

LIETUVA PASAULYJE – PASAULIS LIETUVOJE

Skaitmeninė integruoto ugdymo(si)
priemonė (SIUP)

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

+

Žydronė Kolevinskienė

LIETUVOS IR AMERIKOS
ISTORINIAI, KULTŪRINIAI IR
LITERATŪRINIAI
RYŠIAI

Kaunas, 2023

Leidinio tekstas parengtas 2019 metais.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*.

ISBN 978-609-467-564-5 (internetinis)

<https://doi.org/10.7220/9786094675645>

<https://doi.org/10.7220/9786094675645.1>

© Žydronė Kolevinskienė, 2023

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2023

TURINYS

IVADAS	5
TEKSTINĖ DALIS	8
BENDROS ŽINIOS	17
LIETUVOS IR AMERIKOS RYŠIAI IKI XX AMŽIAUS	18
Pirmieji lietuviai Amerikoje	18
Kristupas Kolumbas – lietuvių kilmės?	18
Lietuvių kelio Amerikoje pradžia	19
Dr. Alexander Carolus Cursius-Curtius – pirmasis istorinis lietuvis Amerikoje	22
Tadas Kosciūška – Amerikos generolas	25
„Svajonių šalies“ trauka XIX a. pab.–XX a. pr.	27
PIRMOSIOS LIETUVIŠKOS DRAUGIJOS AMERIKOJE	30
LIETUVOS IR AMERIKOS RYŠIAI PO II PASAULINIO KARO	37
Lietuvių rašytojų draugija Amerikoje – atsinaujinančių ryšių formuotoja	37
Kazys Bradūnas: laikas ir žmonės	45
Poetas iš šiaurės: Henrikas Nagys	49
Lietuviškosios diasporos Amerikoje tyrimų ištakos ir įtakos	53
Naujos perspektyvos	56
Šių dienų slinkty: anapus lietuvių kalbos	61
LITERATŪRA	64
CHRESTOMATIJA	65
NUORODOS	74

Tautai priklausome pačia savo būtimi, o ne vieta, kurioj gyvename.

Dr. Juozas Girnius

Šioje tarpdisciplininėje lituanistinio ugdymo(si) priemonėje pateikiamos įvairių šaltinių – istorinių dokumentų, grožinės literatūros kūrinių, mokslininkų tyrimų ir kitų darbų ištraukos, reikšmingos Lietuvos ir Amerikos dvišaliams santykiams atskleisti. Atrinktų kūrinių ištraukos siejasi su medžiaga dėstymo dalyje. Laikomasis chronologinio istorinių žinių pateikimo principo. Daugelį teksto ištraukų lydi iliustracinė medžiaga.

IVADAS

Lietuviai yra viena iš tų mažų istorinių tautų, kurios išeiviai gausiomis bangomis išsibarstė po visą pasaulį. Išskyrus atskirus laikotarpius, kai įvairios priežastys ribodavo emigrantų skaičių, lietuva, kaip teigia istorikai, nuo XIX a. Pabaigos buvo viena iš daugiausiai emigrantų (pagal gyventojų skaičių) pasauliui davusi Rytų Europos valstybė. Kita vertus, lietuvių migracija visą laiką buvo neatsiejama tarptautinės Vidurio ir Rytų Europos migracijos procesų dalis. Lietuvių padėtis nedaug skyrėsi nuo kitų imigrantų tautų padėčių: adaptacijos, įsitvirtinimo svetimame krašte, tautinio identiteto išlaikymo, asimiliacijos ir kiti procesai ėjo panašiais keliais, kaip ir kitų tautų emigrantų grupių.

Šiandien, kai veriasi daugelis pasaulio archyvų, kai vis labiau populiarėja lietuvių diasporos tyrimai, aktyviai leidžiamos mokslo monografijos, skelbiami, publikuojami archyvinų šaltinių duomenys, lengviau nustatyti tam tikrų istorinių faktų egzistavimą ar naujų atsiradimą. Panašiai, remiantis archyviniais duomenimis, jau yra susiformavusi istorikų nuomonė, kada pirmieji lietuviai apsigyveno Amerikoje, išsikristalizavo ir lietuviškosios emigracijos bangų skirstymas. Ilgą laiką išeiviai į JAV dažniausiai buvo skirstomi į tris pagrindinius etapus, vadinamąsias „bangas“: 1) 1868–1940 metai – „grynoriai“ (iš angl. k. *green-horn* „ateivis, naujokas, žaliūkas, nepatyrėlis, pradininkas“); 2) „dypukai“ (iš angl. k. *displaced persons* „išvietintieji asmenys“) – išeiviai, pasitraukę nuo sovietinės okupacijos; 3) vadinamieji „tarybukai“ – periodas nuo 1988 m., kai prasivėrė „geležinė uždanga“. Panašų skirstymą ir šių trijų etapų apibūdinimą randame ir kituose šaltiniuose:

„Pirmoji banga, – XIX a. pabaiga–XX a. pirmoji pusė, – vadinama ekonominiais emigrantais, bet toks apibūdinimas nėra visai tikslus. XIX a. pab.–XX a. pr. Iš caro okupuotos ir engiamos Lietuvos žmonės bėgo ne tik ieškodami geresnio gyvenimo, buvo nemažai ir kitokių bėglių. Pirmiausia į Ameriką bėgo jauni vyrai, kurie norėjo išvengti svetimos – Rusijos kariuomenės rekrūto dalios. <...> Kun. Antano Miluko pavyzdys rodo, kad inteligentai bėgo dėl to, kad neturėjo galimybės realizuoti savo idealų – dirbti saviesiems – lietuviams, dirbti lietuvybei, nes už lietuvybės darbą buvo persekiojami. <...> Antroji banga, išmesta į Amerikos krantą po Antrojo pasaulinio karo, vadinama politine emigracija arba Vakarų tremtiniais. <...> Pagaliau jau 15 metų lietuviškąją Ameriką pildė trečioji banga – tai vėl ekonominiai emigrantai, kurie tikisi ten rasti savo laimę ir susikurti geresnį gyvenimą negu Lietuvoje.“^I

Šie etapai išskiriami ir muzikologės Danutės Petrauskaitės monografijoje *Lietuvių muzikinė kultūra Jungtinėse Amerikos Valstijose 1870–1990. Tautinės tapatybės kontūrai* (2015): „XVIII–XIX a. lietuvių į Ameriką vertė bėgti siautę badmečiai, represijos po 1831 ir 1863 m. sukilimų, rusifikacijos politika, tautinio judėjimo suvaržymai, karinė prievolė carinės Rusijos kariuomenėje. <...> Iki 1898 m. liepos 1 d. lietuviai, kaip tautinė mažuma, JAV gyventojų surašymo apyskaitoje neegzistavo, todėl buvo priskiriami prie rusų arba lenkų. <...> Antroji emigracinė banga buvo grynai politinė, nulemta naujos situacijos, kuri susiklostė Europoje dėl Sovietų Sąjungos ir Vokietijos sandorių bei karo padarinių. <...> [P]o 1990 m. kovo 11-osios, Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, iš jos užtelėjo trečioji emigrantų banga, atvertusi naują lietuvių egzodo muzikos istorijos puslapį.“^{II}

Istorikas Egidijus Aleksandravičius, rašydamas *Lietuvių pasaulio istoriją* (2013), šiek tiek koreguoja nusistovėjusius didžiosios emigracijos į Ameriką etapus: politinė lietuvių emigracija LDK žlugimo ir buržuazinių revoliucijų epochoje (XVIII a. pab.–XX a.); pirmoji ekonominės emigracijos banga 1868–1914 m.; naujoji emigracijos banga 1926–1930 m.; antroji „poetų ir karių“ emigracija 1944–1990 m.; emigracija po 1990-ųjų^{III}.

Pirmuoju istorikų išskirtu laikotarpiu imigracija į Ameriką buvusi pakankamai didelė, nes jau 1884 metais įkurta pirmoji lietuvių draugija – Šv. Jurgio draugija, tiesa, gana greitai išnykusi. Į draugijas senuosius išeivius jungė pirmiausia bendras tikėjimas, noras turėti savo parapiją ir galimybę melstis gimtąja kalba. Neturėdami savo parapijos pirmeiviai lietuviai kreipdavosi į to paties tikėjimo bažnyčias, pirmiausia – lenkų. Todėl ir pirmosios parapijos, pirmosios draugijos buvo steigiamos kartu su lenkais.

Ir pirmosios išeivių iš Lietuvos bangos XIX amžiuje, ir XXI amžiaus išvykusiųjų svetur gyvenimo analizė neišvengiamai kreipia dėmesį į bendrijas, draugijas – kaip tam tikros bendruomenės gyvensenos ir savimonės reprezentantus, kaip ryškiausius būrimosi ir telkimosi ženklus. Moters padėtį ir situaciją svetimame krašte taip pat nemaža dalimi lėmė priklausymas draugijoms, moterų organizacijoms. Draugijų istorija atspindi ne tik hierarchinius santykius (pirmosios draugijos buvo tik vyriškos, vėliau vyrų draugijose moterims buvo palikti globos – „apekuntvos“ – skyriai), bet ir liudija moterų sąmonėjimo kelią, lyčių vaidmenų kaitą emigracijoje. Kalbos nemokėjimas, nedarbas, ligos, šalpos institucijų nebuvimas skatino moteris organizuoti būdu, teisine reglamentacija padėti viena kitai.

Istoriniai šaltiniai nurodo, kad pirmoji lietuvių darbininkų emigracijos banga, prasidėjusi XIX a. viduryje ir vykusį iki 1914 m., apėmė apie 250 tūkst. žmonių. Dauguma mūsų tautiečių buvo menko išsilavinimo ir atvykę į Ameriką dirbo Pensilvanijos anglies kasyklose, Čikagos skerdyklose arba rytinės Amerikos dalies miestų įmonėse (dažniausiai – vilnų karšimo, audimo fabrikuose). Antroji, manoma, šiek tiek mažesnė banga paliko tėvynę ankstyvaisiais nepriklausomos Lietuvos laikais (1918–1940 m.), daugiausia dėl ekonominių priežasčių. Daugumos jų keliai suko į Brazilijos džungles, į kavos plantacijas. Trečioji išeivių banga pasklido po pasaulį baigiantis Antrajam pasauliniam karui. Tai vaidinama „dypukų“ karta, dažnai šaltiniuose ji įvardijama kaip antroji emigracijos banga. Tyrėjai skaičiuoja, kad „išvietintųjų“ (angliškai „displaced persons“) buvo gerokai daugiau nei 60 tūkstančių ir didžiausią jų dalis, iš Lietuvos traukdamasi nuo sovietų okupacijos, atsidūrė Amerikos rytinėje pakrantėje. Didžiausias lietuviškosios diasporos telkinys buvo ir tebėra – Čikaga, kuri ir šiandien vadinama antrąja Lietuvos sostine.

Išskiriama ir ketvirtoji išeivių banga – atvykę (ir tebevykstantys) į Jungtines Amerikos Valstijas jau po 1990-ųjų metų. Didžiąją jų dalį, be abejonės, sudaro ekonominiai migrantai, pasklidę po didžiuosius miestus ne tik Amerikoje, bet ir Anglijoje, Norvegijoje ir kitose Europos valstybėse. Šios emigracijos bangos didelis suaktyvėjimas fiksuojamas pastaraisiais metais. Kol kas, deja, nežinomas ir tikslus naujųjų emigrantų skaičius. Savo ruožtu ketvirtoji emigracijos iš Lietuvos į Ameriką banga skyla dar į dvi: „tarybukus“, kurie pasitraukė iš sovietų Lietuvos (nelegaliai, pavyzdžiui, poetė Edita Nazaraite, ar tapo *persona non grata*, pavyzdžiui, režisierius Jonas Jurašas), ir vėlesnė banga, kuri plūstelėjo į JAV iš karto po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, t. y. po 1990-ųjų. Skirtingos buvo ir jų pasitraukimo priežastys.

TEKSTINĖ DALIS

Šioje dalyje sintetiškai pristatomi duomenys apie dvišalius Lietuvos ir Amerikos ryšius plataus laiko periodu. Kaip integrali teksto dalis pateikiamos temos atskleisti reikalingos lentelės, diagramos, iliustracijos. Tekstas pateikiamas populiariai, siekiant jį pagyventi, įdedami įdomūs ar ir juokingi faktai, atskirai išskiriami svarbiausi ir reikšmingiausi dalykai, įdomybės.

Lietuvių diaspora Jungtinėse Amerikos Valstijose istorijoje patvirtintu pradžios pamatu datuojama XIX amžiaus antrojoje pusėje, o tiksliau, išskiriama „<...> 1867–1868 metų nederliaus masinė lietuvių emigracija“.¹ Tačiau svarbu atkreipti dėmesį į XVII amžiuje susiklosčiusią istorinę Aleksandro Karolio Kuršiaus, vadinamo pirmuoju lietuvių kilmės išeiviu, retrospektyvą ir nacionalinio tapatumo vertę.

Kai tuometiniame Naujajame Amsterdame (dabar Niujorke) buvo apgyvendinta apie 200 namų, o juose gyveno šiek tiek mažiau nei 1 500 gyventojų, „1658 m. pavasarį Niuw Amsterdame „Burmistrai ir Ganytojai“ rašė Vakarų Indijos bendrovei Amsterdame <...>, kad bendrovė savo lėšomis parūpintų paaugliams mokytoją“.² O jau 1659 m. liepos 4 d. į Naująjį Amsterdą nuvykęs Karolis Kuršius turėjo kele tą mokinių ir pradėjo savo profesinę veiklą – atidarė pirmąją Lotynų mokyklą. Tuo metu besiklostantys istoriniai įvykiai, identifikuoti moksliniuose šaltiniuose, atveria teorinių prielaidų lauką A. K. Kuršiaus išvykimo priežasčių nustatymui, kurių pagrindu formuojami pirminiai asmens tapatybės bruožai: „buvo žinomos Lietuvos bajorų šeimos atžala“³, o, pasak A. M. Budreckio ir A. Simučio, jis galėjo būti ir vienas iš pasitraukusiųjų Lietuvos profesorių⁴. Atsižvelgiant į suformuotus gana kryptingus tapatybės identifikavimo akcentus, svarstoma, kad ši istorinė asmenybė buvo protestantų tikėjimo, tačiau „jo lotyniškai rašytos disertacijos įžangoje yra ir toks sakiny: „Apie tą blogį (ligą) tinka kalbėti gydytojui, net ir nusipelnusiam katalikui“⁵, kuris iš dalies paneigė vienpusišką galimo tikėjimo nuostatą ir sukėlė abejonių dėl kilmės ir gyvenimo aplinkybių. Viena seniausių ir ilgiausiai veikiančių išeivijos laikraštyje „Draugas“ straipsnyje „Pirmasis lietuvis Amerikoje“ minima, kad „<...> 1652 metais jis įstojęs į vasaros semestrą Leipcigo universitete Vokietijoje kaip lietuvis turintis teologijos mokslų daktaro ir jurisprudencijos licėjaus laipsnį“⁶. Šios istorinės asmenybės – A. K. Kuršiaus – tyrinėtojas, Anicetas Simutis, rengdamas pranešimą 1961 m. birželio 24 d. Amerikos lietuvių gydytojų suvažiavimui, „rado svarbų dokumentą,

1 Eidintas, A., *Lietuvių Kolumbai*, Vilnius: Mintis, 1993, p. 5.

2 *Amerikos lietuvių istorija*, red. A. Kučas, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, p. 13.

3 Eidintas, A., *Lietuvių Kolumbai*, Vilnius: Mintis, 1993, p. 11.

4 Budreckis, A. M., *The Lithuanians in America 1651–1975*, New York: Oceana Publications, 1976, p. 68.

5 *Anicetas Simutis 60 metų Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, red. D. Kuodytė, sud. R. Morkvėnas ir L. V. Sruoginis, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 154.

6 Ramonis, V., *The first lithuanian in America*, prieiga per internetą: <https://www.draugas.org/news/the-first-lithuanian-in-america/>, [žiūrėta 2019-07-25].

rodantį, kad A. K. Kuršius po dvejų mokytojavimo metų grįžo į Olandiją ir Leideno universitete registravosi tokiu įrašu „Alexander Carolus Kurtius, nobilis Lithuanus, juris et medicinae candidatus“ (Aleksandras Karolis Kuršius, Lietuvos pilietis, teisės ir medicinos daktaras)⁷. Išanalizavus istorinius įvykius, išlikusius informacinius šaltinius ir kryptingus tapatybės identifikavimo tyrimus, galima pagrįstai teigti, kad Aleksandras Karolis Kuršius buvo dabartinio Niujorko pirmosios mokyklos mokytojas, vertėsis ir gydymo praktika.

Kadangi iki šiol nėra patvirtinta A. K. Kuršiaus gimimo data, gimimo vieta ir net gyvenimo Lietuvoje ar Europoje aplinkybės, remiantis istorine XVII amžiaus įvykių retrospektyva, ypatingas dėmesys skiriamas nacionalinio tapatumo klausimui. Lenkų istorikai siekia kvestionuoti lietuviškos – lotynizuotos pavardės kilmę ir istorinę asmenybę priskirti Lenkijos valstybei. Apie tai savo pranešime kalbėjo ir A. Simutis: „JAV lietuvių savigarbą žeidė JAV lenkų pastangos šį žmogų, pirmosios aukštosios mokyklos Niujorke (tuo metu New Amsterdam) 1659 m. steigėją ir gydytoją, priskirti lenkų tautybei“⁸, siekė pripažinti A. K. Kuršiaus pavardę, kaip tapačią lenkiškai „Kurczewski“ pavardei. Nepavykus rasti duomenų Vilniaus jėzuitų akademijos profesorų sąrašuose Vatikano archyve, prof. P. Rubikauskas „lenkų šaltiniuose rado Kurcz giminės aprašymą, kuriame nurodoma, kad ji yra kilusi iš Vilniaus vaivadijos“⁹. Lenkų šaltiniuose Mieczysławas Haimanas, „geriausias lenkų – amerikiečių istorikas teigia, kad „jeigu nebūtų aiškių nuorodų į „Doctor Alexander Charles Kurcjusz“ lenkiškąjį tautiškumą kolonijiniuose dokumentuose, jo išskirtinė figūra mums būtų visiškai prarasta“¹⁰. Siekdamas pagrįsti savo versiją ir tvirtindamas Aleksandro Karolio Kuršiaus lenkiškąją tapatybę, pateikia keletą pavardės tapatinimo pavyzdžių, teigdamas, kad lotynizuota „Curtius“ pavardė galėtų būti kildinama iš lenkiškosios: „daugelis lenkų savo pavardės Kurcjusz rašybą nurodydavo kaip Curtius“¹¹ ir pateikia tokius pavyzdžius: „<...> čia buvo Lenkijos sociologas vardu Aloysius Kurcjusz (1863–1932), kuris dirbo pedagoginį darbą šiaurės ir pietų Amerikoje. Athur L. Waldo atkreipia rašytojo dėmesį į lenkų armijos istorijoje minimą Generolą T. Kurcjusz.“¹² Abi „Kurcjusz“ pavardės buvo lotynizuotos ir pakeistos į „Curtius“. Nors beveik nėra jokios informacijos apie A. K. Kuršiaus gyvenimą Europoje, tačiau pavardės tapatinimas su lenkiškąja nėra pakankamas pagrindas paneigti asmens lietuviškąją tapatybę, o istoriją pakreipti į lenkiškąją pusę. Profesorius Aivas Ragauskas, pildydamas A. K. Kuršiaus biografiją, pranešime „Išminčiui visas pasaulis Tėvynė“ teigia, kad 1987 m. atrastame 1959 m. rugsėjo 16 d. rašytame laiške iš Naujojo Amsterdamo (Niujorko) Radviloms į Karaliaučių deklaruojama A. K. Kuršiaus ištikimybė Radviloms bei kalbama apie tai, kad, pasikeitus padėčiai tėvynėje, jis grįžtų į ją ir toliau tarnautų Radvilų giminei. A. Ragauskas pažymi, kad po disertacijos gynimo A. K. Kuršius pratęsė savo veiklą Europoje. Jam pavyko nustatyti, kad savo karjerą jis baigė kaip dėstytojas 1665 m.

7 Anicetas Simutis *60 metų Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, red. D. Kuodytė, sud. R. Morkvėnas ir L. V. Sruoginis, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 39.

8 Ten pat, p. 39.

9 Ten pat, p. 40.

10 Siekaniec, L. J., „A Note on Curtius.“ *Polish American Studies*, vol. 19, no. 2, 1962, p. 115. *JSTOR*, prieiga per internetą: www.jstor.org/stable/20147614, [žiūrėta 2019-07-26].

11 Ten pat, p. 115.

12 Ten pat, p. 115.

įsteigtime Kylio universitete, kuriame dėstė prancūzų ir italų kalbas. Taip pat, kad yra paskelbęs keletą savo kūrinių (t. y. kalbų, poezijos ir prozos)¹³.

Galima daryti teorinę prielaidą, kad tuometiniai istoriniai fragmentai, formuojantys nacionalinį tapatumą, nei lietuvių, nei lenkų nebuvo identifikuojami tautiniu pagrindu, tad A. K. Kuršius, tikėtina, savąją tapatybę priskyrė tiesiog gyvenamajai žemei, o šiandien pagrįstai vadinamas Lietuvos piliečiu. Pastarosios įžvalgos ne tik įprasmina A. K. Kuršiaus veiklą, bet ir nacionalinio tapatumo vertę.

Lietuvių diasporos JAV žemėlapyje visiems gerai žinomų asmenybių portretai ar istorinių darbų pėdsakai neišryškėja, todėl laiko šuolis nuo XVII a. vid. iki XIX a. pab. beveik neaptariamas, o masinė XIX a. emigracija identifikuojama kaip pirmoji. 1865 metais pasibaigęs Jungtinių Amerikos Valstijų pilietinis karas paskatino ne tik šalies ekonominio augimo procesus, bet, sąveikaudamas su besiplečiančiomis erdvėmis, ir miestų urbanizaciją. Pensilvanijos anglies kasyklose 1860 m. buvo pradėtas tiesti pirmasis transkontinentinis geležinkelis, jungiantis visą rytinį JAV geležinkelių tinklą, kuris buvo baigtas tik 1869 m. Transkontinentinis maršrutas turėjo didelę įtaką šalies vystymosi procesams ir jų spartėjimui. Nutiestas geležinkelis ypač veikė industrializacijos procesus – išplėstas jų tinklas paspartino pramonės plėtrą, taip pat ir kapitalizmo formavimąsi bei vystymąsi valstybėje. Emigracijos pradžią sovietinėje Lietuvoje veikė sparčiai aktyvėjusi „rusinimo“ politika, lietuviškos spaudos draudimo laikas, religinis tautos performavimas, priverstinis skatinimas atlikti karo tarnybą, tačiau, pasak istorikų Stasiaus Michelsono ir Antano Kučo, esminė priežastis – ekonominė, kadangi Lietuvą ištiko badmetis, kurį pirmaisiais metais paskatino begalinės liūtys, o antraisiais – sausra¹⁴. Negalėdami išgyventi kilusių sunkumų, lietuviai (po vieną, šeimomis arba burdamiesi į ideologines grupes) ieškojo pamatinių kryptų elementaraus išgyvenimo klausimams spręsti – taip padėdami esminį pagrindą pirmosios masinės emigracijos priežastims į Vakarų Europą ir Jungtines Amerikos Valstijas identifiкуoti. Žvelgiant iš laiko perspektyvos, identifiкуojamos ne tik ekonominės priežastys – vis dažniau situacija apžvelgiama platesniuose moksliniuose tyrimuose, kuriuose vertinami socialiniai, politiniai, tautiniai, religiniai ir psichologiniai aspektai. Dalios Marcinkevičienės mokslinėje studijoje identifiкуojami lietuvių gyvenimo Lietuvoje ypatumai, veikę emigracijos didėjimą: „XIX–XX a. pr. lietuvis negalėjo savanoriškai pasirinkti viengungišką gyvenimo būdą ir tuo pačiu pilnavertiškai dalyvauti savo bendruomenės gyvenime. Šeima <...> XIX a. buvo privaloma visiems. <...> XIX a. pab. <...> daugelis emigrantų palikdavo Lietuvą ne vien ieškodami geresnės buities, tiesiog taip jie pasipriešindavo įprastam tėvų ir senelių gyvenimo būdai.“¹⁵ Dar vienas identifiкуacinis aspektas – „asmenų, <...> nesukūrusių šeimos, lietuvių visuomenė netoleravo ir bandė išstumti už valstiečiams bei smulkiems bajorams įprasto gyvenimo ribų. Visų pirma tai lietė nesantuokinius merginų vaikus („benkartus“) ir jų motinas, nevedusius (netekėjusias) ūkininkų brolius, seseris bei našlius, nesukūrusius kitos šeimos.“¹⁶ Istorikas Egidijus Aleksandravičius

¹³ Ragauskas, A., *Išminčiui visas pasaulis Tėvynė*, 2018. Prieiga per internetą: <https://www.youtube.com/watch?v=K39n4tY4SSI> [žiūrėta 2019-12-19].

¹⁴ Michelsonas, S., *Lietuvių išeivija Amerikoje*, Boston: Keleivis, 1961, p. 10.

¹⁵ Marcinkevičienė, D., *Vedusiųjų visuomenė. Santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 7–8.

¹⁶ Ten pat, p. 28.

pastebi, kad „atskiros savo ekonominiu vystymusi suinteresuotos JAV valstijos <...> siuntė savo agentus į Vidurio Rytų Europą, gundydamos aukso kalnais. Didžiausios kalnakasybos kompanijos negailėjo pinigų juodadarbių imigrantų rekrutavimui.“¹⁷ Tačiau istoriniuose naratyvuose atskleidžiamas ne tik tautinis ir materialinis kontekstai, gana ryški ir emocinė problema – išvykus greit sugrįžti. Pasak A. Kučo, „tikroji emigracijos priežastis buvo noras užsidirbti kiek pinigų ir grįžti į savo kraštą, įsigyti ten nuosavybę ir tuo pagerinti savo būvį. Dėl to labiau patikėtina, kad lietuviai ateivai čia atsirado ne iš nusivylimo, bet su pasiryžimu laimėti. O keliauti į tolimus kraštus laimės ieškoti, atsiskirti nuo savųjų galėjo tik energingesni ir drąsesni.“¹⁸ Istoriografiniuose naratyvuose vaizduojama „amerikietiškoji svajonė“¹⁹, kuri pateikiama atvirukų ar nuotraukų formatu, ne tik vizualiai, bet ir sąmonėje suformuojamu vaizdiniu: „koks geras Amerikoje gyvenimas <...>, kad už jūrų marių yra laiminga šalis, kur nėra baudžiavos, žmonės gyvena laisvai ir valgo pyragus“²⁰ identifikuoja fakto ir fikcijos sąveiką, turėjusią įtakos gana ryškiam emigracijos didėjimo poslinkiui dėl žemo žmonių intelektualinio identiteto, mažaraštystės ir kt. Pasak Ž. P. Sartro, „įsivaizdavimas yra ypatinga ryšio forma, demonstruojanti sąmonės santykius su objektais, kaip psichiniais vaizdiniais, <...> sukuria ką nors, kas neegzistuoja arba egzistuoja kitur“²¹. Taigi, vaizdinės priemonės, palankiai formuojančios žemosios klasės atstovų nesuvokiamą erdvę, kuri sąveikauja su grožiu, gėriu ir dorovine energija bei materialinės moralės (susijusios su geru uždarbiu) atvaizdais sąmonėje, skatino pasiryžimą ieškoti visapusiškai geresnio gyvenimo perspektyvų. Nepalanki ekonominė ir politinė padėtis, religinė santvarka sovietinėje Lietuvoje ir sparčiai augantis darbininkų poreikis Amerikoje traktuojami, kaip esminiai įvykiai, leidžiantys identifikuoti pirmosios lietuvių diasporos formavimosi Amerikoje priežastis. Vertinant istorinius faktus ir mokslines įžvalgas, galima teigti, kad masinę emigraciją į Vakarus lėmė kompleksinės priežastys, turėjusios įtakos pamatiniams emigracijos proveržio ir lietuvių diasporos Amerikoje augimo perspektyvai.

Lietuvių diaspora augo Amerikos kapitalizmo ir socializmo sandūros taške. Kapitalizmo idėjos per socializmo prizmę vaizduojamos kaip dviejų skirtingų klasių susiformavimas: „samdytojai ir samdomieji, arba išnaudotojai ir išnaudojamieji“²². Socializmo idėjos traktuojamos kaip atlikusios išėivijoje svarbiausią vaidmenį²³. Socializmo „visi lygūs“ ideologija sunkiai dirbančius lietuvius būrė į ideologines grupes. Politiniame ir istoriniame kontekste išryškėja lietuvių nacionalinio tapatumo ir socialinių vertybių pagrindu paremtos ypatybės: religija, papročių ir kalbos puoselėjimas, įsitraukimas į darbo rinką. Buriniais laivais per Atlanto vandenyną keliaudavę nuo trijų iki šešių mėnesių ir „turėję vos pakankamai pinigų kelionei apsimokėti,

17 Aleksandravičius, E., *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*, Vilnius: Versus aureus, 2013, p. 201.

18 *Amerikos lietuvių istorija*, red. Antanas Kučas, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, p. 32.

19 Atsižvelgiama į I. Žindžiuvienės straipsnyje „Amerikietiškos svajonės lietuviška versija: emigranto portretas Alės Rūtos romanuose „Pirmieji svetur“ ir „Daigynas“ pateikiamas „amerikietiškosios svajonės“ teorijas, kurios pirmiausia siejamos su JAV socialine, politine ir kultūrine santvarka nuo šalies istorijos pradžios, prieiga per internetą: <https://www.vdu.lt/cris/handle/20.500.12259/32794?locale-attribute=en>, [žiūrėta 2019-07-31].

20 Michelsonas, S., *Lietuvių išėivija Amerikoje*, Boston: Keleivis, 1961, p. 10.

21 Iser, W., *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 175.

22 Michelsonas, S., *Lietuvių išėivija Amerikoje*, Boston: Keleivis, 1961, p. 37–38.

23 Ten pat, VII.

jie čia atsidūrė didžiausiame skurde. <...> Laimė tik, kad apie tą laiką buvo didelis darbininkų pareikalavimas į Pensilvaniją prie geležinkelių ir anglies kasyklose²⁴. Nors S. Michelsono knygoje „Lietuvių išeivija Amerikoje“ pateikiami statistiniai duomenys rodo, kad lietuviai kaip atskira tauta Amerikos imigracijos įstaigose pradėta registruoti tik nuo 1899 metų, tačiau knygoje „Amerikos lietuvių kronika“ iš kun. A. Miluko paskaitų identifikuojamas gana tikslus atvykimo laikas ir pirmieji asmenys, kurie <...> dirbė geležinkelio tiesimo darbus čia neužsibuvo ir „nuėjo pėsti iš New Yorko į Pensilvaniją darbo ieškoti. <...>, o 1870 m. atvyksta Chicagon pirmieji lietuviai“²⁵. Minimi faktai atskleidžia pirmuosius lietuvių trumpalaikius ir ilgalaikius telkimosi centrus. Tai rodo, kad gana sparčiai besivystanti imigracija į JAV paskatino lietuvius burtis net keliose apylinkėse, o istoriniai tyrimai ir statistikos duomenys įrodo, kad didžiausi telkimosi centrai buvo Niujorko, Pensilvanijos ir Ilinojaus valstijose²⁶. Istoriografijoje pateikiami statistiniai duomenys nurodo ne tik atvykusių asmenų skaičius, tačiau čia galima identifikuoti atvykusių vyrų ir moterų santykį. Iki 1915 metų atvykusių moterų užregistruota beveik perpus mažiau²⁷. Darbo sąlygos ir perspektyvos XIX a. pab.–XX a. pr. istorijoje vaizduojamos skurdžios: ilgos darbo valandos, sunkus fizinis darbas, mažas darbo užmokestis. Tačiau labai svarbi kūrimosi svetimoje šalyje darbo patirties anglies kasyklose ir miestų fabrikuose bei skerdyklose retrospektyva, pirmiausia, kaip materialinės moralės aspektas, leidžiantis identifikuoti prisitaikymo ir gyvenimo galimybes bei stebėti kintantį valstietiškos sąmonės persiformavimą „nuo žemės ūkio prie pramonės darbų“²⁸. Didžiuosiuose susitelkimų centruose lietuviai dirbo kalnakasybos ir skerdyklų pramonės darbininkais. Moterys dažniausiai dirbdavo tekstilės fabrikuose²⁹. E. Aleksandravičius pastebi sociologų išryškinamus, ne mažiau svarbius aspektus, lemiančius prisitaikymo darbo rinkoje perspektyvas: „Uždarumas, girtuoklystės ir kriminaliai polinkiai. Alinantis darbas ir skausmingas perėjimas nuo lietuviškojo kaimo įpročių prie juodadarbių didmiesčio gyvenimo.“³⁰ Didžioji lietuvių diasporos atstovų dalis dirbo Pensilvanijos anglies kasyklose ir Čikagos skerdyklose, tačiau „daugėjo ir užsiimančių savo verslu, ypač prekyba, laikančių saliūnus ir vaistines, besiverčiančių įvairiais amatais“³¹. E. Aleksandravičius atkreipia dėmesį į dažnai istorikų nepastebimas istorinio pasakojimo ypatybes, svarbias sociologiniu požiūriu: „Lietuviškų verslų atsiradimo faktas – net jei jis susijęs su smuklėmis, saliūnais ir alkoholio prekyba – šiame pasakojime yra pažangos ir prakutimo ženklas. Turėti savo *biznį* – tai daugiau nei lenkti nugarą ties nesibaigiančiu skerdienos konvejeriu.“³² Sociologas Vytautas Kavolis įrodinėjo, kad lietuvių imigrantų charakteris ir girtuoklystė lėmė tokio pobūdžio verslumą³³, kurį veikė ir tam tikros tradicijos. Identifikuojant socialinius aspektus, galima atidžiau

24 *Amerikos lietuvių istorija*, red. Antanas Kučas, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, p. 31.

25 *Amerikos lietuvių kronika*, iš kun. A. Miluko paskaitų, Philadelphia: „Žvaigždės“ spauda, 1931, p. 5.

26 Michelsonas, S., *Lietuvių išeivija Amerikoje*, Boston: Keleivis, 1961, p. 13.

27 Ten pat, p. 13.

28 Aleksandravičius, E., *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*, Vilnius: Versus aureus, 2013, p. 188.

29 Ten pat, p. 187.

30 Ten pat, p. 210.

31 Misiūnas, R., *Informacinių kovų kryžkelėse. JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pab.–1922 m.*, Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 16.

32 Aleksandravičius, E., *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*, Vilnius: Versus aureus, 2013, p. 211.

33 Ten pat, p. 225.

įvertinti lietuvių diasporos gyvenimo ypatybes, nepaliekant kilusių socialinių problemų ir nesėkmių naratyvo periferijoje.

Istorikai ir sociologai identifikuoja socialinių nematerialių vertybių tradicinę skalę lietuvių sąmonėje. Įsitikinimų, religinių nuostatų, tautinių veiklų, tradicijų laikymosi ir modernėjančios visuomenės formavimasis bei visavertiško gyvenimo siekis svetimose šalyse dėl patirties stokos jungė lietuvių ir lenkų bendruomenes, nes, pasak A. Kučo, jie čia stovėjo ant pačios žemiausios socialinės pakopos, buvo to paties katalikų tikėjimo, kilmės krašto kaimynai ir vieni kitiems reiškė istorinį broliškumo sentimentą³⁴. Nuo 1871 m. kūrėsi, pirmiausia, mišrios, vėliau atskiros lietuvių parapijos, o prie jų telkėsi religinės, kultūrinės ir visuomeninės draugijos, lietuviškos mokyklos, būrėsi muzikos mėgėjai³⁵. Pagrindinis aspektas, žymintis modernėjančios tautos sąmonę, pabrėžiamas pirmųjų susitelkimų principu: pirmoji draugija buvo įkurta 1871 metais – šv. Vaitiekaus, o netrukus – šv. Kazimiero. Vėliau ir parapija tuo pačiu vardu. <...> Čikagoje pirmoji lietuvių organizacija buvo šv. Jurgio draugija, įkurta 1884 m. Apie 1874 metus Pensilvanijoje buvo pradėta organizuoti pirmoji mišri (lietuvių ir lenkų) parapija ir netrukus pradėta rinkti pinigus pirmiesiems maldos namams³⁶. Pasak profesoriaus Remigijaus Misiūno, iki XIX a. pabaigos Amerikoje būta apie 500 įvairaus pobūdžio draugijų³⁷ įvairiems ideologiniams, tautiniams, socialiniams, materialiniams tikslams įgyvendinti: šalpos, karinės, blaivybės, mokslo ir kultūros, mokykloms steigti, spaudai ir knygoms leisti, verslo kūrimo, bankų funkciją (taupymui ir skolinimui) atliekančios ir kt. Draugijas kūrė ir jų veiklas kontroliavo vyrai, tačiau literatūrologės Žydronės Kolevinskienės straipsnyje „Taip man, sese, padėk...“: pirmosios lietuvių moterų draugijos Jungtinėse Amerikos Valstijose“ atveriamas modernėjantis moterų sąmonės aspektas, identifikuojantis besiformuojančius „feministinio mąstymo ir veiksenos provaizdžius“ ir tai, kad „besikuriančias moterų draugijas neišvengiamai veikė amerikietiškas kontekstas: 1869 metais įkurta Amerikos moterų balsavimo teisės asociacija ir Nacionalinė moterų balsavimo teisių asociacija“³⁸. Moterų patirtis dalyvaujant vyrų įkurtų organizacijų veiklose, tradicinių socialinių vertybių normų laikymasis ir pagalbos viena kitai prasmės atpažinimas ir įvertinimas bei aplinkos veiksnių įtaka paskatino oficialių moterų draugijų kūrimąsi. Straipsnyje aprašoma 1906 m. įkurta „Šv. Onos Moterų Draugystės“ draugija, <...> viena seniausių pašalpinių neparapinių moterų organizacijų³⁹, kurios „konstitucijoje nubrėžti svarbiausi šios draugijos tikslai: „seseriška meilė, šelpti ligoje ir nelaimėje esančias nares, numirusiai atiduoti savo paskutinį patarnavimą, t. y. kiekviena narė Dr-jos privalo eiti ant palaidojimo velionės kūno, katra Lawrence gyvena“, įprasmina išeivijos moterų gebėjimą prisitaikyti prie naujo gyvenimo aplinkos. Nors lietuviai kartu su kitomis Europos tautomis buvo laikomi žemo kultūrinio mentaliteto, tačiau gebėjimas sparčiai prisitaikyti iš dalies paneigia šią gana kategorišką

34 *Amerikos lietuvių istorija*, red. Antanas Kučas, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, p. 131.

35 Ten pat, p. 139.

36 Michelsonas, S., *Lietuvių išeivija Amerikoje*, Boston: Keleivis, 1961, p. 17, 26, 27.

37 Misiūnas, R., *Informacinių kovų kryžkelėse. JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pab.–1922 m.*, Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 17.

38 Kolevinskienė, Ž., „Taip man, sese, padėk...“: pirmosios lietuvių moterų draugijos Jungtinėse Amerikos Valstijose. *OIKOS*, 2017, p. 125. Prieiga per internetą: <https://www.vdu.lt/cris/handle/20.500.12259/35984> [žiūrėta 2019-07-22].

39 Ten pat, p. 129.

nuostatą ir įtvirtina, kad „būtent ten, pirmųjų lietuvių moterų draugijų veikloje, buvo atvertos durys į moterį kaip veikiantį ir kuriantį subjektą“⁴⁰.

Iki XX amžiaus Amerikoje įkurtos 39 parapijos: mišrios su lenkais, ukrainiečiais ir nacionalinės – lietuvių. Daugiausia žmonių subūrusios Pensilvanijos (Šv. Stanislovo (1871), Šv. Kazimiero (1872), Švč. Marijos gimimo (1882), Petro ir Povilo (1887), Šv. Juozapo (1888), Šv. Jurgio (1891), Šv. Kryžiaus (1892), Šv. Mykolo (1892), Šv. Trejybės (1892), Šv. Antano (1893), Šv. Pranciškaus (1895), Švč. Širdies (1897), Nekalto Prasidėjimo – Aušros Vartų (1900)) ir Ilinojaus (Šv. Jurgio (1892), Šv. Baltramiejaus (1892), Šv. Onos (1895), Nekalto Prasidėjimo (1896), Šv. Petro ir Povilo (1897), Dievo Apvaizdos (1900)) valstijos. Kitose valstijose vyravo tik po keletą parapijų. Atkreiptinas dėmesys, kad visos parapijos pavadintos šventųjų vardais. Tai rodo, kad religinės vertybės lietuviams buvo vienas svarbiausių jungiančių aspektų svetimoje šalyje. Prie parapijų buvo telkiami tikintys asmenys, statomos salės visuomeninėms veikloms vykdyti, tradicinėms šventėms minėti; mokyklos – vaikams ir suaugusiems – mokyti skaityti ir rašyti. 1907 m. patvirtinta kunigų iniciatyva įsteigti „lietuvaikių seserų vienuoliją, kuri paruoštų mokytojas“⁴¹. Tautinį identitetą, tradicijas ir kalbą svetimoje ir, dažnu atveju, nesvetingoje žemėje lietuviai saugojo kaip didžiausią vertybę – tai, kas jiems liko palikus namus. Todėl šios religiniu ir idėjiniu pagrindu kuriamos organizacijos leido suvokti tautinės tapatybės vertę ir telkti ne mišrias bendruomenes, o savo – lietuvių – atskirai, kuriose galėjo puoselėti nacionalines ir kultūrines vertybes. Ilgainiui buvo pradėtas kvestionuoti bažnytinis materializmas ir turto savinimasis, kurio pagrindu iš dalies buvo nusigręžta nuo katalikų bažnyčios ir inicijuojami konfliktai dėl materialinių vertybių: žemės ir pastatų „užrašymo vyskupų globai, kaip to reikalauja Bažnyčios įstatymai“⁴². Išryškėjusios kontroversiškos nuostatos katalikų bažnyčios atžvilgiu, paskatino tautinį skilimą ir leido rasti poreikį XIX a. pab. įkurti Tautinę lietuvių bažnyčią. Straipsnyje „Lietuvių tautinės katalikų bažnyčios atsiradimo prielaidos“ autoriai išgrynina tautinės bažnyčios pagrindinius požymius: „ji yra liaudinė, t. y. apimanti visą tautą (naciją) ir turinti tam tikrą (tik jai vienai būdingų) tautinių ypatybių, o neretai – ir tikybos (dogminių) savitumą. Ji remiasi sava bažnytine teise, jai vadovauja sava (nuo kitų bažnytinių autoritetų nepriklausoma ar mažai priklausoma) hierarchija, bet ji dažnai pavaldi valstybei“⁴³, leidžiančius identifikuoti Bažnyčių skirtumus. Viena pagrindinių skirtumų – tautinės bažnyčios turtas dažniausiai lieka parapijos nuosavybe. Taip pat Bažnytinis persiformavimas „lėmė švietimo kryptį ir turinį, o per tai – asmens intelektualinę emancipaciją; tautiškumas ir nacionalizmas, tautos egzistencinius prioritetus iškėlė aukščiau už paskiro asmens dvasinį tobulėjimą ir kitus universaliųjų religijų prioritetus“⁴⁴. Susiformavęs Tautinės bažnyčios mentalitetas atveria ir pirmųjų susivienijimų (katalikiško ir tautinio) Amerikoje ideologinius skirtumus. S. Michelsono ir A. Kučo istoriniuose naratyvuose aptariami religinėmis ir tautinėmis paradigmomis paremti susivienijimai. Vienas pirmųjų, įsteigtas kunigo Aleksandro Burbos – „Susivienymas Visų Draugysčių Katalikiškų Lietuviškų Amerikoje“, kurio pamatinės vertybės: „išlaikyti

⁴⁰ Ten pat, p. 130.

⁴¹ Ten pat, p. 130.

⁴² Ten pat, p. 133.

⁴³ *Amerikos lietuvių istorija*, red. Antanas Kučas, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, p. 146.

⁴⁴ Ten pat, p. 498.

tautybę, teikti pagalbą broliui nelaimėje, vesti dorą dievobaimingą gyvenimą, padėti naujai iš Lietuvos atvykstantiems“⁴⁵. Vėliau papildyta, kad nariai „negali priklausyti socialistiškoms, anarchistiškoms, nihilistiškoms ar slaptoms, bažnyčios uždraustoms draugijoms. <...> Seimas nutarė rūpintis lietuvių gerove: steigti lietuviškas katalikiškas mokyklas, našlaičių ir senelių prieglaudas ir padėti lietuvių parapijoms gauti lietuvius kunigus.“⁴⁶ Kitas, kvestionuojantis katalikiškas normas – „Susivienymas Visų Lietuvniukų Amerike“, kurio nariais galėjo tapti tik vyrai⁴⁷. Jos idėjinis vadovas buvo „laisvamanis“, reiškęs „žmogų, kuris atmeta religinį tikėjimą ir Dievo buvimą“⁴⁸ – Jonas Šliūpas. Jis iš pradžių įkūrė „Lietuvos Mylėtojų Draugiją“, kurios pagrindinis tikslas buvo leisti laikraštį „Lietuviškas Balsas“ ir sujungti visas lietuvių draugijas į vieną⁴⁹. Jos pagrindu vėliau ir sukurtas Susivienijimas. Pagrindiniai tikslai, pasak S. Michelsono: žemių ir namų pirkimas, mokyklų steigimas, našlaičių ir senelių prieglaudos namų steigimas, darbo biržos funkcijos atlikimas ir šalpos mirusiųjų narių šeimoms⁵⁰. Susivienijimas žlugo 1888 m., tačiau pasaulietinė Jono Šliūpo mąstymo ideologija perskrodė esmines katalikiškojo susivienijimo normas ir inspiravo tautos persiskirstymą, tarpasmenines kontroversijas bei laisvą mąstymą. Plėtodami tautinės ideologijos vertybes, pasak S. Michelsono, „lietuviai pradėjo kurti organizacijas tautiškais ir net „moksliškais“ pavadinimais, <...> „Koperniko Draugija“, „Žvaigždė Liutosybės“ ir t. t. Ir tokių draugijų tikslas buvo jau ne „dievobaimingas apsiejymas“, bet apšvieta ir kultūra. <...> įkurta „Simano Daukanto Dramatiška ir Pagalbinė Draugija“, kurios konstitucijoje pasakyta, kad jos tikslai, greta solidarumo ir savišalpos, bus: „(a) tėvynės meilė; (b) patiems mokintis ir kitus tautiečius pratinti prie mokslo, naudingų knygų ir laikraščių skaitymo. Naudingos knygos ir laikraščiai tais laikais reikšdavo socialistinio ir laisvamaniško pobūdžio literatūrą, kurią kunigai drausdavo žmonėms skaityti.“⁵¹ Galima manyti, kad pasaulietinės kultūros suvokimas ir pokyčiai atvėrė modernėjančios lietuviškosios tapatybės horizontą.

Lietuvių diasporos Amerikoje sąmonės formavimo ir gyvenimo ypatybėms svarbų vaidmenį atliko spaudos leidyba. Besikuriančios draugijos buvo neatsiejamos nuo informacinių šaltinių, tad beveik nuo pat emigrantinio įsitvirtinimo Amerikoje pradžios lietuviai leido ir savo laikraščius. Pirmuoju įvardijamas Miko Tvarausko leistas laikraštis „Gazietą Lietuwiszka“ (1879), o Jono Šliūpo leistas „Lietuviškas Balsas“ (1885) buvo gana laisvos krypties laikraštis, kurio pagrindas – švietimas, tautinės meilės ir vienybės puoselėjimas, tačiau antikatalikiškas ir propaguojantis socializmo plėtrą. Dar vėliau buvo leidžiami ir kiti socialistinės idėjas skleidžiantys laikraščiai: „Nauja Gdynė“ (1894), „Kardas“ (1896), „Pennsylvanijos Darbininkas“ (1896, vėliau „Darbininkas“), „Amerikos Lietuvis“ (1897), „Galybė“ (1898), „Nauja Draugija“

45 Grickevičius, A., Strumickienė, I., Dapkutė, D., Lietuvių tautinės katalikų bažnyčios atsiradimo prielaidos. *OIKOS*, 2015. Prieiga per internetą: <https://www.vdu.lt/cris/handle/20.500.12259/32435>, [žiūrėta: 2019-10-31].

46 Grickevičius, A., Strumickienė, I., Dapkutė, D., Lietuvių tautinės katalikų bažnyčios atsiradimo prielaidos. *OIKOS*, 2015. Prieiga per internetą: <https://www.vdu.lt/cris/handle/20.500.12259/32435>, [žiūrėta: 2019-10-31].

47 *Amerikos lietuvių istorija*, red. Antanas Kučas, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, p. 112.

48 Ten pat, p. 120.

49 Ten pat, p. 110.

50 Ten pat, p. 120, „Laisvamano“ asmens ideologinės vertybės vėliau prilygintos ateizmo filosofinei ideologijai.

51 Michelsonas, S., *Lietuvių išeivija Amerikoje*, Boston: Keleivis, 1961, p. 98.

(1898), „Kūrėjas“ (1900), „Ateitis“ (1900), „Chicagos Darbininkas“ (1902), „Darbininkų Viltis“ (1903), „Spindulys“ (1904), „Moterų balsas“ (1916). Tiek draugijų kūrėjai, tiek spaudos leidėjai orientavosi į didesnes lietuvių telkimosi vietas, nes ne maža dalis išievių nemokėjo ne tik rašyti, bet ir skaityti, todėl mažose bendruomenėse neskaitomų laikraščių leidėjai greitai būdavo priversti stabdyti leidybinę veiklą. Nors lietuviškos spaudos kelias gana įvairiapusis, tačiau ilgiausiai gyvavusiais įvardijami „Vienybė Lietuvninkų“ ir „Saulė“ – katalikiškos krypties laikraščiai. Dienraščių, savaitraščių ir mėnraščių buvo leidžiama ir daugiau: „Gazietą Lietuwiszka“ (1891), „Garsas“ (1892), „Lietuva“ (1892), „Garsas Amerikos Lietuvių“ (1894), „Tėvynė“ (1896), „Amerikos Lietuvis“ (1897), „Viltis“ (1899), „Katalikas“ (1899), „Dirva“ (1903). Ne mažiau svarbus kultūrinis akcentas, kad nuo 1875 iki 1904 metų lietuviai Amerikoje išleido apie 553 knygas, kurias sudarė: apysakos, draugijų įstatai, religinio turinio, kalendoriai, istorijos, gamtos mokslų, teatro knygos, vadovėliai, žodynai, dainų, eilėraščių knygos ir kt. Nors ideologiniai spaudos leidėjų nesutarimai neskatinė nacionalinio susivienijimo, provokavo socialinių vertybių normų nepaisymą – kildavo ginčai, muštynės, tačiau tai buvo ir savotiškas informacinis „tiltas“, leidžiantis bent minimaliai pažvelgti į Lietuvoje besiklostančią situaciją.

Lietuvių tautos kūrimosi ir augimo perspektyvos vaizduojamos įvairiuose istoriniuose, literatūrologiniuose, statistiniuose ir socialiniuose šaltiniuose, kuriuose detalizuojamos prasminės ypatybės, atveriančios lietuvių diasporos JAV metropolio formavimąsi daugiausiai Iliojaus ir Pensilvanijos valstijose bei leidžia apžvelgti susiformavusias Lietuvos topografines ribas Jungtinėse Amerikos Valstijose. Istoriniuose naratyvuose aptariamos lietuvių diasporos formavimosi ypatybės ir socialinių vertybių principai išgrynina iki 1899 m. „nematomos“ nacionalinės tapatybės būtį ir įtvirtina istorijoje. Istorikai išryškina lietuviškosios tapatybės kaitos bruožus, įprasmina erdves, atveria ideologinių vertybių sampratą, tautinius ir kultūrinius aspektus. Kuriamas vidinio dialogo su savimi svetimoje erdvėje ryšys; modifikuojamos prisitaikymo aplinkybės, kurioms didžiausią įtaką darė supanti aplinka, kintanti patirtis ir modernėjanti (besikeičianti) sąmonė, sąveikaujanti su tradicijų, religinių nuostatų, kalbos ir kitų lietuviškumo ypatybių išsaugojimo verte, atveria istorinę Lietuvos įvaizdžio XIX a. pab.–XX a. pr. retrospektyvą.

BENDROS ŽINIOS

Amerika enciklopedijose apibūdinama kaip sausumos masyvas tarp dviejų vandenynų – Ramiojo ir Atlanto, juos jungia Panamos sąsmauka; tai yra ta pasaulio dalis, kurią sudaro du žemynai – Šiaurės Amerika ir Pietų Amerika. Abiejų žemynų vakariniu pakraščiu eina aukšti kalnai – Kordiljeros. Šnekamojoje kalboje *Amerika* dažniausiai reiškia tik Jungtines Amerikos Valstijas. Amerika iš šiaurės į pietus driekiasi 15 500 km. Pirmieji žmonės pasiekė Ameriką per Beringo tiltą (sąsiaurį) maždaug apie 10 000 pr. m. e. Vikingai Amerikos krantus pasiekė X amžiuje, tačiau vėliau ryšiai nutrūko. Europiečių kolonizacija į Amerikos žemyną prasidėjo tik po Kristupo Kolumbo kelionių. Būtent nuo to laiko čia buvo pradėtos kurti europiečių kolonijos. Pavadinimo kilmė susijusi su italų keliautojo ir kartografo Amerigo Vespučio vardu. Pirmą kartą naujos europiečių atrastos žemės taip pavadintos 1507 metais, kai vokiečių kartografo Martino Valdzemiulero žemėlapyje jos pirmą kartą buvo pavaizduotos kaip atskiras sausumos masyvas.

Jungtinės Amerikos Valstijas įsikūrė Trylikos kolonijų, kurios priklausė anglams, danams, švedams ir prancūzams, pagrindu tarp 1607–1733 metų. Šios kolonijos paskelbė nepriklausomybę Amerikos revoliucijos metu ir susijungusios sudarė Jungtines Amerikos Valstijas.

LIETUVOS IR AMERIKOS RYŠIAI IKI XX AMŽIAUS

Pirmieji lietuviai Amerikoje

Lietuviai yra viena iš tų mažų istorinių tautų, kurios išeiviai gausiomis bangomis išsibarstė po visą pasaulį. Išskyrus atskirus laikotarpius, kai įvairios priežastys (pavyzdžiui, pasauliniai karai ar sovietmetis ir „geležinė uždanga“) ribodavo emigrantų skaičių, Lietuva nuo XIX a. pabaigos buvo viena iš daugiausiai emigrantų (pagal gyventojų skaičių) pasauliui davusi Rytų Europos valstybė. Kita vertus, lietuvių migracija visą laiką buvo neatsiejama tarptautinės Vidurio ir Rytų Europos migracijos procesų dalis. Lietuvių padėtis nedaug skyrėsi nuo kitų imigrantų tautų padėčių: adaptacijos, įsitvirtinimo svetimame krašte, tautinio identiteto išlaikymo, asimiliacijos ir kiti procesai ėjo panašiais keliais, kaip ir kitų tautų emigrantų grupių.

Lietuvių išeivijos istorikai nurodo, kad pirmoji darbininkų emigracijos banga, prasidėjusi XIX amžiaus viduryje ir vykusianti iki 1914 metų, apėmė apie 250 tūkstančių žmonių. Dauguma mūsų tautiečių buvo menko išsilavinimo ir atvykę į Ameriką dirbo Pensilvanijos kasyklose, Čikagos skerdyklose arba rytinės Amerikos dalies miestų įmonėse. Antroji, manoma, šiek tiek mažesnė banga paliko tėvynę ankstyvaisiais nepriklausomos Lietuvos laikais, daugiausia dėl ekonominių priežasčių. Dauguma jų itin daug vargo patyrė Brazilijos džiunglėse, lyg vergai dirbdami plantacijų valdytojams. Trečioji išeivių, tiksliau, pabėgėlių banga pasklido po pasaulį baigiantis Antrajam pasauliniam karui. Apskaičiuota, kad „išvietintųjų“ (angl. k. *displaced persons*) buvo per 60 tūkstančių ir didžiausia jų dalis atsidūrė Amerikoje.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, pakilo ketvirtoji išeivių banga. Tai, be abejonės, ekonominiai išeiviai, pasklidę po didžiuosius miestus Amerikoje, Anglijoje ir kitose Europos valstybėse. Ši emigracijos banga tęsiasi jau šešiolika metų ir nežinia, kada nyslūgs. Kol kas nežinomas ir naujųjų emigrantų skaičius. Spėjama, kad jis siekia daugiau nei 300 tūkstančių.

Kristupas Kolumbas – lietuvių kilmės?

Istorikai jau seniai nesutaria dėl Amerikos atradėju vadinamo Kristupo Kolumbo kilmės. Ilgą laiką vyravo teiginys, kad jis buvo ispanas, bet taip pat rastume manančių, kad buvęs graikas, prancūzas, portugalas ar žydas. Pastaruoju metu daugelyje šaltinių nurodoma, kad K. Kolumbas buvo audėjo iš Italijos miesto Genujos sūnus, nors, kaip teigiama, dar 2009 metais buvo pasirodžiusios versijos, esą šis keliautojas turi škotiškų šaknų.

Pačioje naujausioje populariojoje teorijoje dėstoma, kad Amerikos atradėjo K. Kolumbo šaknys – lietuviškos. Portugalų kilmės JAV Duke'o universiteto istorikas Manuelis Rosa savo ganėtinai skandalingoje knygoje „Kolumbas. Atskleistoji istorija“ („Colon. La Historia Nunca Contada“) įrodinėja, kad Ameriką atradęs keliautojas Kristupas Kolumbas (ispaniškai Cristobal Colon) buvo lietuvių kilmės – Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Jogailos vaikaitis, Gedimino stulpų (kolonų) kilmės karaliaus palikuonis: „Pasak M. Rosos, K. Kolumbas yra Jogailos sūnaus, 1944 metais mūšyje su turkais vos nežuvusio Lenkijos, Vengrijos ir Kroatijos karaliaus Vladislovo III sūnus. K. Kolumbo vedybos 1479 m. su Portugalijos didikė, karinio Santjago ordino nare, privalėjusia gauti Portugalijos karaliaus sutikimą santuokai, paliudija aukštą Kolumbo padėtį to meto visuomenėje. Ši karaliaus privilegija buvo duodama tik išskirtinai aukšto luomo jaunikiams.“ M. Rosa teigia, kad „turimi įrodymai apie K. Kolumbo aukštą padėtį visuomenėje, laisvą priėjimą prie karališkos rūmų aplinkos ir vedybos su diduomenės atstove patvirtina, kad K. Kolumbas nebuvo neturtingo Genujos vilnos audėjo sūnus“⁵².

„Iki šiol dauguma istorikų laikėsi nuomonės, kad 1444 m. Vladislovas III žuvo mūšyje su Osmanais ties Varna (Bulgarija). Tačiau M. Rosa daro prielaidą, kad Vladislovas III minėtame mūšyje liko gyvas ir pabėgo gyventi į Portugalijai priklausantį Madeiros salyną. Čia jis neva pasivadino Henriku Vokiečiu, vedė portugalų didikę ir susilaukė sūnaus Kristupo, kuris vėliau tapo Amerikos atradėju. <...> Istorikas M. Rosa teigia įrodęs, kad 1948 m. rašytas testamentas, kuriame K. Kolumbas deklaruoja gimęs Genujoje, buvo suklastotas po K. Kolumbo mirties praėjus 80 metų.“⁵³

Ši M. Rosos teorija buvo sutikta prieštaringai ir vertinama kontroversiškai. Tačiau kodėl gi pačiai Lietuvos ir Amerikos istorinių ryšių pradžia jos nepaminėjus, juolab kad M. Rosos knyga buvo išleista anglų, ispanų, lenkų ir lietuvių kalbomis.

Lietuvių kelio Amerikoje pradžia

Kai 1410 m. Vytautas Didysis sukrėtė kryžiuočių riterių epochą, laimėjęs Žalgirio mūšį, Europa apie Ameriką dar nieko nežinojo, nors, manoma, kad vikingai jau galėjo būti įžengę ir į Amerikos žemyną. Kristupui Kolumbui 1492 m. atradus Ameriką, į Naująjį pasaulį aukso ieškoti pirmieji veržėsi ispanai. Jie kardu vergė vietinius gyventojus ir Amerikos žemyne įsiviešpatavo kaip nugalėtojai. XVII a. pradžioje Atlantą perplaukė ir Amerikos krantus pasiekė anglai, o paskui juos – ir olandai. Tarp ateivių buvo ir aukso, ir nuotykių ar duonos ieškotojų, buvo ir bėgančių nuo religinės ar politinės priespaudos⁵⁴.

⁵² Ten pat, p. 99.

⁵³ Ten pat, p. 27–28.

⁵⁴ Liucija Lenkauskaitė, „Knygos apie Kolumbą autorius: „Šiuolaikinė istorija meluoja“, lrytas.lt, 2014-02-24, prieiga per internetą: <https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2014/02/24/news/knygos-apie-kolumba-autorius-siuolaikine-istorija-meluoja--4715410>.

Kristupas Kolumbas atranda Ameriką.
H. B. Hall graviūra, 1856
(Gilder Lehrmano kolekcija)

Pirmosios užuominos apie lietuvius Amerikos žemėje randamos Simono Daukanto veikale „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ (1845 m. Sankt-Peterburgas). Kalbėdamas apie 1688-uosius metus, S. Daukantas rašo apie lietuvių išsilaipinimą Tobago saloje, Pietų Amerikos pakraštyje, netoli Venesuelos.

Toje pačioje gadynėje darta minavotina notis nutiko Lietuvos tautoje, jog daugybė lietuviškos svieto išsidangino į Ameriką, nesgi viršiaus minavojau, jog didžturčiai Lietuvoje svietą vergė, kursai, vengdamas nuo tos vergybės, smuko į Kuršą, kuriame kunigaikščiai didei išmintingais rėdės ir savo valsčiuose žmonių nei baudžiovomis, nei didžiomis donimis nesunkino; nuo to radusis tenai didei daugybei svieto, kunigaikštis Jokūbas nupirko salą, Tobagu vadinamą, nuo ispanų karaliaus ir tenai išleido naujokynui įkurti ir tuomi pačiu prekybai praplatinti, kurį naujokyną paskuo anglai išgriovė, o likusį svietą išvežė į Newjorką; ir taip Lietuvių giminės yra jau ir Amerikos sviete.

Iš kur S. Daukantas ėmęs šias žinias – neaišku, tačiau vokiečių hercogas Jokūnas tikrai egzistavo. Istorikas Alfonsas Eidintas knygoje „Lietuvių Kolumbai“ rašo, kad vokiečių Kuršo hercogas (Herzog von Kurland) Jokūbas 1640 m. iš tiesų pirkė Tobago salą, kuri tapo hercogystės kolonija. 1658 m. saloje gyveno 25 000 gyventojų: 700 latvių šeimų (4 500 asmenų), 7 000 kitų tautybių, 500 karių ir valdininkų ir apie 13 000 vergų. Kuršo valdovai iki 1795 m. grūmėsi dėl šios salos su olandais, prancūzais ir anglais bei kariavo su vietiniais indėnais. Manytina, kad tarp tų 7 000 žmonių galėjo būti ir S. Daukanto minimų lietuvių⁵⁵.

S. Michelsono knygoje „Lietuvių išeivija Amerikoje“ (1861 m.) pateikiamas kiek kitoks pasakojimas apie pirmųjų lietuvių išsilaipinimą Amerikos krante. Teigiama, kad šią istoriją jis perėmęs ir J. Pronskaus knygos „Arijonų prisikėlimas“ (1930 m.), o šis citavęs Pittsburghe (JAV) ėjusį žurnalą „The School of Thinkers“, kuriame rašoma:

⁵⁵ Interaktyvi nuoroda: „Amerikos atradėjas Kristupas Kolumbas – Jogailos anūkas?“, [technologijos.lt, 2010-12-03, http://www.technologijos.lt/n/mokslas/istorija_ir_archeologija/S-16224/straipsnis/Amerikos-atradejas-Kristupas-Kolumbas--Jogailos-ankas?](http://www.technologijos.lt/2010-12-03/http://www.technologijos.lt/n/mokslas/istorija_ir_archeologija/S-16224/straipsnis/Amerikos-atradejas-Kristupas-Kolumbas--Jogailos-ankas?)

Vietiniai Amerikos gyventojai

XVII amžiaus pradžioje, būtent 1618–1620 m., stipri lenkų kariuomenė, Romos katalikų bažnyčios remiama, įsiveržė į Lietuvą, kad atverstų liuteronus ir kalvinus į katalikybę. Lietuviai protestantai griebėsi ginklo ir pradėjo gintis, tačiau buvo sumušti... Tie, kurie išliko gyvi ir turėjo turto, pasklido po visą pasaulį... daugumas atsidūrė Anglijoje, o iš ten, su piligrimų tėvais keliavo Amerikon. Jų tarpe buvo tokių didikų, kaip Butvilai, Gedvilai, Ardvilai, Landžiai, Daukantai, Purviai, Zubrickiai ir kiti, daugiausia iš Kauno rėdybos. Jų dvarus pasiglemžė lenkai atėjūnai ir Romos katalikų dvasininkija. Kiti protestantai, kurie neturėjo iš ko toliau bėgti, šimtais tūkstančių traukėsi Latvijon, užplūsdami visą šalį. Tada Latvijos kunigaikštis Jokūbas, pats būdamas protestantas, nupirko mažą salą, pavadino ją „Guadalupė“, kas reiškia „persekiojamiems ir nugalėtiems“, ir toje saloje kolonizavo dešimtis tūkstančių lietuvių tremtinių.

Šio amerikietiško žurnalo autorius rašo, kad tarp Anglijos, Prancūzijos ir Ispanijos vykstant karui dėl Anglijos salos, anglai savo laivais lietuvius iš salos perkėlė Amerikon ir apgyvendinę prie Hudsono upės, kur dabar yra New Yorkas. Toliau žurnalo autorius sako, kad lietuviai pradėję toje vietoje statyti miestą ir pavadinę jį „Aušra“. Tuo metu prasidėjusi gausi olandų oreivystė ir dėl miesto pavadinimo kilo daug ginčų. Olandai jį norėję pavadinti „New Amsterdamu“. Tie ginčai tęsėsi tol, kol Yorko kunigaikštis pavadino miestą New Yorku.

Nežinoma, kas buvo šios Pittsburgho žurnalo publikacijos autorius ir kokiais šaltiniais jis rėmėsi. Ši istorija šiandien lietuviams skamba labai romantiškai, bet kol kas ją galima laikyti tik legenda.

Istorikas A. Eidintas teigia, kad XVII a. lietuvių pažintis su Amerikos žemynu yra galima. Štai 1606 m. gruodžio 3 d. nedideli anglų laivai išplaukė į Ameriką ir ten įkūrė Jamestowno koloniją. Lengvo gyvenimo mėgėjai bajorai, įvairaus plauko avantiūristai nesugebėjo joje tinkamai įsikurti. Prasidėjo ligos, daugelis jų mirė. Kritiškiausiu kolonijos gyvenimo momentu 1608 m. jiems pagelbėjo kapitonas Johnas Smitas, atvežęs dar 80 naujakurių, tarp jų 8 lenkus ir olandus, amatininkus, miško pramonės ir stiklo gamybos specialistus, užverbuotus Baltijos uostuose. Manoma, kad tarp šių ateivių galėjo būti ir lietuvių, mat kapitonas Smitas anksčiau buvo pakliuvęs į nelaisvę, o iš jos bėgdamas keliavo per tuometinę Lietuvą ir Lenkiją. S. Michelsonas argumentuoja, kad

tokios pavardės Amerikoje kaip Curtis, Loomis, Purvis yra lietuviškos ir liudija apie tolimų laikų ateivius iš Baltijos kraštų.

Kai anglai mėgino iš Naujosios Anglijos įsikurti netoli nuo Fort Orange, Wappingerio upelio žiotyse, prie dabartinio Poughkeepsie, Naujosios Olandijos gubernatoriaus Peteris Stuyvesantas 1659 m. rugsėjo 4 d. pareikalavo atsiųsti iš Olandijos gerų ir sumanių ūkininkų, apie 25–30 šeimynų, 20–25 kareivių sargybą jiems apsaugoti nuo barbarų nors dvejus metus. Prašoma atsiųsti lenkų, lietuvių, prūsų ar flamandų ūkininkų. Taigi galima daryti prielaidą, kad minėtoje kolonijoje jau anksčiau yra buvę šių tautybių žmonių.

Dr. Alexander Carolus Cursius-Curtius – pirmasis istorinis lietuvis Amerikoje

Pirmieji New Yorko pakrantės kolonistai buvo olandai, XVII a. pradžioje įsteigę Naująją Olandiją ir New Amsterdamą, kuris vėliau buvo pavadintas New Yorku. Žemyno pakraščio salose prekybai su indėnais ir kolonizacijai plėsti jie buvo įsteigę De Westindische Compagnie – Vakarų Indijos kompaniją. Bendrovė turėjo daug teisių ir galios. Kuriamose kolonijose ji galėjo leisti įstatymus, skirti gubernatorius ir net skelbti karus. Bendrovė turėjo didelį laivyną ir jos veikla siekdavo net Afrikos žemyną, kur buvo gaudomi ir perkami vergai bei vežami į kolonijas.

Vieną dieną olandų kolonistai išgirdo, kad juos pralenkė prancūzas Samuelis de Champlain, kuris prasiveržė į šiaurę nuo New Yorko, rado ten didelį ežerą, aplink kurį gyveno indėnai, ir užmezgė su jais pelningą kailių prekybą. Tas ežeras buvo pavadintas ir dabar tebevadinamas jo vardu – Lake Champlain. Tai buvo 1609 m. Nuo šių metų skaičiuojama New Yorko miesto radimosi istorija.

Išgirdusi apie prancūzo žygį, olandų bendrovė pasiuntė jos tarnyboje buvusį gabų anglų jūrininką Henry Hudsoną ieškoti vandens kelių į žemyno gilumą – šiaurės vakarų kryptimi, kaip tik ten, kur su indėnais jau prekiavo prancūzas Champlain.

Vieną gražią naktį, mėnuliui šviečiant, H. Hudsonas įplaukė į dabartinio New Yorko įlanką ir rado čia sraunią upės tėkmę. Ši upė dabar vadinama jo vardu – Hudson River. Tos upės pakrantėje tuo metu gyveno indėnų čirokėjų gentis. H. Hudsonas savo užsakovus olandus suviliojo mintimi, kad čia, prekiaujant su indėnais, galima pasiekti nemažo pelno ir Olandija 1610 m. paskelbė apie šio krašto pasisavinimą. Tais metais iš Amsterdamo atplaukė laivas su blizgučiais, kurie buvo skirti kailiams iš indėnų vilioti. Indėnai noriai mainikavo, tad olandų verslas buvo labai pelningas. Prekyba išsiplėtė per visą Atlanto vandenyno pakrantę – nuo Newfoundlando iki Chesapeake įlankos. Visą šią teritoriją olandai pavadino New Nederlandais – Naująja Olandija. Buvo paskirtas generalgubernatorius ir pradėtos kurti kolonijos.

1624 m. atplaukė laivas su pirmaisiais 30 šeimų nuolatinių kolonistų. Jie buvo išlaipinti Manhattano saloje, kur dabar stovi New Yorkas. Po metų atplaukė dar 200 žmonių, 1626 m. – dar vienas laivas. Tuo metu olandų bendrovė nupirko iš indėnų Manhattano salą ir pastatė čia tvirtovę, pavadinę Amsterdamo fortu. Anglai olandus apkaltino įsibrovimu, mat jie šią teritoriją buvo pasiekę anksčiau. 1653 m.

Lake Champlain

tarp Anglijos ir Olandijos kilo karas. Bijodami anglų įsiveržimo, olandų kolonistai skersai salą pastatė stiprią sieną – Waal, kurios vietoje dabar eina Wall Street gatvė, žinoma kaip JAV akcinių biržų centras. Anglijos karalius Charles II visą olandų valdomą teritoriją padovanojo savo broliui, Yorko kunigaikščiui Jamesui. Šiam reikėjo tik eiti ir pasiimti padovanotą teritoriją. Buvo duotas įsakymas ruošti karo žygiui. Bet kunigaikščio paskirtas generalgubernatorius pulk. Richardas Nicollas olandams pasiūlė geras sąlygas ir šie pasidavė be mūšio. Taip buvo paskelbta Yorko kunigaikščio vyriausybė ir New Amsterdamas pervadintas New Yorku.

Būtent toks buvo istorinis kontekstas ir taip atrodė rytinė Amerikos pakrantė, kai čia 1659 m. birželio pabaigoje atvyko pirmasis istoriškai dokumentuotas lietuvis Aleksandras Karolis Cursius (Kuršius). Jį mini beveik visi autoriai, tyrinėję ir rašę apie ankstyvąją lietuvių emigraciją į Ameriką.

1658 m. pavasarį New Amsterdamo valdžia rašė Vakarų Indijos bendrovei Amsterdame, kad kolonijos jaunuolių skaičius auga, dauguma jų moka skaityti ir rašyti, betgi daugelis tėvų norėtų savo vaikus pramokyti lotynų kalbos, tačiau nenori jų siųsti į Naująją Angliją, o patys nepajėgia pasamdyti mokytojų. Todėl miesto burmistras prašė, kad bendrovė savo lėšomis parūpintų olandų vaikams mokytoją. Į Ameriką bendrovė lotyniškai mokyklai steigti atsiuntė vedėją, kaip teigiama, anksčiau profesoriavusį Lietuvoje. Surasti Europoje mokytoją buvę labai sunku, atrodo, nedaug kas iš mokytų žmonių veržėsi į pasaulio kraštą. Kandidatas buvo ne vietinis olandas, o tolimos Europos periferijos vaikinai, matyt, atvykęs studijuoti į Amsterdamą. 1659 m. balandžio 25 d. bendrovė rašė New Amsterdamo gubernatoriui Stiuvansenui:

Kiek vargo turėjome surasti lotyniškai mokyklai vedėją, parodo tas faktas, kad dabar atvyksta Aleksandras Karolis Cursius, seniau profesoriavęs Lietuvoje, mūsų pasamdytas su metine 500 florinų alga, įskaitant maistpinigius; mes taipgi dovanojame jam 100 florinų prekių, kurias jis gaus ten nuvykęs.

Taip pat rašė, kad jam bendrovė Amerikoje pažadėjusi, jog bus duotas „sodui arba daržui patogus žemės sklypas, kad jam leistina teikti privačias pamokas, kiek tai galima nepakenkiant pareigoms, kurioms jis yra pasamdytas“. Jis buvo pasamdytas Amsterdame 1659 m. balandžio 10 d. ir pavadintas Rector Curtius. Į Ameriką jis atplaukė tų pačių metų birželio pabaigoje. Tyrinėtojai teigia, kad nors siūlomos sąlygos buvo geros, tačiau nebuvo vykdomos, tad Amerikoje A. K. Cursius ilgai neužsibuvo, čia praleido tik dvejus metus. Jis buvo pirmasis istorinis lietuvis Amerikoje, pirmasis olandų kolonijos Amerikoje mokytojas, įsteigtos lotyniškos mokyklos vedėjas, pirmasis gamtininkas ir pirmasis gydytojas, nors medicinos mokslus baigė tik 1662 m. Medicinos mokslų disertaciją „Apie inkstų ir pūslės akmenį“ jis parašė jau grįžęs į Olandiją.

Amerikoje vadovaudamas mokyklai, A. K. Cursius įrengė sodą su herbarų rinkiniais, kurių jam reikėjo medicinos praktikai. Miesto gubernatorius raporte Vakarų Indijos kompanijai Amsterdame rašė, kad A. K. Cursius dirba gerai ir moksleiviai padarė didelę pažangą moksle. Tačiau mokytojas nepritapo prie besikuriančios Amerikos visuomenės. Jo darbo metodai daug kam netiko kaip pernelyg liberalūs. Pribrendus konfliktui su miesto valdžia, A. K. Cursius paliko Amerikos žemyną ir 1661 m. rudenį grįžo į Europą. Tų pačių metų gruodžio 27 d. įsimatrikuliavo Leideno universitete kaip ketinantis studijuoti teisę ir mediciną. Matrikuliacijos užrašuose jis pažymėtas: Carolus Alexander Curtius Nobilis Lithuanus. 1662 m. liepos 15 d. apgynė medicinos mokslų disertaciją, kurią išleido universiteto spaustuvė. A. K. Cursius Leidene gyveno Hertog van Venetien viešbutyje prie ilgojo tilto. Ir dabar ta gatvė Leidene vadinama Langebrug. Lietuvos generalinio konsulo JAV rūpesčiu iš Leideno universiteto buvo gautos žinios apie imatrikuliaciją ir medicinos daktaro disertaciją, kurią atskiru leidiniu išleido Amerikos lietuvių gydytojų sąjunga 1967 m.

A. Eidinto teigimu, lenkų istorikai A. K. Kuršiaus pavardę kildina iš Kurčevskio, teigdami, kad ji yra lotynizuota į Curtius, bet neneigia, kad jis buvo kilęs iš Lietuvos didikų šeimos. New Yorko mieste, toje vietoje, kur stovėjo A. K. Cursiaus vadovaujama mokykla, lietuvių bendruomenė yra atidengusi atminimo lentą.

Tadas Kosciuška – Amerikos generolas

Tadas Andrius Bonaventūra Kosciuška iš Lietuvos – generolas, žymus Lietuvos ir Lenkijos patriotas, kovojęs už Lietuvos ir Lenkijos bei JAV laisvę. Gudų kilmės bajoras, laikęs save lietuviu. T. Kosciuškos protėviai jau nuo XVI a. pradžios gyveno Naugarduko vaivadijoje, kur Žygimantas II Senasis buvo davęs jiems Siechanavičių kaimą. Kai gimė Tadas, šeima jau buvo nuskurdusi. Baigęs pijorų mokyklą ir globojamas Polocko vaivados Sosnovskio, jis įstojo į kadetų korpusą Varšuvoje. Ruošėsi karinei profesijai labai stropiai ir buvo vienas geriausių mokinių, vėliau tapęs mokyklos instruktoriumi. Mokyklos direktorius, pastebėjęs T. Kosciuškos talentą, išsiuntė jį valstybės lėšomis toliau mokytis į Europą. Baigęs Varšuvos kadetų mokyklą, dar tobulinosi karo moksluose Vokietijoje, Italijoje ir Prancūzijoje. Be to, dar mokėsi tapybos ir vėliau neblogai piešė. Kaip asmenybė augo bręstančios Prancūzijos revoliucijos aplinkoje ir išsiugdė demokrato pasaulėžiūrą.

Baigęs karo mokslus, T. Kosciuška grįžo į Lietuvą artilerijos kapitonu. Buvo savo geradario Sosnovskio dukterų privatus mokytojas, pamilo jo dukterį Liudviką. Nelaiminga meilė privertė palikti tėvynę, ir jis 1776 m. grįžo į Paryžių.

Tuo metu jau vyko Šiaurės Amerikos kolonijų kovos su Anglija. Žavėdamasis demokratijos idealais, 1776 m. T. Kosciuška atvyko į Ameriką. 1776 m. paskelbus Šiaurės Amerikos nepriklausomybę, JAV pasiuntiniu į Paryžių buvo atsiųstas būsimasis prezidentas Benjaminas Franklinas. Jis ieškojo pagalbos amerikiečiams prieš anglus. Gavęs B. Franklino rekomendacinį laišką, T. Kosciuška tais pačiais metais atvyko į Šiaurės Ameriką, Filadelfiją. 1776–1783 m. savanoriu dalyvavo kovose dėl JAV nepriklausomybės ir tapo JAV didvyriu. Pasižymėjo kautynėse prie Rhode Islando ir Yorktowno bei New Yorko apgulime. Jį ypač sujaudino perskaityta Amerikos Nepriklausomybės deklaracija. Šiame dokumente atsispindėjo XVIII amžiaus laisvės ir lygybės idėjos. Sužinojęs, jog už šio dokumento parengimą buvo atsakingas Tomas Džefersonas, troško su juo susitikti. Tai vėliau įvyko Virdžinijos valstijoje. Nuo to laiko jie tapo artimi draugai. Šį faktą liudija ir tai, jog net tapęs trečiuoju JAV prezidentu, T. Džefersonas vis dar susirašinėjo su T. Kosciuška. Kaip buvo minėta, T. Kosciuškos atvykimas į Filadelfiją sutapo su JAV nepriklausomybės karo pradžia. Karinės inžinerijos specialistas negalėjo likti nuošalyje. Jo gabumai buvo labai reikalingi, siekiant pergalės Saratogos mūšyje, kuris šiandien istorikų įvardijamas kaip lemiamas posūkis amerikiečių ir britų kare. 1778 m. T. Kosciuška tapo Vest Pointo gynybinių įtvirtinimų vyriausiu inžinieriumi. Verta paminėti ir tai, jog 1802 m. įkurta JAV karo akademija Vest Pointe buvo jo sumanymas, kuriuo jis asmeniškai pasidalijo su prezidentu Džordžu Vašingtonu. Už nuopelnus jam buvo suteiktas brigados generolo laipsnis. Po sėkmingos veiklos Nepriklausomybės kare, 1784 m. T. Kosciuška sugrįžo į Abiejų Tautų Respubliką. Grįžęs po kiek laiko jis buvo pašauktas į kariuomenę, o 1794 m. kovo 24 d. Krokuvos turgaus aikštėje prisiekė iki galo kovoti už Respublikos nepriklausomybę, tapo vyriausiuoju sukilimo vadu. Priešingai nei JAV Nepriklausomybės karo metu, šį kartą sukilimas buvo pasmerktas. Karinės pajėgos menkos ir, be abejo, trūko visuotinės mobilizacijos, visuotinio palaikymo. Paprasčiausiai nebuvo spėta, ir valstiečiai prisidėjo, ir miestiečiai rėmė, netgi buvo specialūs žydų pulkai sudaryti,

kurie taip pat kovėsi T. Kosciuškos sukilėlių pusėje. Prieš galingas imperijas vieni kovoję ATR piliečiai pagalbos nesulaukė. Sukilimas buvo pralaimėtas, o T. Kosciška pateko į nelaisvę ir buvo įkalintas. Tačiau neilgam. T. Kosciuškos pėdsakai JAV dar kartą aptinkami jau 1797 metais. Šį kartą vietiniai jį pasitiko kaip didvyrį. Tiesa, neilgam. Vos po metų brigados generolas visiems laikams paliko JAV ir įsikūrė Šveicarijoje.

Tado Kosciuškos paminklas West Pointe, JAV

Čia verta paminėti ir kitą įdomią detalę. Prieš palikdamas Ameriką antrą kartą, jis surašė testamentą. Testamento vykdytoju buvo paskirtas tuometis JAV viceprezidentas T. Džefersonas. Testamente nurodyta, jog T. Kosciuškos Nepriklausomybės kare uždirbti pinigai turi būti panaudoti kilniam tikslui – išlaisvinant juodaodžius iš vergovės. Šios valios Tomas Džefersonas neįvykdė. Vergovė buvo panaikinta tik praėjus pusei amžiaus nuo T. Kosciuškos mirties – 1817 m.

„Svajonių šalies“ trauka XIX a. pab.–XX a. pr.

Lietuviai Ameriką atrado XIX amžiaus viduryje, prasiskynę kelią per Atlantą pavieniu buriniais laivais. Pirmuosiuose Amerikos lietuvių istorijos pasakojimuose išnyra pavieniai herojai, kuriems buvo lemta pirmiesiems po 1863 m. sukilimo pasiekti Naująjį pasaulį. Liko ir pirmųjų kelionių per vandenyną pasakojimų. Vieną tokių užrašė Jonas Bapkauckas⁵⁶:

Išvažiavome mes iš Hamburgo 11 d. gruodžio 1868 m. Laivas, ant kurio plaukėme vadinosi „James Foster“. Lietuvių buvo ant laivo viso 7, iš tų keturi katalikai ir trys lietuviai protestonai – du iš Mariampolės, o vienas nuo Vištyčio. Žydų iš Mariampolės, Vilkaviškio, Kronos ir kitų Lietuvos miestelių važiavo su mumis 20. Važiavome per jūres lygiai tris mėnesius. Maistą an laivo dalino mums tik vieną kart ant dienos, kiekvienas gavo: septynis cukorius, apvalius nuo 6 iki 7 colių pločio, šmotelį blogos mėsos, dvi žalias bulves, žiupsnelį ryžių, kaip po puskvortę avižinių miltų ir pusantros kvortos vandens. Virtis valgį turėjome patys. Taip buvo pradžioj, paskui negavome nė to. Parėjo taip, kad trečiam mėnesiui beeinant, žmonės ant laivo pradėjo mirti; buvo dienos, kadpo kelis ant sykio numarinome. Iš lietuvių, nors keletas sunkiai sirgo, viengos nenumirė nė vienas...

Pirmosios didelės lietuvių emigracijos bangos buvo po 1863–1864 m. nepavykusio sukilimo. Tada į Ameriką atvyko nemaža politinių emigrantų grupė ir iš jų išsiskyrė bajoras Korvinas Kalusauskas, kuris 1864 m. ar kiek vėliau buvo paskirtas sukilimo valdžios delegatu Amerikoje. 1866 m. atvyko pirmas kunigas, marijonas Andrius Strupinskas, kuris pradėjo organizuoti lietuvių parapijas. O masinė lietuvių emigracija prasidėjo maždaug 1868–1876 m. Oficialiais duomenimis, 1888–1890 m. iš Kauno gubernijos į karinę tarnybą kasmet neatvykdavo daugiau kaip 1 200 jaunuolių, vėlesniais metais – dvigubai daugiau. Neatvykimo priežastis – emigracija.

Į Ameriką traukdavo vieni kitus – giminaičiai, kaimynai, sužadėtiniai. Anksčiau išvykusieji sumokėdavo ir už artimųjų kelionę. Dažniau išvažiudavo jauni vyrai, kurie vėliau išsikviesdavo žmonas, sužadėtines ar šiaip pažįstamas merginas, turėdami tikslą Amerikoje sukurti šeimą.

Atvykę lietuviai labai sunkiai vertėsi. Jie gaudavo patį vargingiausią darbą kasyklose, kur kiti nenorėjo dirbti, bet ir tai „airyšiai“ ar lenkai jiems pavydėdavo. Todėl lietuviai pradėjo organizuotis, kad galėtų išsilaikyti, ir XIX a. pabaigoje pradėtos kurti pirmosios jų draugijos. 1871 m. Pensilvanijoje buvo įkurta bendra lietuvių ir lenkų pašalpinė šv. Vaitiekaus draugija. O paskui jau lietuviai pradėjo skirtis nuo lenkų, kūrė atskiras parapijas ir atskiras draugijas. Pirmas Amerikos lietuvių spaudinys buvo išleistas 1874 m. Tai buvo maldos lapelis, kokius bažnyčioje dalydavo giesmes lietuviškai giedoti.

Atvirukas iš Amerikos, 1910 m. LNMMB

⁵⁶ Egidijus Aleksandravičius, *Karklo diegas*. Lietuvių pasaulio istorija, Vilnius: Versus aureus, 2013.

Atminimo lenta Šenandoriuje primena „Amerikos Lietuvą“ – regioną, kur XIX a. lietuvių privažiavo tiek, kad iki šiol kas dvidešimtas žmogus yra lietuvių kilmės. Lenta pastatyta jau JAV gimusių lietuvių palikuonių iniciatyva

Pirmas tikras laikraštis išleistas 1879 m. Niujorke. Tai buvo „Lietuviška gazietė“, kurios leidėjas redaktorius ir administratorius buvo Mikas Tvarauskas. Laikraštis vertėsi labai vargingai, visa redakcija, spaustuvė buvo gausios šeimos labai mažame bute, ir, išleidus 14 ar panašų skaičių numerių, laikraštėlis numirė.

1884 m. į Ameriką atvyko Jonas Šliūpas. Jis pradėjo organizuoti lietuviškas draugijas ir 1884 m. jau drauge su Tvarausku leido laikraštį „Unija“. Pavadinimas reiškė uniją su lenkais, bet paskui lietuviai atsiskyrė nuo lenkų ir jų ir spauda buvo sava, ir knygų leidyklos savos. Tarkim, jau 1886 m. Plimute Juozas Paukštys įsteigė spaustuvę ir išleido 50 lietuviškų knygų.

Lietuviškos parapijos pradėjo vystytis nuo to laiko, kai į Ameriką atvyko kunigas Aleksandras Burba. Jau ir prieš jį parapijas ten steigė Strupinskas, bet tos parapijos nebuvo tautiškai sąmoningos. O kunigas A. Burba, atvykęs 1889 m., buvo didelis kovotojas prieš Lietuvos lenkinimą per bažnyčias. Tokių parapijų per visą Amerikos lietuvių išeivijos istoriją buvo įsteigta beveik 200.

Religinis gyvenimas buvo labai gyvas ir dvasininkai lietuvių visuomeniniame gyvenime yra suvaidinę didelį vaidmenį, taip pat jie buvo vieninteliai, kurie steigė parapijų mokyklas. Kadangi lietuviai vyko į Ameriką beraščiai, apšviestesnės draugijos, kairiųjų draugijos, katalikiškos draugijos ir mokyklos išmokė lietuvius skaityti ir rašyti. O kai lietuviai išmoko skaityti ir rašyti, jų spaudos tiražai pakilo: knygų tiražas siekdavo 3–7 tūkst., o periodinių leidinių, buvo laikų, kai pasiekdavo net 30 tūkst. egzempliorių tiražą.

Lietuviai iš Lietuvos rašė savo artimiesiems į Jungtines Amerikos Valstijas. Dažniausiai, žinoma, neišlavinta ranka, bet jie rodo anų laikų lietuvių gyvenimą. Viena pirmųjų išeiviškosios lietuvių literatūros formų buvo laišškai-atvirukai. Jie buvo pagražinami piešiniais ir užpildomi tam tikru tekstu, dažniausiai paimtu iš Šv. Rašto, giesmių ar dainų. Tie puošnūs, su spausdintomis dainelėmis ir „kvietkelėmis“ laišškai

netgi labai skatino, masino vykti į Ameriką – tą rojaus žemę. Laiškai darydavo nepaprastą įspūdį Lietuvos kaimiečiams. Pavyzdžiui:

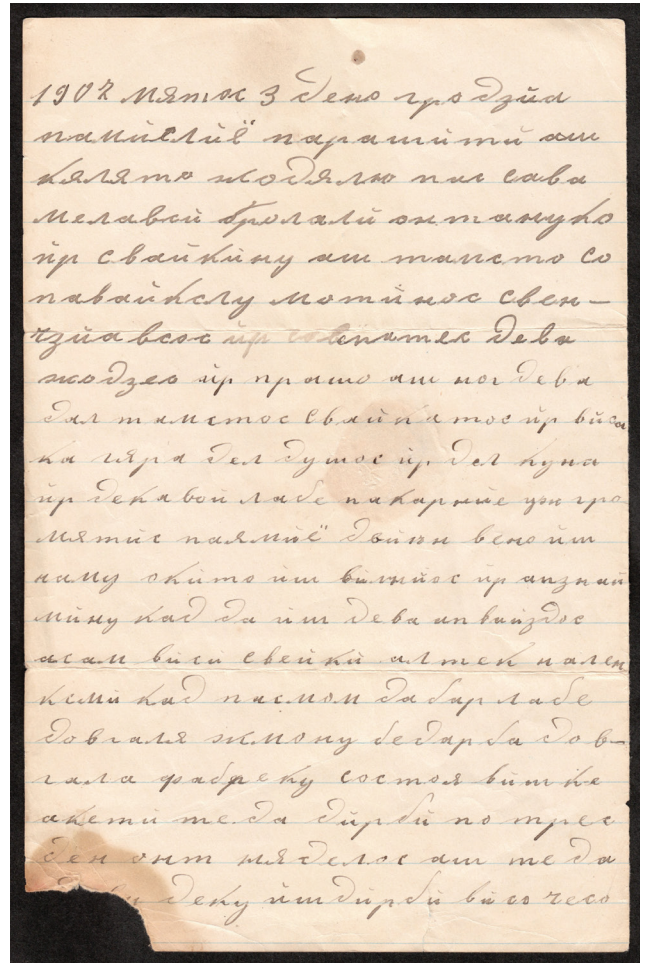
*Sveiki gyvi, mano gentys, kas pas jus girdėti?
Kaip padeda jums Viešpats tėvynėj krutėti?
Kaip sveikata dar tarnauja ir kaip laimė klojas,
Ar bent visi sveiki esat ar kaip kitaip stojas?*

Pirmojo pasaulinio karo metu, prieš karą ir po jo lietuviai energingai kovojo, sutelkė milžiniškas lėšas, anglų, prancūzų ir lietuvių kalbomis leido informacinę literatūrą, rašė įvairius memorandumus, steigė (tiesa, Šveicarijoje, Paryžiuje ir kitur) informacijos biurus ir tokiu būdu finansavo visą lietuvių judėjimą. Lietuviai veikė iš Lietuvos, iš Europos, iš Rusijos, iš Amerikos ir tokiu būdu pasiekta nepriklausoma Lietuva.

Paprastai Amerika valstybes nepriklausomomis pripažįsta labai atsargiai. Ir lietuviams nepriklausomybės pripažinimą ji suteikė tik po ilgų pastangų, po to, kai lietuviai surinko daugiau kaip milijoną parašų. 1921 m. gegužės 30 d. prezidentas Warrenas G. Hardingas priėmė šešių lietuvių delegaciją, kuri įteikė prezidentui prašymą pripažinti Lietuvą *de jure* su milijonu parašų, įrištų į 138 knygas.

Amerika tą pripažinimą suteikė liepos 28 d. Tai buvo lietuviams labai didelė šventė, jie ruošė manifestacijas, paradus, dėjo aukas, pirkto Lietuvos laisvės paskolos bonus ir kitu būdu stengėsi padėti savo tautiečiams.

Iki Pirmojo pasaulinio karo į Ameriką įvažiavo 525 tūkst. lietuvių. Paskui dar įvažiavo pokario metais, „dypukų“ banga. O dabar – naujausia migracijos banga. Jie čia kūrė ir tebekuria šeimas, gyvas kultūrinis gyvenimas. Taigi ryšiai buvo ir tebėra labai glaudūs, o nepriklausoma Lietuva ir dabar stiprina lietuvybę Amerikoje.

Laiškas iš Amerikos, 1907 m. LNMMB

PIRMOSIOS LIETUVIŠKOS DRAUGIJOS AMERIKOJE

„Amerikos specifika, kad dauguma [etninių parapijų] atsirado ne vieto kunigų ar vyskupų iniciatyva, ne turtingų mecenatų lėšomis, o paprastų žmonių pastangomis: kur atsirasdavo saujelė naujų imigrantų, jie iškart steigdavo savišalpos draugiją (paremtą etniniu principu). Šalia šelpimo ligos ir mirties atveju tokios draugijos pirmas ir svarbiausias tikslas dažnai buvo įsteigti savo parapiją.“ Pirmosios lietuviškos draugijos Jungtinėse Amerikos Valstijose buvo šalpos draugijos, dažniausiai mišrios – įsteigtos kartu su lenkais ir tik vyriškos. Dalyvavimą draugijų veikloje kartu su lenkais pirmiausia lėmė ta pati religija. Beveik visoms senosioms draugijoms buvo duodami šventųjų vardai. Populiariausi buvo šv. Jurgio ir šv. Kazimiero. Istorikai mini, kad pati pirmoji lenkų ir lietuvių draugija JAV buvo Šv. Vaitiekaus draugija, įsteigta 1871 metais Šamokine (Shamokine), Pensilvanijos valstijoje. 1872 metais Šenandoa (Shenandoah) įsikūrė taip pat mišri Šv. Kazimiero draugija^{IV}. Mišrios šv. Kazimiero vardo draugijos kūrėsi Niujorke (1875 m.) ir Plimute (Plymouth, 1883 m.). Pastarosios draugijos konstitucijoje buvo rašoma, kad draugija įsteigta:

Intencija Taworszczistos Broliszkos Pamacziessz szwento Kazimiero kad narodas polkas ir lietuwiszkas Rimskaj Katalikiszkas galetu susiryszt mazgu broliszkos mejles, kad tam broliszkam susyrinkime ponawotu dalikaj mylaszirdystes, kaip taj; ligo- niu atlankimas, numyrusiu palaidojimas ir turet apieka ant naszliu ir siratu, o apricz tam kad butu zgada, wienibe, broliuota ar diewobajmingas apsiejimas^V.

1886 metais Brukline (Brooklyn) įsikūrė Šv. Juozapo šalpos draugija, kurios Konstitucijos įvade buvo įrašyta:

Užstanawymai Prowu Lietuwiszkos Taworszczystes Broliszkos Pamaczes po wardu szw. Juozapo Apekūno Panos Marijos, Patrono musu lygos ir smerkies. Uždetos Williamsburge, 1886. Drukarne Wienibe Lietuwninku^{VI}.

1884 metais Čikagoje (Chicago) įsikūrė lietuviška Šv. Jurgio draugija, gyvavusi labai neilgai. Tais pačiais metais Šv. Jurgio draugija atsirado ir Newarke, Niujorko priemiestyje:

Su pamaczu Pono Diewo ir su noru Draugystes Szwento Jurgio Prasideio parapija Lietuwiszka Nekarkie N. J. po wardu Szwiencziausios Szyrdies Pono Jėzaus Miatuose 1884 30 diena moiaus. Kniga užwesta per sekr. A. K. Sweetra^{VII}.

Tais pačiais metais Pitstone (Pittston) įsikūrė Šv. Kazimiero draugija, o 1885 metais Baltimorėje buvo įsteigta Šv. Jono draugija bei Kosciuškos vardo draugija Vaterburyje (Waterbury), Konektikuto valstijoje. Būtina pabrėžti, kad visos šios minėtos pačios pirmosios lietuvių draugijos JAV buvo mišrios (lietuvių ir lenkų) ir pirmiausia šalpos organizacijos, įsisteigusios prie parapijų, t. y. katalikiškos. Situacija keičiasi į Valstijas atvykus aušrininkui, visuomenės veikėjui Jonui Šliūpui ir jam pradėjus skelbti lietuviybės idėjas: „<...> lietuviai mišrioje draugijoje ėmė reikštis griežčiau, ir bematant „polskam parodui“ tas nepatiko. Prasidėjo nesutikimai, kurie kartais prieidavo net iki muštynių. Konfliktai baigdavosi tuo, kad arba vieni, arba kiti iš

draugijos pasitraukdavo.^{“VIII} „J. Šliūpo laisvamanybė neabejotinai susijusi su tautinėmis idėjomis. Neretai ir Katalikų bažnyčią jis puldavo dėl jos lenkiškumo, nutolimo nuo lietuviškų tautinių idėjų, taip pat dėl žmonių išnaudojimo ir, žinoma, prietarų, trukdančių žmonėms šviestis ir lavintis.“^{IX} 1885 metais J. Šliūpas Niujorke įkuria Lietuvos Mylėtojų Draugiją, kuri pradeda leisti „Lietuwiskąjį Balsą“. 1886 metais buvo įsteigta Tėvynės Mylėtojų Draugija, o 1889 metais J. Šliūpas suorganizuoja Lietuvių Mokslo Draugiją knygoms leisti, kurios darbą vėliau perėmė Tėvynės Mylėtojų Draugija.

Pirmųjų lietuvių draugijų pobūdis buvo gana įvairus. „Iš pradžių daug kur bendros su lenkais, daugiausia pašalinės, paskui grynai lietuviškos, pabrėžiančios švietimo ir tautos labo reikalus. Vėliau ėmė šakotis pagal specialius uždavinius: blaivybės, karinės, ekonominės, meno, mokslo, pasaulėžiūrinės ir politinės. Pačių ankstyviausių lietuviškų draugijų JAV nariais būdavo tik vyrai, išskyrus vadinamąsias teatralines, muzikines ir giesmininkų bei keletą moterų ir merginų draugijų.“^X Visos šios draugijos buvo daugiau vietinio pobūdžio, jos veikė tik atskirose kolonijose. Didžiąją tų draugijų narių dalį taip pat sudarė vyrai. Be abejonės, tai buvo susiję ir su didesne to meto vyrų migracija nei moterų, aktyvesniu vyrų dalyvavimu viešajame gyvenime.

Seniausia Amerikos lietuvių organizacija, suvienijusi mažąsias, smulkiausias draugijas, – Lietuvių Romos Katalikų Susivienijimas Amerikoje (LRKSA), įkurta 1886 metų lapkričio 22 dieną. Į „Susivienijimą Visų Draugysčių Lietuviškų Katalikiškų“ įsijungė šios jau buvusios draugijos: Šv. Kazimiero draugija Čikagoje (Chicago, 44 nariai), Šv. Kazimiero draugija Vaterburyje (Waterbury, 40 narių), Šv. Kazimiero draugija Pitstone (Pittston, 96 nariai), Šv. Juozapo draugija Pitstone (Pittston, 40 narių), Šv. Adelberto draugija Plimute (Plymouth, 30 narių). Taigi iš viso į Susivienijimą įstojo 139 nariai^{XI}. „Pirmuosius penkiolika metų susivienijimas buvo apjungęs visus lietuvius. Į šimtmečio pabaigą organizacijoje atsirado dvi priešingos srovės – katalikai ir laisvamaniai, kurių santykiai vis labiau aštrėjo ir privedė prie susivienijimo skilimo.“^{XII} Tačiau draugijos, įsijungusios į Susivienijimą, buvo vyrų ir moterims svarbių klausimų nespėdė. Iš pradžių Susivienijimą sudarė du pagrindiniai skyriai – gyvybės draudimo ir ligos pašalpos. Šie skyriai skaidėsi į dar smulkesnius – pagal narių įmokų ir išmokų dydį. Vėliau, nuo 1908 metų, buvo įkurtas vaikų skyrius. Gimdyvių skyrius atsirado dar vėliau, tik apie 1914-uosius: „1908 m. įvesti du nauji gyvybės draudimo skyriai: 250 dol. ir 500 dol.; paliktas ir senasis iš pat pradžios veikęs 150 dol. skyrius. Nuo 1914 metų jau veikė penki gyvybės draudimo skyriai: 150 dol., 250 dol., 500 dol., 750 dol. ir 1000 dol. <...> Susivienijimas, turįs arti dešimties tūkstančių narių, ligos draudimą galėjo įvesti geresnėmis sąlygomis, negu mažos parapijų pašalinės draugijos. [1914 m.] įvesti keturi ligos pašalpos skyriai: 3–7–10, 50 ir 14 dol. per savaitę. <...> Moterys priimamos tik į pirmus du skyrius (vaikų ir gyvybės draudimo, tačiau eliminuotos iš ligos pašalpos – Ž. K.). Gimdyvėms pašalpa nemokama, bet jei, po gimdymo liga užsitęstų ilgiau kaip dvi savaites, pašalpa mokama kaip ir visiems kitiems ligoniams.“^{XIII} Šalpos institucijų imigrantams nebuvimas, socialinio saugumo stygius, socialinių, teisinių žinių ir išsilavinimo stoka, menkos galimybės moterims įsitvirtinti svetimame krašte brandino mintis jungtis, telktis, perimant jau egzistavusių vyriškų draugijų veikimo modelius ir principus.

Toliau pristatomi kelių (dviejų parapinių ir keturių tautinių) pirmosios emigracijos bangos lietuvių moterų draugijų Jungtinėse Amerikos Valstijose archyviniai

duomenys, rasti Amerikos lietuvių kultūros archyve (ALKA) Putname, Konektikuto valstijoje (JAV). Tai:

- katalikiška parapinė Šv. Onos draugija (visas draugijos pavadinimas „Lietuviškos, katalikiškos ir pašelpinės moterų draugijos po vardu Šv. Onos“, Waterbury);
- katalikiška parapinė „Draugystė Marijos dukterų“ (visas draugijos pavadinimas „Šv. Marijos Dukterų Moterų Draugystė“, Torrington);
- tautinė „Moterų Birutų Draugystė“;
- tautinė „Šv. Onos Moterų Draugystės“ draugija (Lawrence),
- tautinė lietuvių moterų draugija „Rūta“ („Lietuvių Moterų Draugystė Rūta“, Cleveland);
- lietuvių moterų draugija „Rūta“ (Torrington);
- „Lietuviška, tautiška ir pašelpinė moterų draugija po vardu Rūta“, (Waterbury).

Archyve esantys duomenys liudija senųjų lietuvių moterų draugijų veiklą JAV, įsteigtą iki Amerikos Lietuvių Romos Katalikių Moterų Sąjungos įsikūrimo 1914 metais, t. y. iki centralizuotos organizacijos. Pirmosios lietuvių moterų draugijos JAV atsirado apie 1905–1906 metus. Be šiamo straipsnyje pristatomų draugijų, galima minėti ir „Šv. Motinos Aušros Vartų Draugiją“, įsteigtą Klivlende 1906 metais. Šios draugijos tikslas, kaip ir kitų, – pašalpa narėms, likusių našlaičiais globa ir doras, religingas lietuviškas gyvenimas. 1908 metais Bruklinė įkurtas „Lietuvių moterų progresyvus susivienijimas Amerikoje“. Išeivijoje besikuriančias moterų draugijas neišvengiamai veikė amerikietiškas kontekstas: 1869 metais buvo įkurta Amerikos moterų balsavimo teisės asociacija ir Nacionalinė moterų balsavimo teisių asociacija. Atskirose Amerikos valstijose moterys pirmiausia gavo balsavimo teisę: 1869 metais – Vajominge (Wyoming), 1893 metais – Kolorade (Colorado), 1896 metais – Aidaho (Idaho) ir Jutos (Utah) valstijose, 1896 metais – Vašingtono (Washington) valstijoje. Aktyvi moterų veikla draugijose skatino siekti pokyčių pirmiausia socialiniame, visuomeniniame, politiniame, o vėliau ir šeiminiame gyvenime.

Nors kai kurios draugijos formaliai egzistavo beveik iki pat XX amžiaus pabaigos, šiame straipsnyje fiksuojama pati draugijų steigties pradžia. Būtent tie pirmieji moterų savarankiško veikimo žingsniai yra svarbiausi bendrame lietuvių moterų veiklos JAV lauke. Amerikos lietuvių archyvuose rasta medžiaga rodo, kad pirmosios lietuvių moterų draugijos aktyviausiai kūrėsi ir veikė Naujoje Anglijoje (Konektikuto, Masačusetso valstijose). Iš šio regiono senųjų draugijų dokumentų likę daugiausia.

„Draugystė Marijos Dukterų“ – tai katalikiška lietuvių moterų šalpos draugija, įsteigta 1918 m. birželio 2 d. Torringtone (Torrington), Konektikuto valstijoje, ir gyvavusi iki 1984 metų. Šios draugijos fondą sudaro trys dėžės. Pirmoje dėžėje yra draugijos protokolų knygos nuo 1918 m. iki 1979 m. Antroje dėžėje saugomos draugijos finansų knygos, narių sąrašai, sumokėti mokesčiai ir išlaidos. Trečioje dėžėje yra likę nepanaudoti draugijos finansiniai dokumentai nuo 1918 m. iki 1984 m. – čekių, mokesčių knygelės ir pan., pranešimai draugijos narėms, draugijos konstitucija. Svarbu pabrėžti, kad dauguma šios draugijos narių priklausė ir kitai, tačiau ne parapinei

lietuvių moterų šalpos organizacijai „Rūta“, įkurtai 1939 m. gegužės 7 d. ten pat – Toringtone (Torrington). „Marijos Dukterų“ vicepirmininkė Marijona Šmulkštienė buvo minėtosios „Rūtos“ pirmininkė. Taigi tame pačiame mieste vienu metu kaip atskiros veikė dvi moterų organizacijos – parapinė ir tautinė, kurių nariai priklausė ir vienai, ir kitai. Ir tokių atvejų, kaip rodo dokumentai, buvo nemažai.

Lietuvių moterų draugystės ir šalpos draugijos „Rūta“, įsteigtos 1939 m. gegužės 7 d. Toringtone (Torrington), archyvinį fondą sudaro 2 dėžės, kuriose yra saugomos dvi protokolų knygos (1939–1948 m. ir 1948–1978 m.), viena draugijos finansų knyga apie gautas pajamas ir išlaidas (1959–1984 m.), taip pat kiti draugijos dokumentai – draugijos įstatai, čekių knygelė ir kt. Svarbiausias draugijos tikslas, kaip teigiama įstatuose, – „bendras savitarpinis Lietuvių moterų susišelpimas ir draugiškumas“.

„Moterų Birutų Draugystės“ fondą sudaro trys bylos: draugijos konstitucija ir susirinkimų protokolai, rodantys draugijos veikimo laiką – nuo 1918 m. iki 1961 m. (pirmoje byloje saugomi protokolai nuo 1918 m. iki 1946 m., antroje – nuo 1947 m. iki 1961 m.), taip pat kiti draugijos dokumentai (pranešimai, laiškai, narių sąrašas).

Gausiausias yra „Šv. Onos Moterų Draugystės“ draugijos, įsteigtos 1906 metų kovo 19 dieną Lorence (Lawrence), Masačusetso valstijoje, ir gyvavusios iki 1963 metų, fondas. Čia yra saugoma 21 byla: mokesčių ir protokolų knygos, draugijos įstatai, banko pranešimai, konstitucija, draugijos cirkuliarai, blankai, narių sąrašai, laiškai, draugijos narių pasai, straipsnių kopijos apie draugijos veiklą, netgi pobūvių bilietai. Tai viena seniausių pašalpiinių neparapinių moterų organizacijų, įsikūrusi 1906 m. kovo 19 d. Lorence (Lawrence). Konstitucijoje nubrėžti svarbiausi šios draugijos tikslai – „seseriška meilė, šelpiti ligoje ir nelaimėje esančias nares, numirusiai atiduoti savo paskutinį patarnavimą, t. y. kiekviena narė Dr-jos privalo eiti ant palaidojimo velionės kūno, katra Lawrence gyvena“^{xiv}.

Pabrėžtina, kad panašūs tikslai buvo ir kitų draugijų (tiek parapinių, tiek tautinių): apšvieta, lietuviškas auklėjimas, šalpa ligoje, parama vaikams, galimybė moteriai turėti savo lėšų. 1906 metų balandžio mėnesį Vaterburije (Waterbury), Konektikuto valstijoje, įsisteigusi „Rūtos“ draugija akcentavo, kad draugija turi būti „grynai Lietuviška ir Tautiška“^{xv}. Dažna draugija turėjo savo vėliavą, skiriamąjį ženklą (ženklelį, skarelę, kepuraitę, medalį), kuris buvo įsisegamas švenčių, „vaikščiojimų, pasirodymų“ metu, per draugijos narių laidotuves. Kaip rodo finansiniai dokumentai, kasos knygos, draugijos atliko ir savotišką „banko“, kredito unijų funkciją. Pastebėta, kad pirmųjų moterų draugijų veiklos pradžia buvo sunku: dauguma atvykusiųjų neturėjo jokio supratimo apie visuomeninę veiklą, o išsilavinusių lietuvių moterų tarp pirmosios bangos emigrantų nebuvo daug. Be to, pirmųjų moterų draugijų steigėjos ir aktyvistės „kai kurių lietuvių veikėjų buvo šaltai sutiktos, buvo vadinamos maištininkėmis, sufražistėmis“^{xvi}.

Visos pirmosios lietuvių moterų draugijos akcentavo seserystės ir moterų draugystės idėją: „Draugės šitos draugystės yra tai, idant seserišką meilę ir kad būtų sutikimas, vienybė apsiėjimas ant visados dėl pagerinimo draugystės“^{xvii}, pabrėžiama, kad svarbiausias dalykas yra „seseriška meilė, šelpiti ligoje ir nelaimėje esančias nares, numirusiai atiduoti savo paskutinį patarnavimą“^{xviii}; „Tarpe savęs draugės privalo gyventi sutikime viena kitą nenuskriausdamos ir paduot ranką reikale“. Visų draugijų

(tiek katalikiškų, tiek tautiškų) įstatai pradedami prašymu „Taip man, sese, padėk“, o baigiami „prisiega“ – „Taip man, Dieve, padėk“. Vėlesnių metų draugijų įstatai rašyti lietuvių ir anglų kalbomis, o pabaigoje pridedama svarbi „pasarga“: draugijų narės „neturi tiesos skūsti Draugiją į Suvienitų Valstijų Teismą civilią, tas yra uždrausta po prisiega“.

Parapinė katalikiškoji „Šv. Marijos Dukterų Draugystės“ draugija savo Konstitucijoje pabrėžė, kad „kiekviena lietuvaite, katalikiško tikėjimo, atlikdama išpažintį du sykiu į metus ir priimdama Šv. Sakramentą, gali prigulėti į šią draugystę“, nes „šita Draugystė yra įsteigta po globa Karalienės Dangaus ir mūsų Motinėls. Todėl priedermė draugių yra garbinti savo dangišką Motinėlę pagal savo galios ir prie kiekvienos progos, kad būtų tikros dukters Dangaus Karalienės. Taipgi ant kiekvieno mėnesinio susirinkimo turės visos draugės, kurios bus susirinkusios, atkalbėti vieną dalį Rožančiaus Švento ir pagiedoti kokią giesmę ant garbės Šv. Marijos, savo Globėjos ir Motinos“^{xix}. Neparapinių, tautiškų moterų draugijų narėmis galėjo tapti „kiekviena lietuvė-lietuvaite – moteris-mergina, gyvenanti Jungtinėse Valstybėse, neatsižvelgiant tikėjimo skirtumo ar politinių pažiūrų“.

Pagrindinė sąlyga, priimant į draugijas, – kandidatė turėjo būti lietuvė, „sveika kūniškai ir protišcai“. Visų draugijų įstatuose pabrėžiama, kad kandidatės į draugijų nares privalo pateikti gydytojo patvirtinimus apie savo sveikatą, o „jeigu kokia nors liga yra užslepiaama įstojant, ypač užsisenėjusi, tai tokia narė gali tuojaus būti pašalinta iš draugijos negrąžinant jai įmokėto mokesčio“^{xx}. Draugijų narėmis galėjo tapti nuo 14–16 metų iki 40–50 metų moterys, 6 mėnesius pragyvenę toje vietovėje. Atsižvelgiant į amžių, buvo mokamas stojamasis mokestis – nuo vieno iki penkių dolerių. Jokia liga, nedarbas ar kiti nesklandumai gyvenime neatleido nuo nario mokesčio mokėjimo. Draugijų Vyriausybę dažniausiai sudarė prezidentė (pirmininkė) – „direktorka“, viceprezidentė (vice-pirmininkė), finansų sekretorė (finansų raštininkė), protokolų sekretorė (užrašų raštininkė), kasininkė (iždininkė), „dvi apekūnės kasos arba globėjos“ (iždo globėjos), dvi ligonių „dažiūrėtojos“ (ligonių lankytojos) ir dvi maršalkos. „Pirmininkė turi prisilaikyti nuo ilgų kalbėjimų ir nuo ginčų su narėmis“; „pirmininkė turi tēmyti“, „jeigu laikas pavelija, pirmininkės pareiga yra sergančias nares nors po kartą aplankyti“, „aprūpinti kiekvienos mirusios narės laidotuves, kaip rodo konstitucija“. Įstatuose smulkiai aprašomos ir kitų draugijos narių administracinės funkcijos. Įdomios yra pirmos maršalkos pareigos: „Turi daboti salės duris, kad neprigulinčios į salę neįeitų ir kad narės pirm laiko neišvaikščiūtų. Taipgi daboti, kad laike susirinkimo kiekviena sėdėtų ir tykiai užsilaikytų, nešnekėtų tarp savęs garsiai, kenkdamos apsvarstomiems reikalams. Kuri 3 sykius draudžiama neklausys, palieps jai užrašyti bausmę, o 4-u sykiu išves iš salės.“

Draugijų konstitucijose nustatytos gaunamos pašalpos sąlygos – tai buvo svarbiausia draugijų veikla („sergančios paliegimu ar gimdymo metu ir tam panašiomis sergant, narės pašalpos negauna“, „jeigu narė apserga dėl girtuokliavimo, paleistuvavimo ar tam panašiu būdu, ligonei pašalpos nemokama“; „Jei narė, būdama po pašalpa ligoje, bus atrasta dirbant arba geriant svaiginančius gėrimus, ar vaikščiojant po teatrus, toje ligoje toliau nustoja pašalpos“), apibrėžiama, kaip dažnai draugijos narės renkasi į susirinkimus („Susirinkimai atsibus tokioje vietoje kokią draugystę pasirinks, ir taipgi jei reikės pakeisti nedėdienį, tą draugystę padarys didumos na-

rių sutikimu“), akcentuojama moterų bendrystės, seserystės idėja pabrėžiami doros, moralės prioritetai („Jeigu narė paliktų savo vyrą ir vaikus ir eitų gyventi su kitu vyru, arba narė gyventų su vyru neapsivedus, ir tas būtų ištyrta, tai toki narė bus prašalinta iš dr-jos“).

Žvelgiant į šių ankstyvųjų lietuviškų moterų draugijų nuostatus, įstatus, konstitucijas, vartant protokolus, ryškėja aspektai, svarbūs kaip feministinio mąstymo ir veiksenos provaizdžiai. Pirmiausia matyti, kad pirmojoje lietuvių migrantų bangoje būta raštingų moterų. Kitas svarbus dalykas, kad moterys, pasiremamos vyriškųjų draugijų („broliškos pamačės“) patirtimi, pačios aktyviai buriasi svetimame krašte į parapines ar tautiškas moterų šalpos draugijas, taip peržengdamos privačių namų slenkstį ir išeidamos į viešą erdvę. Draugijų protokolai yra puiki medžiaga konkrečios vietos lietuvių bendruomenės analizei: atspindi narių socialinį statusą, aprašo bendruomenės renginius, gimimus ir mirtis. Archyviniai duomenys liudija modernėjančią moterų sąmonę, greičiausiai paveiktą ir XIX a. pab.–XX a. pr. Amerikos sufražizmo idėjų – kova už savo teises, prieš smurtą. Ypač ryškiai šis aspektas, kaip saugiklis nuo vyrų smurto, fiksuotas tautiškų draugijų įstatuose: „Atsitikime jeigu vyras sumuštų moterį ir paskui reikalauti ir dr-jos pašelpos, tokis narės pašelpos negaus jokioje ligoje ir jeigu iš to narę mirtis ištiktų tada tas jos būvusis vyras nei jos pomirtinės negautų, žinoma jeigu narė paliks vaikus tai jos pomirtinę gaus vaikai, o jeigu vaikų nebūtų, gautų jos artimiausia giminės, kas atliktų nuo jos palaidojimo kaštų. Bet jeigu vyras moterį sumuštų ir apleistų su jaje negyventų tada jai būtų išmokama pašelpa.“ Dar vienas labai svarbus dalykas: jeigu moteris lieka gyventi su smurtaujančiu vyru, seserų globa nutraukiama. Tačiau „atsitikime patžudystės, jeigu bus pilnai užsimokėjus ir ne po bausme, tai gaus iš išdo bet daugiau nieko. O skolinga ar būdama po bausme negaus nieko.“ Beje, vėliau, šis punktas buvo pakoreguotas, išbrauktas. Ilgainiui buvo nepasitenkinta vien tik pašalpine moterų draugijų veikla. Atsirado poreikis šviesti, burtis dėl kultūros, visuomenės, politikos.

Viena pirmųjų didesnių organizacijų, sujungusi iki tol gyvavusias katalikiškas parapines šalpos draugijas, buvo Amerikos Lietuvių Rymo Katalikų Federacija (ALRKF), įsteigta 1906 metų balandžio 17 dieną Pensilvanijoje, Amerikos lietuvių katalikų kongreso Vilks Baryje (Wilkes Barre) metu. „ALRKF yra tautiniai kultūrinė organizacija, vienijanti lietuvius katalikus, jų draugijas ir organizacijas, koordinuojanti jų veiklą, palaikanti ryšius su Amerikos katalikų veikimo centru (NCWC) ir kitomis Amerikos katalikų organizacijomis.“^{XXI} Tačiau Moterų sąjunga šios federacijos struktūroje buvo įkurta tik 1913 metais.

1913 metais susitikus, kaip teigiama, dviem idealistėms, dviem moterų teisių gynėjom – Antaninai Jakaitytei ir U. Jokubauskaitei, buvo pradėtas svarstyti klausimas, kaip visas tuo metu JAV gyvavusias moterų draugijas suburti į vieną Moterų sąjungą. Tais pačiais metais vykusiame trečiajame Amerikos Lietuvių Rymo Katalikų Federacijos kongrese A. Sutkaičiūtė nurodė tokios sąjungos būtinumą: „Dėl to ir kreipiuosi į L.R.K. Federaciją Amerikoje, kad padėtų moterims sutverti paminėtą draugiją. Pagelboms reikalinga finansiška ir doriška; Federacija padėtų organizuoti moteris įvairiose lietuvių apgyventose vietose; kad paskirtų pinigų agitacijos varymui; žodžiu, priimtų savo globon visą organizacijos darbą tol, kol moterys pradės pačios savimi valdytis.“ A.L.R.K.F. Moterų Sąjunga buvo įsteigta po metų Čikagoje ketvirtojo kongreso

metu, t. y. 1914 metais. Kongresas vienbalsiai pritarė Moterų sąjungos steigčiai. Taigi 1914 metų gruodžio 13 d. Šv. Jurgio parapijos salėje Čikagoje buvo įsteigta Amerikos Lietuvių Romos Katalikų Moterų Sąjunga (ALRK MS). Steigiamajame Seime dalyvavo 30 moterų.

Ką liudija tų kelių pirmųjų lietuvių moterų draugijų JAV dokumentai? Pačios pirmosios draugijos formaliai priklausė Amerikos Lietuvių Romos Katalikų Federacijai, tačiau iki Amerikos Lietuvių Rymo Katalikų Moterų Sąjungos steigties kai kurios moterų draugijos jau buvo atsiribojusios nuo ALRKF ir tapusios nebe parapiinėmis draugijomis, o tautinėmis^{XXII}. Tai lėmė daugelio draugijų tolesnę veiklą. Draugijų dokumentuose ir moterų veikloje fiksuojama slinktis sąmonėjimo, naujo moters įvaizdžio link – laisvesnė raiška, dalyvavimas iniciatyvioje veikloje, moteriškasis solidarumas, išsipareigojimas „sesei“ ir „draugystei“. Tai buvo pagrindas naujų, vėlesnių, poreikių formavimuisi. Būtent ten, pirmųjų lietuvių moterų draugijų veikloje, buvo atvertos durys į moterį, kaip į veikiantį ir kuriantį subjektą.

LIETUVOS IR AMERIKOS RYŠIAI PO II PASAULINIO KARO

Lietuvių rašytojų draugija Amerikoje – atsinaujinančių ryšių formuotoja

Lietuvių rašytojų draugija, įkurta 1932 metų vasario 21 dieną Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultete, buvo pirmoji savarankiška lietuviškai rašančių rašytojų, vertėjų, literatūros tyrinėtojų organizacija. Iki 1944 metų ji veikė Lietuvoje, o 1946 metais sausio 25–26 dienomis nuo antrosios sovietų okupacijos pasitraukę pabėgėliai organizaciją atkūrė Vokietijoje, Tiubingene, pavadinę Lietuvių rašytojų tremtinių draugija. Pirmininku buvo išrinktas Stasys Santvaras.

Prasidėjus emigracijai iš Vokietijos, nemaža dalis rašytojų savo naująją tėvynę pasirinko JAV. Taip pasielgė ir Jonas Aistis-Aleksandravičius, kaip teigiama LNMMB parodos medžiagoje, Amerikos krantus pasiekęs gana anksti – 1946 metų sausio 30 dieną. Po dvejų metų, 1948 metų vasario 28 dieną, jis kartu su bendraminčiais įkūrė Šiaurės Amerikos lietuvių rašytojų draugiją (ŠALRD) ir tapo jos pirmininku.

Taigi 1948 metais kurį laiką veikė dvi lietuvių rašytojų organizacijos: Lietuvių rašytojų tremtinių draugija Vokietijoje ir Šiaurės Amerikos lietuvių rašytojų draugija. Draugijos palaikė draugiškus ryšius, apsikeisdavo informacija ir sveikinimais. Abiejų draugijų, tuo metu buvusių skirtinguose žemynuose, veiklos planai ir tolesni tikslai buvo panašūs, tęsiami tarpukario Kaune pradėti darbai ir tradicijos: leisti organizacijos metraščius, naujienlaiškius (biuletenius), vėliau, jei bus palankios sąlygos, leisti ir draugijos žurnalą, išleisti lietuvių klasikų ir naujosios literatūros rinktinius raštus, rengti literatūros vakarus, knygų pristatymus, rūpintis lietuvių rašytojų kūrybos vertimais į anglų kalbą ir pan.

1950 metų pavasarį Jungtinėse Amerikos Valstijose, Bostone, buvo sušauktas Lietuvių rašytojų tremtinių ir Šiaurės Amerikos lietuvių rašytojų draugijos bendras suvažiavimas, kuriame, susijungus dviem minėtosioms draugijoms, buvo įkurta (tiksliau – atkurta) Lietuvių rašytojų draugija. Šios naujosios draugijos pirmininku buvo išrinktas Jonas Aistis, vicepirmininku – Stasys Santvaras. Draugija pradėjo veikti pagal pakoreguotus Lietuvių rašytojų tremtinių draugijos ir prieškariu buvusios Lietuvių rašytojų draugijos įstatus. Taigi Lietuvių rašytojų draugija JAV buvo atkurta, jau turint tam tikrą istorinį, kultūrinį paveldą, kuris tokiai draugijai buvo atspirties taškas, sudaręs sąlygas tolesnei istorinės, literatūrinės atminties plėtotei, padėjęs kurti naujas galimybes perspektyvoje. Visą veikimo laiką draugijos būstinė keitėsi priklausomai nuo Valdybos sudėties. Keičiantis draugijos būstinės vietai, valdybai ir pirmininkams, pagrindiniai draugijos tikslai ir kryptys išliko nepakitusios: „Lietuvių rašytojų draugija jungia grožinę literatūrą puoselėjančius asmenis. Ta jungtis yra kūryba, išlaikant dvasinę tautos gyvybę ir ugdanti profesinį solidarumą. Lietuvių rašytojų draugijai priklauso visų literatūrinių žanrų, poezijos, beletristikos, kritikos, literatūros

mokslo, vertimų ir t. t. puoselėtojai, gyvenę laisvame pasaulyje“ (iš L. Andriekaus pranešimo LRD nariams. 1970. V. 22. LTSC/PLA. F. LRD). Lietuvių rašytojų draugijos pirmininkai: Stasys Santvaras (1946–1950), Jonas Aistis (1950–1951), Benediktas Babrauskas (1951–1958), Juozas Tysliava (1958–1961), Pranas Naujokaitis (1961–1962), Bernardas Brazdžionis (1962–1966; 1979–1983), Aloyzas Baronas (1966–1970), Leonardas Andriekus (1970–1979), Anatolijus Kairys (1983–1986), Česlovas Grincevičius (1986–1988), Paulius Jurkus (1988–1998), Stasė Petersonienė (1998–2016).

Sovietmečiu „amerikietiškosios“ draugijos veikla buvo beveik nežinoma dėl politinių ir ideologinių priežasčių. Apie tuometę LTSR tarybinių rašytojų sąjungą rašę literatūros kritikai Petras Bražėnas, Vytautas Martinkus, Albertas Zalatorius pabrėžė, kad „*Lietuvių rašytojų draugija* ir *Lietuvos TSR tarybinių rašytojų sąjunga* Lietuvos sovietizacijos spektaklyje buvo susietos kaip tam tikri skirtingų paradigmų (be abejo, ne tiek kultūrologinių, kiek politologinių) ženklai“. Literatūrologė Dalia Kuizinienė monografijoje „Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1990 metais“ yra aptarusi Vokietijos DP stovyklose atsikūrusios Lietuvių rašytojų tremtinių draugijos (LRTD) veiklą, tačiau tolesnis, būtent amerikietiškas, draugijos etapas, veiklos kryptys ir pobūdis jau persikėlus į kitą žemyną, iki šiol dar nebuvo sulaukęs atskiro tyrinėjimo. Šiek tiek Lietuvių rašytojų draugijos veikla minima Dainiaus Sobieskio disertacijoje „Leonardo Andriekaus gyvenimas ir kūryba: asmenybė ir krikščioniškas universalizmas“ (2013), tačiau tik L. Andriekaus pirmininkavimo laikotarpiu, t. y. 1970–1979 metais. Atskirą draugijos veiklos ar literatūrinių įvykių paminėjimų galima rasti ir kitų mokslininkų, tyrinėjančių lietuviškąją diasporą Amerikoje, darbuose, pokalbiuose su rašytojais (Egidijaus Aleksandravičiaus, Dalios Cidzikaitės, Daivos Dapkutės, Manfredo Žvirgždo, Virginijos Paplauskienės ir kt.), tačiau iki šiol vienos svarbiausių organizacijų veikla JAV vis tik dar neaktualizuota, nors būtent draugijos veikloje labiausiai išryškėja lietuvių literatūrinis gyvenimas nuo persikėlimo ir įsikūrimo Amerikoje 1950 metais iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990-aisiais.

Lituanistikos tyrimo ir studijų centro Pasaulio lietuvių archyve Čikagoje saugomas Lietuvių rašytojų draugijos fondas, kurį sudaro 5 archyvinės dėžės su 1946–1990 metų veiklos medžiaga (daugiau kaip 1 000 puslapių). Viena archyvinių dokumentų dėžė yra Lietuvių rašytojų tremtinių draugijos dokumentai iš Vokietijos DP stovyklinio laikotarpio. Kitos 4 dėžės – Lietuvių rašytojų draugijos veikla JAV nuo 1950 metų. Archyvinį Lietuvių rašytojų draugijos fondą sudaro įvairūs dokumentai: įvairių metų draugijos pranešimai, JAV lietuvių periodinėje spaudoje publikuoti ir surinkti svarbiausi įvykiai, žinios apie draugiją ir jos narius (laikraščių iškarpos), protokolai, draugijos gautieji ir siųstieji raštai, balsavimo protokolai dėl LRD premijų, literatūrinių renginių programos, balsavimo biuleteniai, narių anketos, narių sąrašai su gyvenamųjų vietų adresais, posėdžių ir suvažiavimų darbotvarkės, finansiniai dokumentai, kasos knygos, nuotraukos, ypač gausus draugijos epistolinis palikimas.

Tik susikūrus draugijai 1946 metais, visus dokumentus saugojo draugijos pirmininkas Stasys Santvaras, vėliau kartu su kitais Vokietijos pabėgėlių stovyklų dokumentais juos atgabeno į JAV. Kurį laiką dar saugojęs (pirmininkaujant Jonui Aisčiui), paskui šiuos dokumentus perdavė Čikagoje draugijai pirmininkavusiam Benediktui Babrauskui. Vėliau visi draugijos dokumentai buvo perduoti Pasaulio lietuvių archyvui (PLA). Ypač tvarkingai ir išsamiai dokumentus tvarkė, aprašė ir archyvui perdavė

Alė Rūta (ji sekretoriavo, pirmininkaujant B. Brazdžioniui). LRD fonde mažiausia dokumentų dalis yra iš Pauliaus Jurkaus pirmininkavimo laikotarpio. Daugiausia archyvalių yra iš Benedikto Babrausko, Bernardo Brazdžionio ir Česlovo Grincevičiaus pirmininkavimo draugijai laikų. Be to, LRD duomenis dar reikšmingai papildė ir Benedikto Babrausko ir Česlovo Grincevičiaus asmeniniai fondai, taip pat saugomi Pasaulio lietuvių archyve.

Lietuvių rašytojų draugijos veikla, jos valdybos ir narių aktyvumas, literatūriniai „potvyniai“ ir „atoslūgiai“ labiausiai priklausė nuo draugijos pirmininko ir valdybos komunikacinių gebėjimų, autoriteto, veiklumo ir energijos. Iš gausių archyvinių dokumentų matyti, kad ryškiausi draugijos pirmininkai buvo Benediktas Babrauskas, Bernardas Brazdžionis, Leonardas Andriekus ir Česlovas Grincevičius. Labai skirtingi savo temperamentu, vadovavimo stiliumi, formavę skirtingas komunikavimo strategijas su tuo metu dar sovietine Lietuva, su Lietuvos tarybinių rašytojų sąjunga, tačiau vedini bendro tikslo ir išsikeltų siekių: kad „Lietuvių Rašytojų Draugija, kiek galėdama reiškiasi ir visuomeninėje plotmėje, turinčioje kokią nors ryšį su grožine literatūra bei rašto žmonėmis. Draugija rūpinasi informuoti apie mūsų literatūrą kitų kraštų rašytojų draugijas; sielojasi, kad lietuvių literatūrai būtų tinkamai atstovaujama kitų kalbų enciklopedijose bei bibliotekose; ieško galimybių išsaugoti ir atspausdinti savo mirusių narių raštus; savo nariams teikia rekomendacijas, jeigu jų reikia kokiai ypatingai tarnybai gauti; kasmet skiria už komisijos pripažintą geriausią literatūrinį kūrinį premiją; yra ir daugiau sričių, kur Lietuvių Rašytojų Draugija gali pasireikšti, tačiau pagrindinis mūsų uždavinys yra solidarumas kūryboje ir gyvenime“ (iš L. Andriekaus pranešimo LRD nariams. 1970. V. 22. LTSC/PLA. F. LRD). „Turint po ranka puikias estų poezijos ir prozos knygas anglų ir vokiečių kalbose, norisi pageidauti, jog Draugijos Valdyba ieškotų žmonių iš kontaktų su leidyklomis, kad ir mes šioje srityje neatsiliktume“ (1954 m. rugsėjo 19 d. Kazio Bradūno laiškas LRD valdybai. LTSC/PLA. F. LRD).

Lietuvių rašytojų draugija tęsė Vokietijoje pradėtą veiklą, kasmet paskirdama premiją už geriausią lietuvių literatūros grožinį kūrinį. Kaip buvo įrašyta draugijos įstatuose, „premija skiriama už geriausią laike vienerių metų sukurtą ir išleistą originalų grožinės literatūros veikalą“. Nuo pat pirmųjų dienų Amerikoje LRD valdyba susidūrė su lėšų stygiumi, ypač ieškant pinigų šiai kasmetei grožinės literatūros premijai. Pačiai organizacijai neturint daug pinigų, jos pirmininkas ir valdyba ieškojo kitų būdų finansavimui gauti. Vienas jų – kreipimasis į labiau pasiturinčius ir sėkmingą verslą įkūrusius JAV lietuvius, mecenatus, arba tiesiog į eilinius išsilavinusius tautiečius, kitas – rinkliavų, įvairių loterijų, „balių“, literatūrinių klubų rengimas ir kt. Nuo 1950 metų iki 1964 metų kasmetę LRD premiją sudarė 500 JAV dolerių. Vėliau LRD metinė literatūros premija buvo padidinta iki 1 000 JAV dolerių už geriausią kūrinį.

1951 metų balandžio 14 dieną Čikagoje vykusiam LRD visuotiniame susirinkime dalyviai išsakė susirūpinimą lietuvių literatūros kokybe, konstatavo „menką literatūros lygį periodinėje mūsų [lietuvių] spaudoje“ ir kreipėsi į laikraščių leidėjus bei redaktorius, „prašydami pakelti jį <...>, kad kokybiškai menkaverčiai dalykai, nuolat teikiami skaitytojui, neatbukintų jo meninio skonio arba visai neatgrasytų nuo literatūros“ (iš LRD biuletenio. LTSC/PLA. F. LRD). Rašytojų suvažiavimas taip pat paprašė laikraščių leidėjų rašytojams už jų spausdinamus kūrinius mokėti honorarus.

Lietuvių rašytojų draugijos nariai.
LTSC. LRD fondas

Lietuvių rašytojų draugijos – kaip atsinaujinančios literatūros, naujų kultūrinių ir literatūrinių ryšių formuotojos – veiklos bandymus jau galima pastebėti nuo Benedikto Babrausko pirmininkavimo pradžios 1951 metais. Benediktas Babrauskas – poetas, literatūros kritikas, pedagogas, visuomenės veikėjas – draugijai pirmininkavo nuo 1951 iki 1958 metų. Nuo 1950 metų jis buvo ir Čikagos lietuvių rašytojų klubo pirmininkas. Jo pirmininkavimo laikotarpiu draugijos būstinė buvo Čikagoje. Tai buvo bene aktyviausi draugijos veiklos metai, nes būtent B. Babrausko vadovaujama draugija išleido Vydūno, Vinco Krėvės, Vaižganto raštus, buvo išspręsti Jurgio Savickio palikimo bei palaikų reikalai, pastatyti paminklai Vydūnui, Vincui Krėvei (Pensilvanijoje), Juozui Kruminui (Vokietijoje). Pirmininkaujant B. Babrauskui, LRD pradėjo leisti biuletenį *Lietuvių Rašytojų Draugijos pranešimai*, kuriame dalytasi informacija apie einamuosius draugijos reikalus. Iki jo kadencijos 1958 metais pabaigos iš viso išleisti 26 LRD biuleteniai.

1953 m. grožinės literat. veikalų abėcėlinis sąrašas

- () Venancijus Ališas Cascata cristalina. Lyrika. Sao Paulo. Bendrijos leid., 160 psl.
- () Kazimieras Barėnas Giedra visad grįžta. Novelės. Trenties leid. Kermingen, 216 psl.
- () Aloyzas Baronas Užgesęs sniegas. Romanas. Tėviškos žiburių leid. Torontas, 285 psl.
- () Bernardas Brazdžionis Didžioji kryžkelė. Poezija. Terros leid. Chicago, 112 psl.
- () Česlovas Grincevičius Vidurnakčio vargonai. Neitikėtanos istorijos 131 ps. Liet. Knygos Klubo leid. Chicago
- () V. Kazokas Sapnų pėdomis. Eilėraščiai. K. Morkuno leid. Chicago, 64 psl.
- () P. Kesiūnas Tarp žalsvų palapinių. Romanas. Autoriaus leid. Chicago, 292 psl.
- () S. Laucius Raudonoji melodija. Šeši vienveiksniai dramos veikalai Bendrijos leid., 88 psl.
- () Henrikas Lukaševičius Likimo žaismas. Romanas. Liet. Knygos Klubo leid. Chicago, 231 psl.
- () Alfonsas Nyka-Niliūnas Orfėjaus medis. Eilėraščiai. Vyt. Sauliaus leid. Chicago, 128 psl.
- () Birutė Pūkelevičiūtė Metūgės. Poezija. Baltijos leid. Toronto, 96 psl.
- (/2) Juozas Švaistas Eldorado. Apysakaitės ir vaizdeliai. Bendrijos leid. Hannover, 152 psl.

Lietuvių rašytojų draugijos balsavimo biuleteniai. LTSC. LRD fondas

LRD veikloje netrūko nesutarimų, ginčų, ypač dėl premijų skyrimo. B. Babrausko pirmininkavimo laikas buvo ne tik dosnus literatūrinės produkcijos, aktyvus įvairiais literatūriniais, kultūriniais įvykiais, bandymu sutelkti skirtinguose JAV miestuose, skirtingose valstijose ar net skirtinguose žemynuose įsikūrusius rašytojus, bet ir išsiskiria įvairiomis diskusijomis; ir ne visada pozityviomis. Tuomečio pirmininko (o ir LRD valdybos) laikysena literatūrinių premijų skyrimo, (ne)komunikavimo su sovietinėje Lietuvoje likusiaisiais, literatūros kokybės, literatūros atsinaujinimo, modernumo klausimais paskatino iš LRD pasitraukti nemažai jos narių, kai kurie buvo pašalinti. Pavyzdžiui, 1953 metų balandžio 26 dieną iš draugijos pašalintas Antanas Škėma (LTSC/PLA. F. LRD. Protokolo Nr. 5(18)). 1954 metų balandžio 8 dieną iš draugijos veiklos oficialiai pasitraukia Stasius Būdavas ir Marius Katiliškis (pastarasis apie išstojimą iš LRD paskelbia viešai – skelbimu laikraštyje „Naujienos“), 1956 metais iš LRD išstoja Kostas Ostrauskas, 1957 metais Antanas Kėkštas atsisako būti B. Babrausko vadovaujamos draugijos nariu, 1958 metų spalio 19 dieną iš LRD pasitraukia Petronėlė Orintaitė. Panašiu metu Sonė Pipiraitė-Tomarienė už savo apysakos vaikams publikavimą sovietinėje Lietuvoje taip pat buvo pašalinta iš draugijos.

Nors oficialiai buvo teigiama, apie „naujų poezijos formų ieškojimą ir ieškotojus lietuvių ir pasaulinėje literatūroje“, „lietuviškieji veiksniai prašomi, bendradarbiaujant su LRD, nedelsiant pasirūpinti mūsų žymiųjų veikalų ir lietuvių literatūros istorijos išleidimu svetimomis kalbomis“, realybėje – „mūsų tautinio išlikimo pagrindinį priemonė yra lietuviškoji knyga“ (LTSC/PLA. F. LRD. 1954 m. rugsėjo 26 dienos protokolas). 1952 metais Ignas Šeinius iš Stokholmo rašo B. Babrauskui:

Žinau, kad šis mano patarimas daug kam nepatiks. Ypatingai dėdėms ir dėdelams. Man pačiam pastaraisiais metais teko išgirsti nemažai papeikimų ir paniekos, kam rašau svetima, kur gyvenu, suprantama kalba. Turėčiau lietuviškai į skandinavus kalbėti!

Tiesa, Pirmojo Didžiojo karo metu ir metais po jo lietuviškosios visuomenės žiūrėta į tai visai kitaip. Petras Klimas, Jurgis Savickis, aš ir kiti buvom raginami ir skatinami, kad tik daugiau svetimomis kalbomis rašytume, Lietuvos vardą ir jos laisvės reikalą pasaulinei opinijai įprasmintumėm. Dabar, nepriklausomybę ir laisvę pralaimėjus, jau kitaip. Neribotas, mus iš šalies stebintiems nesuprantamas šovinizmas bus įsikoręs aukščiau proto, šalto apskaičiavimo, bus aptemdęs realiąją mūsų tautos padėtį, perspektyvas supainiojęs ir apniaukęs. Dėl susidariusios ar kieno dirbtinai išėivijos sudarytos nuotikos – Jurgis Savickis daniškai jau daugiau neberašo. Apima ir kitus abejonės, ar verta.

Bet jūs, <...> turėtumėt geriau žinoti, kaip reikia į pasaulį prabilti, kad jus, mūsų tautos balsą išgirstų ir suprastų (LTSC/PLA. F. LRD).

1970 metais perėmusio vadovavimą draugijai kun. Leonardo Andriekaus vienas iš prioritetų – siekti stiprėjančio, literatūriniu pagrindu paremto ryšio su okupuotoje tėvynėje gyvenančiais rašytojais. Šis siekis sulaukė tiek viešos, tiek ir privačios reakcijos bei kritikos: J. L. Vaičiūnienė-Augustaitytė kritikavo LRD dėl „ryšių stiprinimo“ su tėvyne, arba, pasak laiško autorės, Sovietų Sąjunga. Kritikos buvo sulaukta ir iš kitų LRD narių. Tačiau naujam pirmininkui rūpėjo ne tik išlaikyti narių skaičių (tuo metu draugijai priklausė daugiau kaip 80 narių), bet ir jį gausinti. Todėl jis ėmėsi iniciatyvos į LRD pakviesti stoti jaunosios kartos rašytojus bei kritikus: Juliją Švabaitę (Gylienę),

Mariją Saulaitę, Liūnę Sutemą, Iloną Gražytę (Maziliauskienę), Eglę Juodvalkę, Vitaliją Bogutaitę, Kęstutį Keblių, Rimvydą Šilbajorį. L. Andriekaus kvietimo prisijungti prie LRD sulaukė ir Algirdas Titas Antanaitis, tuo metu dar neišleidęs nė vienos knygos ir, pasak jo paties, „rašytoju nesijautęs“. Be to, L. Andriekus ėmėsi iniciatyvos į draugiją susigrąžinti dėl vienokių ar kitokių priežasčių iš jos anksčiau pasitraukusius rašytojus – Petronėlę Orintaitę, Marių Katiliškį. 1979 metais LRD pirmininkas kvietimą prisijungti prie draugijos išsiuntė ir 1977 metais į JAV emigravusiam rašytojui Tomui Venclovai. Tad vėliau ilgą laiką draugijos narių skaičius siekė 100. L. Andriekaus vadovaujama LRD valdyba suformulavo ir „Autoriaus teisių taisyklės“, siekė įsteigti Lietuvių rašytojų draugijos Garbės teismą. Vėliau laiškuose kolegoms (B. Brazdžioniui, A. Baronui, V. Alantui) L. Andriekus apgailestavo, kad LRD Garbės teismas taip ir nebuvo suformuotas, o „teisėjo“ funkcijas tekdavo atlikti jam pačiam...

L. Andriekus rėmė draugijos bendradarbiavimą su kitų tautų rašytojais ir pasaulinėmis rašytojų organizacijomis, tokiomis kaip PEN klubas. L. Andriekaus vadovavimo metu už bendradarbiavimą su kitataučiais buvo atsakingas vicepirmininko pareigas valdyboje ėjęs rašytojas Algirdas Landsbergis. 1975 metais jis parengė LRD laišką 1970-ųjų Nobelio premijos laureatui Aleksandrui I. Solženicynui, kuriame rašytojui dėkojama už lietuvių tautos palaikymą ir nerusiškų tautų Sovietų Sąjungoje teisės pačioms apspręsti savo likimą rėmimą. Šilto LRD priėmimo sulaukė 1977 metais Amerikoje viešėjęs rašytojas Icchokas Meras, į Izraelį emigravęs 1972 metais.

Sėdi LRD pirmininkas
kun. L. Andriekus. LTSC. LRD fondas

Vadovaujant Bernardui Brazdžioniui, ypatingas dėmesys buvo skirtas rašytojų veiklai įamžinti. Apie B. Brazdžionio vadovaujamos draugijos susirūpinimą lietuvių rašytojų JAV palikimu buvo plačiai skelbiama ir lietuviškoje spaudoje. Be to, jis rūpinosi ne tik jo vadovaujamos organizacijos žinomumu lietuviškoje visuomenėje, bet ir archyvine draugijos medžiaga. Būtent tuo metu buvo nutarta perduoti draugijos dokumentus Pasaulio lietuvių archyviui, kuriam vadovavo draugijos narys Česlovas Grincevičius. Taip archyve buvo sudarytas atskiras LRD fondas. Draugijos archyvinis

palikimas rodo, jog šios kadencijos metu itin daug pirmininko darbų atliko sekretorės ir išdininkės pareigas valdybojeėjusi rašytoja Alė Rūta. Didžioji dalis laiškų ir kitų dokumentų B. Brazdžionio kadencijos metu rašyta būtent jos. Tradicinės kasmetės LRD literatūros premijos dydis išaugo nuo 1 000 iki 2 000 JAV dolerių.

Apžvelgiant Lietuvių rašytojų draugijos veiklą Amerikoje, būtina paminėti P. Jurkaus vadovavimą draugijai. Jo pirmininkavimo pradžia sutapo su Sovietų Sąjungos *perestroika* ir politinėmis permainomis Lietuvoje. Todėl naujoji valdyba vis daugiau dėmesio ėmė kreipti į ryšius su Lietuvoje gyvenančiais rašytojais ir jiems atstovaujančia sąjunga. Vienas iš pirmųjų LRD žygių šioje srityje, kaip rodo LNMMB parodos dokumentai, buvo 1989 metų liepos 27 dieną Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininkui Romualdai Lankauskui pasiųstas sveikinimas, lietuviams oficialiai atsiskyrus nuo Sovietų Sąjungos rašytojų sąjungos. Nepraėjus nė mėnesiui nuo LRD sveikinimo Lietuvos rašytojų sąjungai, P. Jurkaus valdyba svarstė apie į 54-ąjį PEN klubo kongresą Kanadoje atvykstančią Lietuvos delegaciją ir jos išsakytą norą rugsėjo gale Niujorke surengti literatūros vakarą. Posėdžio metu nuspręsta svečiams iš Lietuvos ne tik išsiųsti oficialų kvietimą, palengvinsiantį JAV vizų gavimą, surengti vakarą, bet ir paremti juos finansiškai, užmokant jų registracijos mokestį kongrese. Literatūros vakaras su Lietuvos rašytojais buvo surengtas Niujorko „Kultūros židinyje“ 1989 metų spalio 15 dieną. Vakare iš Lietuvos dalyvavo Raimundas Kašauskas, Romualdas Lankauskas, Kornelijus Platelis, Ričardas Gavelis, Regina Rudaitytė ir rašytojus pristatęs literatūrologas Aleksandras Krasnovas. Savo kūrybą skaitė R. Gavelis ir K. Platelis, kiti papasakojo apie save, savo kūrybą ir literatūrinį gyvenimą Lietuvoje. Prieš vakarą „Kultūros židinio“ mažojoje salėje įvyko pokalbis su svečiais. „Tai buvo iš viso pirmas toks susitikimas“, – pastebi LRD valdyba savo aplinkraštyje (LTSC/PLA. F. LRD. Nr. 1, 1990 m. rugpjūčio 15 d.) ir priduria, jog „susitikimo metu prieita prie išvados, jog abiem organizacijoms reikia glaudžiau bendradarbiauti, suteikiant galimybę Lietuvos rašytojams dalyvauti Amerikoje skelbiamuose konkursuose, o JAV lietuviams – Lietuvos spaudoje“. Kalbėta ir apie galimybę susijungti, bet nuspręsta neskubėti.

Svarbius pokyčius liudija ir tas faktas, kad 1989 metų LRD premija paskirta 1984 metais iš tuometės sovietinės Lietuvos į Kanadą, o vėliau ir į JAV pasitraukusiai poetei Editai Nazaraitei (už poezijos knygą „Mechaninė mūza“). Kitas svarbus LRD veiklos kaitos ir sąmoningumo akcentas susijęs su lyties aspektu: P. Jurkaus kadencijai artėjant į pabaigą, 1991 metų vasario 17 dieną LRD pirmininkas savo bičiuliui ir kolegai Č. Grincevičiui rašo, kad „[r]eikia ieškoti naujos valdybos. Nebenoriu ir nebesugebu tokiu čia būti, koku esu. Daug darbo tenka mano glupai galvelei. Kur reiktų sudaryti valdybą. Mano akys krypsta į Chicagą. Kaip būtų, jei padarytume moterį pirmininkę? Dabar mot[e]rų gadyne.“ Taigi fiksuojama, kad nuo Lietuvių rašytojų draugijos įsteigimo pačios pradžios dar tarpukario Kaune, draugijai niekada nėra vadovavusi moteris!

Būtent 1998 metais pirmą kartą LRD istorijoje vadovavimą perėmė moteris. Tų metų gegužės 30 dieną įvykusiame naujos valdybos posėdyje pirmininke išrinkta Stasė Petersonienė. Jos kadencijos metu aktyviai pradėti rengti poezijos vakarai, poezijos pavasariai, o 2006 metais, pirmą kartą LRD istorijoje, organizacijos literatūrinė premija už 2005 metus iškeliavo į Lietuvą. Ja buvo apdovanotas tuomečio Vilniaus pedagoginio universiteto (dabar – Lietuvos edukologijos universiteto) profesorius Vincas

Auryla už dvitomę knygą „Lietuvių egzodo vaikų ir jaunimo literatūra“. 2015 metų LRD Literatūros premijos laureatais tapo lietuvių kilmės JAV rašytoja Rūta Šepetys ir žurnalistas Raimundas Marius Lapas. 2017 m. Lietuvių rašytojų draugijos literatūrinė premija vėl atkeliavo į Lietuvą: LRD narės, rašytojos Eglės Juodvalkės atvežta ir įteikta Vytauto Didžiojo universiteto profesorei Daliai Kuizinienei už ilgametį mokslinį darbą, nagrinėjant ir pristatant lietuvių išeivijos rašytojus.

Lietuvių rašytojų draugijos nariai buvo: Juozas Eretas, George Matorė (garbės nariai), Vytautas Alantas, Alė Rūta-Arbienė, Kazys Almenas, Leonardas Andriekus, Algirdas Antanaitis, O. Audronė (Ona Balčiūnienė), Balys Auginas, Marija Aukštaitė, Petras Babickas, Vytautas Bagdanavičius, Albinas Baranauskas, Aloyzas Baronas, Medardas Bavarskas, Živilė Bilaišytė, Jurgis Blekaitis, Kazys Bradūnas, Bernardas Brazdžionis, Danutė Brazytė-Bindokienė, Edmundas Butrimas, Eduardas Cinzas, Liudas Dovydenas, Balys Gaidžiūnas, Jonas Gailius (Kuzmickis), Povilas Gaučys, Antanas Giedrius (Giedraitis), Pranas D. Girdžius, Juozas Girnius, Mirga Girniuvienė, Jurgis Gliuda, Ilona Gražytė (Maziliauskienė), Balys Gražulis, Algirdas Greimas, Alfonsas Gricius, Kotryna Grigaitytė, Česlovas Grincevičius, Jonas Grinius, Antanas Gustaitis, Stasys Yla, Jurgis Jankus, Nijolė Jankutė, Antanas Jasmantas (Maceina), Irena Joerg-Naudžiūnaitė, Eglė Juodvalkytė, Aušra Marija Jurašienė, Paulius Jurkus, Anatolijus Kairys, Vacys Kavaliūnas, Vincas Kazokas, Kęstutis Keblys, Juozas Kralikauskas, Algirdas Landsbergis, Agnė Lukšytė, Nelė Mazalaitė, Icchokas Meras, Aleksandras Merkelis, Ona Mikailaitė, Andrius Mironas, Henrikas Nagys-Niliūnas, Fabijonas Neveravičius, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Kostas Ostrauskas, Teresė Pautieniūtė, Karolė Pažėraitė, Austė Pečiūraitė, Petras Pilka, Juozas Pronckus (Aklasmatė), Birutė Pūkelevičiūtė, Aleksandras Radžius, Bronys Raila, Vincas Ramonas, Aleksis Rannit, Nadas Rastenis, Antanas Rimydis, Danguolė Sadūnaitė, Marija Saulaitytė, Viktorija Skrupskelytė, Romualdas Spalis (Giedraitis), Vladas Šlaitas, Julija Švaibaitė, Juozas Švaistas, Stasys Tamulaitis, Vytautas Tamulaitis, Petras Tarulis (Juozas Petrėnas), Zenta Tenisonaitė, A. Tyruolis (Alfonsas Šešplaukis), Gražina Tulauskaitė, Antanas Tulys, Elena Tumienė, Antanas Vaičiulaitis, Rimas Vėžys, Stepas Vykintas, Vytautas Volertas, Stepas Zobarskas, Leonardas Žitkevičius, Jonas Žmuidzinas ir kt.

Iš kairės: LRD pirmininkas Benediktas Babrauskas, rašytoja Petronėlė Orintaitė, poetė Gražina Tulauskaitė-Babrauskienė ir LRD premijos laureatė rašytoja Nelė Mazalaitė. LTSC. LRD fondas

Lietuvių rašytojų draugijos literatūrinės premijos laureatais yra buvę: Antanas Vaičiulaitis (už knygą „Italijos vaizdai“), Jurgis Savickis (tai buvo vienintelis kartas, kai LRD premija buvo paskirta mirusiam rašytojui), Anglijoje gyvenęs Vladas Šlaitas (už poezijos knygą „Ant saulėgražos vamzdžio“), Jonas Grinius (už istorinę dramą „Gulbės giesmė“), Izraelyje gyvenęs Icchokas Meras (už romaną „Striptizas, arba Paryžius–Roma–Paryžius“), taip pat Pulgis Andriušis, Leonardas Andriekus, Nelė Mazalaitė, Marius Katiliškis ir kt.

Kazys Bradūnas: laikas ir žmonės

*O tautos Dvasia sparnus ištiesia
Lyg ošimą tolimų dainų
Ir, giedodama heroiskąją giesmę,
Kyla iš liepsnos ir pelenų.*

K. Bradūnas – savo kartos telkėjas, įreikšmintojas, įsipareigojęs savo laikui ir savo žmonėms; jis – ir vienas svarbiausių išeivijos kultūrininkų, leidinių telkėjų, medžiagos jiems rinkėjų, redaktorių.

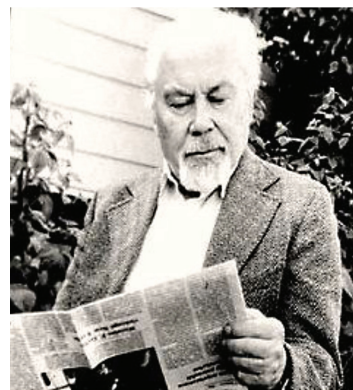
K. Bradūnas yra vienas ryškiausių ne tik išeivijos, bet ir visos lietuvių literatūros po Antrojo pasaulio karo poetas. Be to, kaip minėta, K. Bradūnas buvo ne tik poetas, daugelio operų tekstų kūrėjas, publicistas, bet ir literatūrinio gyvenimo išeivijoje JAV organizatorius, įkvėpėjas, telkęs išeivijoje kuriančius poetus, rašytojus, redagavęs literatūrinius leidinius. Šis kūrėjas yra pavyzdys, kaip žmogus, gyvendamas išeivijoje, gali dirbti savo prigimtinei Tėvynei. Profesorius Rimvydas Šilbajoris yra pabrėžęs, kad Bradūnas „[P]er gimtų kapelių ir piliakalnių ramybės ilgesį įžengia į gilų savo palikto krašto apmąstymą“.

K. Bradūnas dar studijų metais Vilniuje būrė jaunuosius lietuvių rašytojus. Po Antrojo pasaulinio karo išeivijoje rūpinosi žemininkų kūrybos skelbimu, lietuvių literatūrinio ir kultūrinio gyvenimo organizavimu. Moderni, bet žemei ir tradicijai ištikima jo poezija veikė okupuotoje Lietuvoje gyvenusių menininkų – Justino Marcinkevičiaus, Marcelijaus Martinaičio, Juditos Vaičiūnaitės, Sigito Gedos – kūrybą.

Daugiau nei dvidešimties poezijos knygų autorius, kultūros ir meno žurnalo *Aidai* redaktorius, *Žemės* antologijos ir *Literatūros lankų* sumanytojas bei redakcinės kolegijos narys. Reiklusis literatūros kritikas A. Nyka-Niliūnas, aptardamas poeto kūrybą rašo:

K. Bradūnas yra vienintelis iš mūsų jaunesniųjų, išaugęs ir susiformavęs iš grynai lietuviškos dirvos ir poetinių tradicijų. Svetimų literatūrų įtakos čia beveik nepastebima. <...> Jis rodo ramų, labai realų, tradicinį, į kraują įaugusį suvalkiečio ryšį su aplinka ir žeme. Poezija jam yra natūralus veiksmas, kaip ūkininkui sėja. Šioje žemės ir žemdirbystės poezijoje Bradūnas yra daug pasiekęs ir yra gal vienintelis reiškinyms mūsų literatūroje...neskaitant K. Donelaičio.

K. Bradūnas gimė gražiausiame Lietuvos kampelyje – Vilkaviškio apskr. Alvito valsčiuje, Kiršų kaime. Ramios Suvalkijos lygumos išsiskyrė ne tik savo

žemių derlingumu, bet ir ten gimusių bei subrendusių gabių ir talentingų žmonių gausumu. Ypač šis kraštas garsėjo literatais. K. Bradūnas nuo vaikystės pamilo lietuvišką žodį, prisimena, *„kaip sklandžiai apie praeities įvykius porino kaimynų senovės; o pasakomis, legendomis, dainomis užburdavo auklė Ona Šulinskienė“*. Vilkaviškio Žiburio gimnazijoje rado nusistovėjusias tradicijas: buvo leidžiamas laikraštėlis, veikė literatų būrelis. Įsijungęs į literatūrinę veiklą, norėjo lygiuotis į baigusius šią gimnaziją literatus – S. Nėrį, A. Tysliavą, A. Vaičiulaitį. Neišdildomus pėdsakus širdyje paliko ir mokytojos, rašytojos Petronėlės Orintaitės turiningos pamokos, jos įskiepytą meilę rašytam žodžiui saugo iki šių dienų. Daug laiko skyrė skaitymui: knygas gaudavo iš bibliotekos, skolindavosi iš kaimyno rašytojo A. Vaičiulaičio, pas kurį nuvykdavo dviračiu. Pirmąją nuosavą knygą gavo dovanų iš mamos – jis sakė, kad tai buvo *“<...> Maironio „Pavasario balsai“, penktasis 1920 m. leidimas. Man ji pasiliko gražiausia knyga pasaulyje.“*

Įstojęs 1937 m. į VDU Teologijos-filosofijos fakultetą, įsitraukė į Šatrijos draugijos veiklą, tapo vienu iš literatų branduolio nariu. Studijos universitete paliko maloniausius prisiminimus: paskaitas skaitė B. Sruoga, V. Maciūnas, M. Biržiška, V. Krėvė, S. Salys, P. Skardžius, I. Jonynas, P. Galaunė ir kt. Atmintyje liko įspūdingi prof. V. Mykolaičio-Putino kūrybos seminarai ir literatūrinės popietės. Universitete, kaip ir gimnazijoje, K. Bradūnas rengė literatūros vakarus. 1944 m. įvykusiame Vilniaus Filharmonijos istoriniame literatūros vakare šalia Putino, P. Vaičiūno, A. Miškinio, K. Inčiūros ir kt. dalyvavo ir pats K. Bradūnas su E. Matuzevičiumi, V. Mačerniu, H. Nagiu, A. Nyka-Niliūnu.

K. Bradūnas anksti pajuto kūrybinio žodžio galią, paskutinėse gimnazijos klasėse spausdino savo eilėraščius *Ateities spinduliuose*, *Ateityje*. Ypatinę dėkingumą iki šiol jaučia dviem redaktoriams:

... rimtame trimėnesiniame poezijos žurnale „Pradalgės“ (1935 m.), <...> „Židinyje“ (1938 m.) buvo atspausdintas mano eilėraštis „Žeme, žydėkim“. Pakartotinai jį skaitydamas, net krūpteliu: juk čia mano sąmoningai ar nesąmoningai užpėduota jau ant kone žeminiškiško kelio, kuriuo daugiau ar mažiau eita visoje mano gyvenimo literatūrinėje kelionėje. Jei ne Brazdžionio ir Skrupskelio parodytas dėmesys, vargu ar aš būčiau taip įsikniaubęs visam laikui į literatūrą, ypač į poeziją. Šiuo atveju aš dėkingas šiems dviem redaktoriams.

Į literatūrinį pasaulį K. Bradūnas įžengė 1943 m. pirmąja nediduke, 16 puslapių knygele *Vilniaus varpai*. Rimtas debiutas įvyko 1944 m., *Sakalo* leidyklai išleidus knygą *Pėdos arimuos*. Šioje knygoje jau išsikristalizuoja pagrindinė poeto tema – sukurta konkretus žemės įvaizdis, besiremiantis kaimo žmogaus patirtimi. Poetas kalba apie paprastus daiktus, tačiau per juos atskleidžia žmogiškos egzistencijos gelmę. Laiške savo būsimai žmonai Kazimierai rašo:

Žemę aš, gal būt, niekad taip nemylėjau, kaip dabar. Niekada, gal būt, nebuvo man taip šventa ta tėviškės juodžemio sauja, tas pilkas, ant stalo gulęs laukų akmenėlis. Bet drauge aš niekad nejaučiau taip arti, taip pilnai visu savuoju aš ir anojo pasaulio. Bedugnės tarp Čia ir Ten nerandu. Laimė (ne ta miesčioniška, šlagerių apdainuota) man išrodo, tegali žmogaus širdin ateiti iš Čia į Ten (1942–VIII–9).

Pirmosios poeto knygos, išleistos Lietuvoje, dėl atūžusių gyvenimo audrų liko nepastebėtos.

Chaotiški istoriniai įvykiai, artėjanti antroji rusų okupacija privertė daugelį inteligentų pasitraukti iš Lietuvos į nežinią. Priverstinę tremtį pasirinko ir K. Bradūnas su žmona Kazyte. Apsistojo Miunchene, mokytojavо gimnazijoje. Įstojo į Lietuvių rašytojų draugiją tremtyje, įsitraukė į rašytojų veiklą.

K. Bradūnas, gyvendamas atokiau nuo rašytojų, nesėdėjo rankų sudėjęs. Jam rūpėjo išsaugoti lietuvišką kūrybinį žodį. Gavęs Vytauto Bieliausko pasiūlymą redaguoti informacinio pobūdžio žurnalą *Aidai*, sutiko. Tai nebuvo jam naujas, nežinomas darbas, nes redaktoriaus duoną valgė Kaune, 1937–1938 m. studentaudamas ir redaguodamas žurnalą *Ateitis*.

Laiške LRD tremtyje pirmininkui S. Santvarui jis rašo:

Pagaliau po ilgų rūpesčių „Aidai“ gavo karinės valdžios licenziją. Jie dabar eis kas mėnesį senojo formato, tik jau 48 psl. Taigi jų talpa prilygs Lietuvojeėjusiam „Židiniui“. Licenziją gavo savo vardu J. Sakevičius. Taigi jis dabar ir bus „Aidų“ leidėjas. Redaktoriais būsim Pauliukonis ir aš. Leidėjo ir antrojo redaktoriaus pageidavimu žurnalas turės būti ne specialiai literatūrinis, bet apimęs visas mūsų kultūrinio gyvenimo sritis, panašiai kaip buvo „N. Romuva“. Taigi šitaip dalykams susiklosčius, neįgyvendinamas ir anas Jūsų su Bieliausku ir manim aptartas projektas: „Aidų“ ir rašytojų Sąjungos misija, paverčiant žurnalą grynai literatūriniu (1947-IV-2).

K. Bradūno rūpesčio dėka žurnalas tapo pagrindiniu kultūros, meno, literatūros, žurnalu tremtyje, įgavo ne tik išpūdingą išorę – spausdinamos V. Petravičiaus, T. Valiaus, V. K. Jonyno ir kitų žymių dailininkų iliustracijos, bet ir turiniu – tarp vyresniosios kartos rašytojų čia taria savo žodžius J. Kaupas, broliai Mekai, A. Landsbergis, H. Nagys, A. Nyka-Niliūnas.

Gyvendamas Miunchene K. Bradūnas kuria ir leidžia knygas. Papildyta išėjo antra sonetų *Vilniaus varpai* laida, išleido eilėraščių knygą *Svetimoji duona*, poemą *Maras, Apeigos*. Dvi pirmosios knygos buvo įvertintos ir apdovanotos „Patrios“ leidyklos ir Lietuvos raudonojo Kryžiaus premijomis.

1949 m. atsiradus palankioms sąlygoms, Bradūnai išvyksta į Baltimorę (JAV). Niekas svečioje šalyje nelaukė su pyragais: teko sunkiai dirbti juodus darbus, kad užtikrintų sau ir savo šeimai pragyvenimą. Laiške J. Gimbutui rašo:

Visą vasarą buvau kapuose duobkasiu. Tačiau šeimynėlei išlaikyti uždarbis buvo mažokas. Dabar pasidariau akmenskaldžiu. Ir ką gi vargšė plunksna gali padaryti prieš duobkasio kastuvą ar akmenskaldžio kūjį. Šveisk nešveitęs – ji rūdija ir gana (1949-XII-28).

Tačiau alinantis darbas neužgesino jaunatviškos kūrybinės liepsnelės širdyje. Draugėn susirinkę artimi literatūros draugai – A. Nyka-Niliūnas, iš toliau atvykęs H. Nagys, tardavosi dėl kultūrinės literatūrinės veiklos svetimoje žemėje. K. Bradūnas sumanė surengti pirmą literatūros vakarą Baltimorėje. 1950 m. suvažiavo rašytojai iš visos Amerikos – B. Brazdžionis, A. Vaičiulaitis, N. Rastenis, N. Mazalaitė, P. Jurkus, A. Nyka-Niliūnas, K. Bradūnas, A. Radžius ir kt. Vakarą tapo istoriniu, buvo įrodyta, kad lietuviai ir svetimoje šalyje gali plėsti kultūrinę veiklą, didžiuodamiesi garbinga lietuvių kalba.

K. Bradūnas tapo *Žemės* antologijos pagrindiniu iniciatoriumi. Įtraukė į ją V. Mačernį, H. Nagį, A. Nyką-Niliūną, J. Kėkštą, spausdino ir savo kūrybą. Po antologijos teko ir vėl sukti galvą, kaip išlaikyti aukštą meninį literatūros lygį, kaip veikti žodžio vaizdingumą, meniškumą. Beveik su ta pačia sudėtimi, prisijungus J. Kaupui,

A. Landsbergiui, sumanė leisti žurnalą *Literatūros lankai*. K. Bradūnas buvo pagrindinis redaktorius. J. Kėkštas atliko techninį darbą, spausdindamas žurnalus Argentinoje. Deja, po septinto numerio žurnalas dėl įvairių, daugiausia techninių, organizacinių, veiksnių nustojo gyvavęs. *Žemės* antologija ir *Literatūros lankų* žurnalas tapo reikšmingais literatūriniais leidiniais, veikiančiais visą lietuvių literatūrinį procesą išeivijoje ir skatinančiais lygiuotis ne į vidutinybes, bet siekti aukštesnių, brandesnių rezultatų kūryboje.

Persikėlęs į Čikagą, K. Bradūnas nepadėjo savo redaktoriaus plunksnos į stalčių, jis imėsi redaguoti seniausią Amerikoje leidžiamą dienraštį *Draugas*. Jo dėka buvo pritraukta nemažai naujų talentingai rašančių autorių, pasikeitė laikraščio veidas. K. Bradūnui rūpėjo ne tik taisyklingas, bet ir išraiškingas, brandus meninis žodis. Jis sumanė pratęsti J. Bogutos tradiciją – pagyventi kultūrinį gyvenimą ir rengti Poezijos dienas Čikagoje. Poetinis žodis jam buvo gyvybiškai svarbus. Poetas domėjosi kultūriniu literatūriniu gyvenimu tarybinėje Lietuvoje. Žinias jis gaudavo iš savo artimų draugų, susirašinėjo su Eugenijumi Matuzevičiumi. Skaudus buvo išeivių rašytojų ignoravimas – sužinojęs apie *Lietuvių poezijos* dviejų tomų išleidimą, jis nusprendė išleisti trečią tomą, kuriame buvo spausdinama beveik visų išeivių poetų kūryba. Tai tapo reikšmingu įvykiu literatūriniame gyvenime.

Lietuvoje šis tomas, dėl knygnešių patekės į literatūros mylėtojų rankas, buvo perduodamas iš rankų į rankas, perspausdinamas, kopijuojamas. Tas pats įvyko ir su knyga *Lietuvių literatūros istorija*. K. Bradūnas laiške V. A. Jonynui rašo:

...ar matei Lietuvoje pastaraisiais metais išleistą autorinę, „Lietuvių literatūros istoriją“. Stambus, kone liuksusinis leidinys. Dvitomis. <...> Apie išeivijos lietuvių literatūrą tenai nėra žodelio. Matyt valdantiejiems ir įsakinėjantiems tai nėra lietuvių literatūra. Ir man kilo mintis išleisti čia tos „Lietuvių literatūros istorijos“ trečiąjį tomą. Reiškia padaryti taip, kaip buvo padaryta kadaise su trečiuoju, „Lietuvių poezijos tomu“ (1984-I-5).

Po kelerių metų sunkaus, atkaklaus, kruopštaus ir atsakingo redaktoriaus darbo išleista monumentali knyga *Egzodo rašytojai 1945–1990 m.* K. Bradūno ir R. Šilbajorio suredaguota knyga tapo svarių paminklų, įamžinusių beveik visus kūrėjus, gyvenusius ir rašiusius svetur.

Įtemptas, kruopštus redaktoriaus darbas, visuomeninė veikla atimdavo kūrybai skirtą laiką, tačiau poetas rasdavo laiko ir širdies balsui išlieti. Retas kūrėjas galėtų puikuotis tokiu gausiu brandžiu derliumi – per dvidešimt poezijos knygų.

Amerikoje išėjo *Devynios baladės*, *Morenų ugnis*, *Sidabrinės kamanos*, *Sonatos ir fugos*, *Donelaičio kapas*, *Pokalbiai su karaliumi*, *Alkana kelionė*, *Užeigoje prie Vilniaus*, *Prierašai*, *Krikšto vanduo* *Joninių naktį* ir kitos. K. Bradūno knygų aukštai vertinamos, premijuojamos *Draugo* poetine premija, *Aidų* žurnalo literatūrine premija, Montrealio akademinio sambūrio V. Krėvės literatūrine premija ir kt. Lietuvoje apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino IV laipsnio ordinu; 1992 m. paskirta Nacionalinė kultūros ir meno premija; 2002 m. – *Poezijos pavasario* laureatas.

Poetas, atsakingai žiūrėjęs į kūrėjo darbą, ieškojo tikslesnio, sodresnio žodžio. Dar 1942 m. būsimai žmonai rašė:

... poezijoje – vienadienes, vandens paviršiaus lelijas nuskinti yra lengva, bet iškelti iš gelmių perlus – kančia.

Pirmuose rinkiniuose K. Bradūnas fiksuoja žmogaus, atsidūrusio svetimoje aplinkoje, jausmą – svetimos duonos skonį, aplinkos kitokumą, svetimumą: „Man po kojų skuba upelė – / Tik srovė jos kaip ledas šalta, / Kaip mirtis man krūtinę ji gelia – / Ne, Dievuliau, ne Širvinta. // Gaudžia varpas vakaro maldai // Ne, Dievuliau, ne Alvite.“

Poeto meninei pasaulėjautai būtina sąsaja su namais, gimtąja žeme, savo žemės kaip savos būties centro jutimas. K. Bradūnui žemė nėra tik abstraktas, – svarbiausia – labai konkreti vieta: Alvito parapija, Alvito bažnyčios šventorius, parapijos kapeliai ir juose gulintys protėviai, Sūduvos kraštas, Donelaičio žemė. Alvito bažnytėlėje girdėti pamokslai, atlaidai, ritualinė švenčių liturgija. K. Bradūno poezijoje ypač stiprus protėvių jausmas, nepalaužtos, stiprios šiaurės genties, kartų jungties idėja. Gentis, karta ir žemė ne tik susijusi kraujo ryšiais, ji ir pašventinta ją gynusiųjų krauju:

*Dabar ten tik motina
Skalbia, skalbia ir skalbia
Kultuve klevo
Sūrų nuo ašarų vandenį,
Nužudytų sūnų
Kruvinus marškinius.*

Poetas iš šiaurės: Henrikas Nagys

1920 m. spalio 12 d. Mažeikiuose, geležinkelininkų namelyje prie pat geležinkelio stoties, Augustino ir Antaninos Nagių šeimoje gimė dvyniai – Martynas ir Henrikas. Po septynerių metų šeimą papildė dukters Zinaidos Veros gimimas (literatūros lauke žinoma Liūnės Sutemos slapyvardžiu). Henriko Nagio motina savo kilme buvo latvė (Antanina Grundmanis), o senelis – vokietis, tad būsimas poetas anksti išmoko latvių ir vokiečių kalbas, laisvai jomis kalbėjo. Savo autobiografijoje Henrikas Nagys rašo: „Vaikystėje godžiai skaičiau Karlo May’aus „Sidabro ežero turtus“, „Winetou“, V. Pietario „Algimantą“ ir kitas tuo metu visų mėgstamas knygas. <...> Anksti susipažinau ne tik su klasikine, romantiškąja vokiečių, latvių poezija, bet ir su pačiais moderniausiais įvairių tautų poetais, nes skaičiau juos labai geruose vokiečių ir latvių vertimuose“ (*Egzodo rašytojai: Autobiografijos*, Vilnius: LRS leidykla, 1994, p. 531). Tėvas Augustinas Nagys dirbo geležinkelininku, tad Nagių šeima dėl tėvo darbo nuolat kėlėsi iš vieno Lietuvos miesto į kitą. Matyt, dėl šios priežasties kelionės, keliavimo, geležinkelio bėgių, traukinio motyvai „jausti“ į Henriko Nagio eilėraščius: *Paliko mane ir nutilusių stotį visi traukiniai* (eil. „Kūčių naktis“). Arba:

*Mažyt, liūdna geležinkelio stotis ant žemės –
gimtinės laukų begalybėj – pabunda mano kraujų... (eil. „Geležinkelio stotis“).*

Geležinkelis H. Nagio biografiniuose ir poetiniuose tekstuose pasirodo ir kaip svarbus dramatiškos Lietuvos istorijos liudytojas. Pokalbyje su filosofu Arūnu Sverdiolu yra ištareš: „Mes gyvenome prie geležinkelio, ir niekad gyvenime neužmiršiu, kaip tie visi vežami žmonės rėkė ir giedojo, ir prašė gerti... O motina pasiėmė kibirą vandens, kibirą pieno. Ir duonos pasiėmė. Mano sesuo tada buvo gal keturiolikos metų, tai ji man sakė: „Tu neik.“ Ten viskas buvo apstatyta enkavėdistais. Tėvas sako: „Mūsų motina iš proto išsikraustė.“ Ji sugėdino tokį ruselį kareivį: „Kaip tu neturi gėdos, žmonės rėkia, o tu...“ Sako jam: „Šauk, jeigu nori.“ Ir motina ėjo, vaikščiojo ir padėjo daugybei žmonių, nešiojo laiškus. Vėliau mes gaudavome laiškus žmonių, kurie grįžo iš Sibiro ir ją atsiminė. Bet visi tie vagonai... Žinai, buvo klaiku“ („Metai“, 2004, Nr. 12).

Gimtuosiuose Mažeikiuose Henrikas Nagys mokėsi tik pradžios mokyklos pirmajame skyriuje, vėliau jis gyveno ir mokėsi įvairiuose Lietuvos miestuose: iki 1931 m. – Radviliškyje, iki 1932 m. – Kaune, iki 1935 m. – Skuode, iki 1939 m. – Šilutėje (gimnaziją lankė Pagėgiuose), iki 1940 m. – Kėdainiuose, iki 1941 m. – Naujojoje Vilnioje. 1940 m. Henrikas Nagys baigė Kėdainių gimnaziją. 1940–1941 m. Vytauto Didžiojo universitete studijavo architektūrą, 1941–1943 m. – lituanistiką, germanistiką, filosofijos ir meno istoriją.

1944 metų vasarą, kaip ir dauguma Lietuvoje, nuo sovietų okupacijos jis su tėvais, broliu ir seserimi pasitraukė į Vakarus, tačiau kelionėje šeimai teko išsiskirti. Henrikas keliavo per Tilžę, Breslau, iš pradžių apsistojo Berlyne, dirbo lietuvių pabėgėlių komitete, vėliau persikėlė į Austriją, Forarlbergą. 1945–1949 metais Innsbruko (Innsbruck) universitete (Austrija) jis studijavo germanistiką ir meno istoriją. Universitetą baigė, apgynęs daktaro disertaciją apie austrų poeto Georgo Traklio kūrybos evoliuciją. Kurį laiką dirbo Freiburgo (arba Fribūro) universitete Šveicarijoje, kur dėstė vokiečių kalbą Taikomosios dailės institute (dailininko V. K. Jonyno vadovaujamoje Meno mokykloje).

1949 metų rudenį Henrikas Nagys persikėlė į Kanadą, apsigyveno Monrealyje. Kanadoje susituokė su Birute Vaitkūnaite, susilaukė sūnaus Gintaro. Iš pradžių Kanadoje dirbo fabrikuose „komerciniu dailininku“, kaip pats yra rašęs, t. y. braižytoju. Vėliau dėstė literatūrą Monrealio universitete ir gimnazijose (1968–1985 m.). 1952–1959 metais dirbo „Literatūros lankų“ redakcijoje, buvo savaitraščio „Nepriklausoma Lietuva“ redaktorius, „Lietuvių enciklopedijos“ bendradarbis. Rašė kritikos straipsnius ne tik literatūros, bet ir dailės temomis, publikavo išeivijos poezijos ir prozos apžvalgines apybraižas. Kritikos straipsnius dažnai pasirašydavo Jono Vakario, Vytauto Statkaus slapyvardžiais.

„Tai tiktai griaučiai, nuoga statistika. Karo baisenybės, DP (taip mes buvom vadinami pokarinėje Vokietijoje – išvietintieji žmonės), buitės ir vargingas įsikūrimas ne savo žemėje – neaprašomi keliais žodžiais. Reikėtų atsiminimų knygos, kurios tikriausiai neparašysiu“ (iš Autobiografijos).

1991 m. rudenį poetas lankėsi Lietuvoje, aplankė ir savo gimtinę. Mirė 1996 m. rugpjūčio 3 d. Monrealyje, 1997 m. palaikai palaidoti Vilniaus Antakalnio kapinėse.

Poeto gimtinėje jo vardu 1998 metais pavadinta Buknaičių pagrindinė mokykla. Mažeikiuose 2005 metais prie gimtojo namo buvo atidengta memorialinė lenta poetui Henrikui Nagiui ir jo seseriai poetei Zinadai Nagytei-Katiliškienei (Liūnei Sutemai) pagerbti.

Henrikas Nagys kurti pradėjo dar nepriklausomoje tarpukario Lietuvoje. Pirmuosius eilėraščius pradėjo skelbti nuo 1937 metų moksleivių žurnaluose „Mokslų dienos“ ir „Ateitis“, vėliau kūrybą ir vertimus spausdino žurnaluose „Naujoji Romuva“, „Židinys“, „Kūryba“, literatūros almanachuose, periodinėje spaudoje. Pirmąjį eilėraščių rinkinį „Eilėraščiai“ išleido Insbruke 1946 metais. Po metų, 1947-aisiais, Vokietijoje pasirodė antroji Henriko Nagio poezijos knyga „Lapkričio naktys“. Iš viso poetas parengė ir išleido šešias poezijos knygas, vertimų knygą, parašė „Kantatą Kryžių ir rūpintojėlių Lietuva“, vertė Rainerio Marijos Rilksės eilėraščius. Literatūros istorijoje Henrikas Nagys pirmiausia pristatomas ir matomas kaip poetas žemininkas-lankininkas, t. y. antologijos „Žemė“ (1951 m.) autorius ir „Literatūros lankų“ (1952–1959 m.) bendradarbis.

Henriko Nagio eilėraščiuose valkata-klajūnas klajoja po pasaulį, dvasinės bendrystės saitais susisiedamas su kitais panašaus likimo broliais. Todėl pagrindiniai H. Nagio poezijos leitmotyvai – brolis ir sakalas, „sakalas brolelis“. Daugelyje H. Nagio poetinių tekstų kartojamas noras „prisijaukinti sakalą“ – padangių paukštį. Taip pavadintas ir vienas iš H. Nagio rinkinių – „Prisijaukinsiu sakalą“ (1978). Eilėraščių lyrinio subjekto kelionė su praradimo, netekties, mirties motyvais prasideda tėviškoje ir tęsiasi iki „mėlyno sniego žemės“, iki Arktikos, Šiaurės. „Mėlyno sniego žemė“ papildo dykvietės, *terra incognita* įvaizdžiai. Rinkinys „Mėlynas sniegas“, pasirodęs 1960 metais, žymi naują posūkį Henriko Nagio poezijoje – tolstama nuo žemininkams artimos tematikos ir artėjama prie bežemių generacijos (Algimanto Mackaus, Liūnės Sutemos) poetinės pasaulėjautos:

*Mėlyno sniego žemėj liko tiktai vardai,
liko linijos ir piešiniai ir raidės ant pelenų.
Mėlyno sniego žemėj žemės nėra (eil. „Terra incognita“).*

Dominuoja šešėlių, paukščių svetimame danguje, prasiveriančių durų įvaizdžiai, atsikartoja šiaurinio gruodo, sūnaus palaidūno motyvai. Kazys Bradūnas apie šiaurę Henriko Nagio poetiniuose tekstuose yra sakęs, kad Šiaurė – tai „ir visai realus geografinis terminas, ir šiaurietiškas gyvenimo būdas, ir niekuo nesuteptos baltos ir skaidrios svajonės metafora, net ir išpūdinga viską stingdančios mirties dekoracija“ („Draugas“, 1979 m., vasario 28 d., p. 1). Gimtieji poeto Mažeikiai – taip pat šiaurė, Lietuvos šiaurė. Tiesiogiai su šiaure siejasi ir Kanada, kurioje visa gyvenimą gyvena poetas, – Šiaurės Amerika. Turbūt dėl šių priežasčių galima jį simboliškai vadinti „Poetu iš Šiaurės“.

Nemažai H. Nagio eilėraščių yra dedikuota artimiausiems draugams – Alfonsui Nykai-Niliūnui ir kt. Rinkinys „Broliai Balti sakalai“ (1969) yra skirtas Antanui Škėmai, Juliui Kaupui (kurio šimtmetis taip pat minimas šiais metais) ir Algimantui Mackui. Būtent už šį rinkinį Henrikas Nagys pelnė Lietuvos rašytojų draugijos Amerikoje premiją. Atsiimdamas šią premiją 1970 metais Toronte, H. Nagys sakė: „Subrendo mano karta karo pragare ir pokario pilkoje ir slegiančioje nežinioje, todėl mūsų žodis

dažnai skaudus ir degina kaip žaizda. Nebuvo kaip ir kada vaikščioti saulėje ir juoktis, todėl taip retai lengvas ir žaismingas tas žodis. Nors mokėmės ne tik pas savus, nors vienam kitam retkarčiais atrodėme keisti, nuosavi svetimšaliai, mūsų žodžių vis tos šaknys yra įsikirtusios giliai gimtojon žemėn ir gyvastį geria iš tų pačių gelmių. Esame pašaukimu, kraujo giminyste ir likimo lemtimi tik viena dalelyte gyvos lietuvių literatūros grandies. Jos, tvirtai tikiu, nesutraukys nei nuotoliai, nei laikini laikotarpio sąmyšiai, nei vergijos.“ Ir tada perskaitė eilėraštį „Kryžkelės“ iš šios knygos. Henrikas Nagys buvo puikus oratorius. Ta pabrėždavo visi jo bendraamžiai. Prie Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto 2019 metais išleistos Henriko Nagio poezijos rinktinės „Pasakų sakalas“ pridėtas ir garso diskas, kuriame galima išgirsti paties poeto Henriko Nagio balsą, būtent jo paties skaitomus savo eilėraščius. Paklausyti Henriko Nagio poezijos galima ir nuskenavus šioje knygoje esantį URL kodą.

*Broliai ir seserys, imkit mane ir skaitykit...
 Basos kojos ant gruodo ir šimtametė giria.
 Broliai ir seserys, imkit mane ir skaitykit...
 Žvanga metalo žvaigždės virš mūsų galvų vakare (eil. „Kryžkelės“).*

Fendinandas Ruščicas. *Išiviai*. 1902.
 Lietuvos nacionalinis dailės muziejus

Lietuviškosios diasporos Amerikoje tyrimų ištakos ir įtakos

Lietuvių išeivių gyvenimo, ypač Jungtinėse Amerikos Valstijose, tyrinėjimai prasidėjo nuo pirmųjų išeivystės metų. Kunigas Jonas Žilius (1870–1932), kurį laiką gyvenęs JAV, vėliau ėjęs Lietuvos atstovo Klaipėdos krašte pareigas, tapęs pirmuoju Klaipėdos krašto gubernatoriumi, dar 1899 metais išleido knygą *Lietuviai Amerikoje* (Plymouth, Pa., 1899), kurioje trumpai pristatomos svarbiausios lietuviškos kolonijos JAV, pateikiamos lietuviškų bažnyčių Pensilvanijoje, lietuviškų draugijų, kitų organizacijų nuotraukos. Šiek tiek vėliau pasirodė J. Žilio bendraamžio ir bendraminčio kunigo dr. Antano Miluko knyga *Amerikos lietuviai XIX šimtmeityje (1868–1900)* (Philadelphia, Pa., 1938), kur taip pat dėmesys kreipiamas į pirmosios lietuvių išeivių („grynorių“) kartos kasdienybę Pensilvanijoje. Didėjant migracijos mastams, daugėjo ir leidinių, skirtų lietuvių išeivijai, tačiau daugiausia tai buvo istoriniai, sociologiniai, kultūrologiniai ar politologiniai apžvalginio, aprašomojo pobūdžio tyrinėjimai^{xxiii}. Pirmųjų emigracijos bangų istorija (lietuviškos organizacijos, spauda, kultūrinė, religinė ir ekonominė veikla) išsamiai pateikta daugelyje nuo penktojo dešimtmečio Jungtinėse Amerikos Valstijose pasirodžiusių istorinio pobūdžio darbų: Stasiaus Michelsono, dr. Antano Kučo, Davido Fainhauzo, Alfredo Seno ir kt.^{xxiv} Lietuvių gyvenimo svetur pristatymas apogėjų pasiekė III–IV dešimtmečio Lietuvoje^{xxv}. Tuo metu pasirodė ne tik išeivių gyvenimo Šiaurės Amerikoje ar Didžiojoje Britanijoje intriguojanti refleksija, bet dėmesio sulaukė ir lietuviai Pietų Amerikoje – Brazilijoje, Argentinoje ir kt.^{xxvi} Tačiau dauguma nepriklausomos tarpukario Lietuvos leidinių apsiribojo statistiniu, informaciniu ar reklaminio pobūdžio gyvenimo svetur pristatymu: koks skaičius išvykusiųjų, kokiose erdvėse įsikūrę, kokius darbus dirba, kur verta vykti ir dirbti etc.

Paskutiniųjų karo metų ir pokario drama, susijusi su lietuvių inteligentijos pasitraukimu į Vakarus, daug metų liudijusi perskeltą lietuvių kultūrą ir literatūrą, kartu ženklino ir naują kūrybiškumo proveržį: 1944–1950 metais Vokietijos DP stovyklose^{xxvii}, vėliau – Amerikoje, Kanadoje, Anglijoje, Australijoje leidžiama lietuviška spauda, prozos, poezijos knygos ir rinkiniai, almanachai. Tad ir tikrieji lietuvių egzilio literatūros tyrimai (literatūros pristatymai, apžvalgos, kritiniai straipsniai, recenzijos, studijos) išeivijos periodinėje spaudoje skelbiami nuo XX amžiaus penktojo dešimtmečio pabaigos^{xxviii}. Pasirodo Kazio Bradūno, Antano Vaičiulaičio, Jono Aisčio, Prano Naujokaičio, Alės Rūtos, Benedikto Babrausko, Bernardo Brazdžionio, Jurgio Gliaudos, Bronio Railos, Jono Griniaus, Juliaus Kaupo, Henriko Nagio, Alfonso Nykos-Niliūno, Viktorijos Skrupskelytės, Rimvydo Šilbajorio, Liūto Mockūno ir kt. komentarai, recenzijos ir straipsniai, kuriuose analizuojamas išeivijoje kuriamų romanų pasakojimas, pasakotojo ir veikėjo santykis, tekstų žanrinė įvairovė ir stilius, poezijos kalba. Pavyzdžiui, Pranas Naujokaitis, aptardamas vyresniosios egzodo rašytojų kartos kūrybą, tyrė kūrinių stilių, kompoziciją, charakterius, idėjas, nužymėjo vieno ar kito kūrinio vertę, nesileisdamas į gilesnius teorinius išvedžiojimus. Jaunesnės kartos kritikai, pavyzdžiui, Viktorija Skrupskelytė, kalbėdami apie išeivių literatūrą, akcentavo stiprų patriotinį ar net propagandinį atspalvį, egzodo literatūroje pirmiausia ieškojo išreikšto (ar neišreikšto) žmogaus santykio su nauja situacija.

Labiausiai tuo metu gausiai rašomuose kūriniuose pasigendama naujų temų, naujų išraiškos būdų, naujų literatūrinių sprendimų. Estų poetas Ivaras Ivaskas, kalbėdamas apie baltų egzilio literatūras, mini tokius skaičius: Antrojo pasaulinio karo pabaigoje nuo sovietų okupacijos iš gimtosios šalies į Vakarus pasitraukė apie 62 000 lietuvių, 75 000 estų ir 125 000 latvių. Per 27 metus latviai išspausdino 766 grožinės literatūros leidinius – 233 poezijos rinkinius, 473 prozos tomus, 46 dramų knygas ir 14 literatūros kritikos leidinių; estų egzilio literatūrą sudaro 118 poezijos rinkinių, 276 prozos knygos, 2 dramų knygos ir apie 20 literatūros kritikos leidinių, tad iš viso 416 leidinių; per tą patį laiką lietuviai išspausdino 213 poezijos rinkinių, 253 prozos knygas ir 37 dramos veikalus, iš viso – 503 leidinius (neįskaičiavus literatūros kritikos)^{xxx}. Ši gausa lėmė ir tam tikras lietuvių egzodo literatūros stiprėjimo tendencijas: „Kur slypi lietuvių egzilio literatūros tikroji stiprybė? Drąsiai generalizuodamas, sakyčiau, kad nors lietuviai turi nemažą dalį konservatyvių ir tradicinių rašytojų, kurie, taip sakant, sudaro derlingą dirvožemį daug ambicingesniems užmojams, originaliausi autoriai yra tikrai stebinantys, kartais net visuotinai reikšmingi. Tai galioja kaip poezijai ir prozai, taip dramai ir literatūros kritikai. Anksčiau jau minėjome lietuvių literatūros kritikos aukštą lygį ir apimtį. Logiška atrodytų, kad egzilio dramaturgai suvoktų galimybes emigracijos groteskiškus ir skaudžius prieštaravimus interpretuoti ne herojiškai, bet greičiau absurdiškai, tuo būdu baltų problemas išreikšdami Vakarų absurdo teatro terminais. <...> Bet kaip tik čia slypi originalumas lietuvių dramaturgų K. Ostrausko ir A. Škėmos, kurie keliose savo dramose tai įkūnijo. <...> Pakaks čia prileisti, kad katalikiškas žvilgis į gyvenimą (*frame of reference*) gali iš dalies paaiškinti lietuvių išeivinės literatūros skirtingą charakterį visuose geriausiuose jos pasiekimuose. Ir tai galioja kūrybai net tų autorių, kurie nebebuvo praktikuoję katalikai, pvz., Radauskas. Aplamai imant, lietuvių realizmas linkęs būti simbolinis, jo metafizinės įtampos – giliai neraminančios. Čia, atrodo, lengviau prieiti misticismą ir mitologinę prasmės plotmę. Tokiu radikaliu kvestionavimu pasižymi, pvz., dramoje Ostrauskas, poezijoje Nyka-Niliūnas ir Mackus, prozoje Landsbergis ir Škėma.“^{xxx}

1952–1959 metais ėję *Literatūros lankai* sutelkė dėmesį į poleminius literatūros meninės vertės ir estetikos aspektus, ieškojo lietuvių literatūros sąsajų su Vakarų Europos tradicija, „išlaikyti nuolatinį kontaktą su Vakarais“. Tačiau, kaip pastebi Violeta Kelertienė, *lankininkams* „su kai kuriomis svarbiomis išimtimis, nerūpėjo šiandien kritikos siekiamas moksliskumas. Prozoje jie pasitenkino sutraukti veikalo fabulą pagal jiems imponuojančius momentus, aptarti veikalo įtikinamumą. Vadovaudamiesi E. M. Forsterio reikalavimais, jie sprendavo, ar rašytojo veikėjai plokšti ar apvalūs, gyvi ar negyvi, ir vėl – ar jie poną kritiką įtikina, o jis, supraskite, kietas ir lengvai nepasiduoda. Poezijoje kriterijai gal dar mažiau apibrėžti. Visados galima bandyti nustatyti poeto nuoširdumą, išgyvenimo autentiškumą bei intensyvumą <...>. Kadangi apie įtikinamumą poezijoje lyg ir nepatogu kalbėti, bėda suverčiama kalbėjimui ar nesusikalbėjimui su skaitytoju.“^{xxxi} Pabrėžiama, kad neadekvatus grožinės literatūros vertinimas, paremtas pirmiausia emocija ir vadinamuoju „reiklumu“, susijęs su tuo, kad „šeštajame dešimtmetyje Vakaruose dar nebuvo išsivystę nei lingvistiniai metodai, paremti pochomskine galvosena, nei struktūralistiniai klausimai, gnoseologiškai grindžiami rusų formalistų darbais bei Saussure'o ženklinamojo / ženklinančio priešinimu“^{xxxii}.

Pirmasis solidus literatūrologinis septynių autorių kolektyvinis veikalas apie pirmųjų pokario dešimtmečių lietuvių egzodo literatūrą – *Lietuvių literatūra svetur 1945–1967*^{xxxiii}. Čia skirtingų kartų kritikai – Juozas Girnius, Kęstutis Keblys, Vladas Kulbokas, Stasys Santvaras, Rimvydas Šilbajoris, Antanas Vaičiulaitis – aptarė literatūrinės kritikos situaciją išeivijoje (Vladas Kulbokas), poezijos (Antanas Vaičiulaitis), dramos (Stasys Santvaras), romano (Kęstutis Keblys), novelės (Rimvydas Šilbajoris) aukštumas ir seklumas. Knygos pabaigoje pateikta kūrinių bibliografinė rodyklė (parengė Česlovas Grincevičius). Tačiau ir šiuo atveju sunku būtų kalbėti apie kokią nors konkrečiai taikomą metodologiją grožinės literatūros perskaitymui. Modernesnis požiūris, intelektualinės tradicijos eskizai, siejami su santarietiška-kavoliška dvasia, ir literatūrologinių metodų (formalistinio, struktūralistinio, feministinio, hermeneutinio, psichoanalitinio, sociologinio) bandymai fiksuojami nuo 1959 metų leistuose *Metmenyse*: Vytauto Kavolio, Algirdo Juliaus Greimo, Kosto Ostrausko, Birutės Ciplijauskaitės, Delijos J. Valiukėnaitės, Ilonos Gražytės-Maziliauskienės, Violetos Kelertienės, Algio Mickūno ir kt. straipsniai. Minėtini iki nepriklausomybės atkūrimo išeivijoje atskiromis knygomis išleisti Rimvydo Šilbajorio ir Tomo Venclovos literatūrologiniai darbai^{xxxiv}. Liūtas Mockūnas įvadiniame R. Šilbajorio knygos „Žodžiai ir prasmė“ (1982) žodyje pabrėžė, kad R. Šilbajorio kritika priklauso „sugrįžimo prie teksto“ mokyklai. Panašiai apibūdinama ir Tomo Venclovos literatūrinė kritika, sujungianti struktūralizmą ir naująją kritiką. Birutės Ciplijauskaitės, Ilonos Gražytės-Maziliauskienės, Violetos Kelertienės straipsniuose naujai perskaitoma moterų literatūra, naudojant feministinės kritikos instrumentariją^{xxxv}. Pažymėtinas Violetos Kelertienės indėlis ir į baltiškojo postkolonializmo tyrinėjimus^{xxxvi}. Svarbu, kad nuo šeštojo dešimtmečio JAV pasirodo ne tik grožinė literatūra, bet ir literatūros kritikos straipsniai, literatūrologinės studijos užsienio kalba, taip išsiveržiant iš „šeimynos rato“. Rimvydo Šilbajorio literatūrinių studijų anglų kalba rinktinė, nagrinėjanti keturiolika lietuvių egzodo rašytojų, Stepo Zbarsko iniciatyva įkurtos leidyklos „Manyland books“ leidžiamos knygos anglų kalba, straipsniai, skirti Baltijos šalių literatūroms žurnale *Books Abroad* (vėliau – *World Literature Today*), Algirdo Landsbergio, Violetos Kelertienės parengtos lietuvių poezijos ir prozos anglų kalba rinktinės^{xxxvii} liudija naują adresatą – kitos šalies, kitos kultūros skaitytoją. Tad aštuntame–devintame dešimtmetyje išeivijoje jau susiformuoja ir išsikristalizuoja stipri literatūros kritikų karta, kuri, gretindama lietuvių ir kitų šalių literatūras, ne tik pasitelkia, pritaiko konkrečias metodologines priemones grožinių tekstų analizei, bet ir įveda lietuviškosios diasporos tyrinėjimus į tarptautinį kontekstą. Tą patvirtina 1968 metų gruodžio 1 dieną Marylando universitete įsikūrusi baltų studijų asociacija *The Association for the Advancement of Baltic Studies* (AABS), iki šiol sukviečianti Baltijos regiono mokslininkus: organizuojamos Baltijos studijų konferencijos, kurių tikslas – skatinti humanitarinius tyrimus Baltijos šalyse ir jų tematika sudominti pasaulio mokslininkus, operatyviai skleisti informaciją apie tų tyrimų rezultatus bei Baltijos šalių problemas, formuoti Baltijos šalių humanitarinių mokslų įvaizdį pasaulyje; nuo 1970 metų ši asociacija leidžia *Baltų studijų žurnalą* (*Journal of Baltic Studies*). Tačiau pabrėžtina, kad literatūrologinių straipsnių, aktualizuojančių lietuvių literatūrą, šiame žurnale publikuota vos keli (Violetos Kelertienės, Rimvydo Šilbajorio, Audronės Barunas Willeke, dar kelių autorių).

Lietuvos nepriklausomybės praradimas nubrėžė takoskyrą ne tik tarp Lietuvoje ir diasporoje kuriamos literatūros, bet ir tarp literatūros kritikos, rašomos ir publikuojamos tuometėje sovietinėje Lietuvoje ir (ar) už jos ribų: sovietmečiu „Lietuvoje rašantiems literatūrologams išeivijos literatūra beveik neegzistavo. Ji turėjo būti tylo mis aplenkiamą akademinę lietuvių literatūros istorijose. Jokia literatūrinė studija apie išeivijos literatūros visumą ar apie kuri nors išskirtinesnį jos rašytoją knyginio veikalo pavidalu tėvynėje ligi pat pastarųjų metų nei buvo parašyta, nei išleista. <...> Literatūros istorikams kada nors šitai bus gana baugiai įdomus faktas, kaip galima buvo nutylėti literatūros moksle kone pusšimčio metų tam tikrą savos literatūros gyvąją dalį.“^{xxxviii} Minėtina bene vienintelė sovietmečiu išleista ir nuo „raudonųjų apnašų“ šiek tiek laisvesnė monografija, kurioje analizuojami išeivijos autorių kūriniai, bet tik tie, kurie buvo sukurti iki pasitraukimo į Vakarus, t. y. tarpukario Lietuvoje, – Alberto Zalatoriaus *XX amžiaus novelė*^{xxxix}.

Naujos perspektyvos

Nepriklausomybės atgavimas ženklino ir egzodo literatūros tyrinėjimų ir knygų leidybos Lietuvoje proveržį, tačiau slinktis iš lokalinių, regioninių tyrimų į globalų mobilumą ir tarptautiškumą buvo ir tebėra minimali. Žvalgantis, kas yra nuveikta per pastaruosius metus, pastebimas padidėjęs dėmesys lietuvių išeivijos kultūrai, literatūrai, švietimui: sukurtas projektas LUGIS, vyksta baltistų konferencijos, jaunųjų diasporos tyrėjų seminarai, seminarai ir vasaros stovyklos užsienio lituanistinių mokyklų mokytojams, rengiamos išeivijoje kuriančių menininkų parodos, aktyviai skaitmeninamas lituanistinis paveldas, esantis užsienio archyvuose, nuo 2006 metų Lietuvių išeivijos instituto leidžiamas lietuvių migracijos ir diasporos studijoms skirtas mokslo darbų žurnalas *Oikos*, galima minėti lietuvių bendruomenėms Didžiojoje Britanijoje, Italijoje, Šveicarijoje, Brazilijoje ir kitose šalyse skirtus straipsnių rinkinius, įvairias išeivijos archyvinio palikimo duomenų bazes, vykdytus ir (ar) tebevykdomus mokslo projektus (ir individualius, ir mokslininkų grupių), mokslo klasterius ir ilgalaikes mokslo programas atskiruose universitetuose, skirtas išeivijos tyrimams. Nuo 2002-ųjų metų literatūrologiniai diasporos tyrimai iš esmės segmentavosi ties keliais koncentrais:

1. Literatūros istorijos tyrimai, apimantys DP kartos literatūrą. Tam buvo skirtos **monografijos**: Elenos Bukelienės „Juozas Kralikauskas“ (2002), Dalios Kuizinienės „Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 m.“ (studija ir šaltinių publikacija, 2003), Vytauto Kubiliaus „Birutė Pūkelevičiūtė – aktorė ir rašytoja“ (2004), Laimutės Tidikytės „Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba“ (2004), Giedrės Šmitienės „Kalbėti kūnu: fenomenologinė Alfonso Nykos-Niliūno kūrybos studija“ (2007), Manfredo Žvirgždo „Regimybės atspindžiai: vizualumo poetika Alfonso Nykos-Niliūno kūryboje“ (2009), Virginijos Paplauskienės „Liūnė Sutema: gyvenimo ir kūrybos keliais“ (2011); Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslininkų kolektyvinė monografija „Antanas Škėma ir lietuvių literatūroje“ (2012), mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas A. Nykos-Niliūno kūrybos pasauliui; **disertacijos**: „Antano

Škėmos teksto strategija“ (Vijolė Višomirskytė, VDU, 2001), „Bernardo Brazdžionio kūryba. 1924–1944 metai“ (Silvija Rakutienė, VDU, 2005), „Nelė Mazalaitė: pasakojimo ypatumai“ (Žydronė Kolevinskienė, VPU, 2005), „Modernioji religinė sąmonė lietuvių egzodo poezijoje“ (Ernesta Juknytė, VU, 2010), „XX amžiaus antrosios pusės Lietuvių išeivijos rašytojų memuarai: žanro raida“ (Kristina Bartkienė, VDU, 2010), „Leonardo Andriekaus gyvenimas ir kūryba: asmenybė ir krikščioniškasis universalizmas“ (Dainius Sobeckis, VDU, 2013). Šiam koncentrui priklausytų šiuo metu Manfredo Žvirgždo rengiamas monografinis Henriko Nagio kūrybos tyrimas, Žydronės Kolevinskienės rašoma monografija apie Lietuvių rašytojų draugijos JAV veiklą 1950–1990 metais, Kęstučio Keblio literatūros kritikos rinktinė „Smulki kritikos rasa“ (sud. D. Kuizinienė, 2011).

2. Lyginamieji diasporos tyrimai. Monografijos: Lauryno Katkaus „Tarp Arkadijos ir Inferno: tremtis Johannes Bobrowskio ir Alfonso Nykos-Niliūno lyrikoje“ (2010), Sigutės Radzevičienės „Neatrastasis Ignas Šeinius: gyvenimas ir kūryba Švedijoje“ (2011), Lauros Laurušaitės „Tarp nostalgijos ir mimikrijos. Lietuvių ir latvių pokario išeivijos romanai“ (2015); **disertacijos:** „Multikultūrizmo problema Kanados literatūroje: Egzotikos diskurso apraiškos“ (Rūta Šlapkauskaitė, VU, 2008), „Jono Meko kūrybos filotopinė žiūra“ (Ramūnas Čičelis, VDU, 2015), „Birutės Ciplijauskaitės literatūrologijos paradigmos“ (Akvilė Šimėnienė, LLTI, 2016), Liūto Mockūno publicistikos ir kritikos studija „Nelygiagretės paralelės“ (sud. D. Dapkutė, D. Kuizinienė, 2006).

3. Naujausios (trans)migrantinės^{XL} lietuvių literatūros tyrimai, pastaraisiais metais ypač išpopuliarėję ir susiję su naujausia lietuvių literatūra, kuriama lietuvių kalba svetur, už Lietuvos ribų, leidžiama Lietuvos leidyklose, kurių adresatas dažniausiai – Lietuvos skaitytojas. Tam skirta Lietuvos edukologijos universiteto Litanistikos fakulteto mokslininkų kolektyvinė **monografija** „Lietuviškumo ribos. Tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos–XXI amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje“ (LEU, 2013), **disertacija** „Tautinio tapatumo raiška naujausiuose lietuvių autorių svetur parašytuose tekstuose (Irenos Mačiulytės-Guilford „Glėbys“; Antano Šileikos „Bronzinė moteris“ ir „Pogrindis“; Valdo Papievio „Vienos vasaros emigrantai“ ir „Eiti“)" (Diana Jovaišienė, VDU, 2014).

Koks teorinis laukas šiandien žymi pačius naujausius literatūrologinius diasporos tyrimus? Nors postkolonializmo, pokolonijinių studijų kaip tam tikros teorijos, metodologinės bazės užuomazgų ir atsiradimo akademiniame terpeje pradžia laikomas septintasis dešimtmetis (tiksliai – septintojo dešimtmečio pabaiga), t. y. kai buvo parašyti garsieji Edvardo Saido, Homi K. Bhabhos, Gajatri Spivak ir kitų postkolonializmo autorių darbai, tačiau postkolonijinė (ypač Homi K. Bhabhos) teorija išlieka bene vienintele teorine atrama lietuvių diasporos ir migracijos tyrimuose. Minėtų teoretikų darbai, dažnai kritikų apibūdinami kaip „švenčiausia pokolonijinių studijų trejybė“, vis dar lieka nekvestionuojamai aktualūs ir taikomi, nagrinėjant skirtingus diskursus ir kontekstus: DP kartos autorių kūrybą, sovietmečio literatūros skaitymui ir (trans)migrantinio pobūdžio naujausios lietuvių literatūros analizei. Hibridiškumas tebelieka viena iš šiuo metu dažniausiai vartojamų literatūrologijos, o ir apskritai kultūrologijos sąvokų, ypač aptariant diasporoje kurtą ir kuriamą literatūrą.

Dalia Satkauskytė, užklaudama, ar „kalbant apie naujausią lietuvių emigracijos literatūrą iš viso verta remtis hibridiškumo teorijomis, susiformavusiomis visai

kitokiame sociokultūriniame kontekste, kilusiame iš sudėtingų didžiųjų imperijų ir jų metropolijų santykių“, pabrėžia, kad „metodologinį impulsą turi teikti pirmiausia pats tyrimo objektas“^{XLII}. Ta tema autorė skaitė pranešimus Vytauto Didžiojo ir Lietuvos edukologijos universitetuose vykusiose išeivių literatūrai skirtose konferencijose, 2011 metais žurnale *Oikos* publikuotas jos straipsnis apie egzilinę (ne)tapatybę naujausioje lietuvių emigrantų literatūroje. D. Satkauskytės teigimu, „mes neturime vadinamosios brūkšninės tapatybės autorių (ar Staponkutę galima vadinti lietuvių ir graikų rašytoja?): kitos, ne gimtosios, kalbos nėra tiek įsismelkusios į aptarsimų rašytojų tapatybės struktūrą jau vien todėl, kad antrosios jos tampa jau pasiekus gana brandų amžių. Tad anksčiau minėta teorinė laisvė pasirinkti rašymo kalbą taip ir lieka teorinė.“^{XLIII} Kad neturime dvikalbio rašymo, brūkšninės savimonės, kuri svarbi Homi K. Bhabhos aktualizuotai hibridizacijai, pritaria ir Eglė Kačkutė: „Viena iš hibridiškumo sąlygų yra ta, jog abi dviejų skirtingų kalbinių savimonių, atskirtų viena nuo kitos socialinių, politinių ar kitokių veiksmų kalbinės savimonės turi būti lygiavertės – autorius turi sąmoningai, ne tik teoriškai, galėti rinktis ne tik kur gyventi, kaip žiūrėti, bet ir kuria kalba rašyti – savo literatūroje jos dar nepasiekėme.“^{XLIV} Čia pat svarstydama ir keldama probleminį klausimą, kad, jeigu ir negalime kalbėti apie hibridinę tapatybę, tai galbūt galime fiksuoti tam tikras hibridiškumo apraiškas (Valdo Papievio „Vienos vasaros emigrantuose“, „Eiti“, Aušros Matulevičiūtės „Ilgesio kojos“, Vaivos Grainytės „Pekino dienoraščiuose“ ir kitų jaunosios ar net ir vyresniosios kartos emigrantų kūryboje)? Bet tai ir turi būti įvardijama tik kaip apraiškos.

Apžvelgus literatūrologinių lietuviškos diasporos tyrimų lauką, matyti, kad dažniausiai pasirenkamas indų kilmės anglų ir amerikiečių literatūros tyrinėtojo ir teoretiko Homi K. Bhabhos hibridiškumo modelis. Tačiau būtina pabrėžti hibridizacijos neveiksmumą, kai kalbėdama apie pastarojo laiko emigrantinio pobūdžio literatūrą. Vargu ar galima ieškoti hibridinės sąmonės apraiškų Valdo Papievio kūryboje (ypač romanuose „Eiti“, „Odilė, arba oro uostų vienatvė“). Ne veikėjų hibridiškumas, ne tarpinė būseną, o visiškai išsklidęs jų identitetas fiksuojamas daugelyje svetur kuriamų lietuvių autorių tekstų (pavyzdžiui, Aušros Matulevičiūtės „Ilgesio kojos“, Gabijos Grušaitės „Neišsipildymas“, Zitos Čepaitės „Emigrantės dienoraštis“ ir kt.). Bandymo įsivietinti per kūrybą klausimas net nekeliamas. Čia svarbus būtų Dalios Satkauskytės siūlomas patikslinimas: vartoti ne emigrantinės literatūros, o „emigracinės savimonės literatūros“ sąvoką. Pastaroji daug tiksliau apibūdintų naujausios lietuvių literatūros protagonistus nei „hibridinė sąmonė“.

Literatūrologė Eglė Kačkutė pabrėžia, kad hibridiškumu Homi K. Bhabha „laiko dviejų ar daugiau kultūrų susijungimą pokolonijiniais ryšiais. Tačiau svarbiausia tai, kad toje jungtyje ištirpsta imperialistinei kolonijinei santvarkai būdingas hierarchinis kultūrų santykis, atsisakoma sureikšminti vieną kurią hibridinės tapatybės dalį vengiant tipinio kolonizuotojo ir kolonizavusiojo galios santykio. Trečioji erdvė yra nauja, hibridinė, tačiau išlaikanti dvigubo ar net trigubo ją sukūrusio paveldo dimensiją. Nors toks požiūris toli gražu ne visuomet pasiteisina ir neatskleidžia daugelio kitų hibridinės tapatybės emocinių įtampų, atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad ši teorija taip pat priklauso pokolonijinei imperinei erdvei ir todėl yra sunkiai taikoma kitokio tipo, pvz., ekspatriantų arba XXI amžiaus ekonominės migracijos kontekste, nors tokio tipo migrantai taip pat kuria savo literatūrą.“^{XLV} Ji siūlo vartoti transnacionalumo ir

transmigrantų terminus, kalbant apie tokio pobūdžio literatūrą: „Naujausios lietuvių emigracinės kūrybos ir pažymėti, kad jos kultūrinį priklausymą šiuo metu, manau, geriausiai apibūdintų toks transnacionalumo apibrėžimas: „Transnacionalumas“ yra procesas, kuriuo imigrantai sukuria ir palaiko daugialypius socialinius ryšius, jungiančius jų gimtąją ir gyvenamąją visuomenes. [...] Imigrantai, kurie kuria ir palaiko įvairius sienas kertančius santykius – šeimos, ekonominius, religinius ir politinius – yra „transmigrantai“. O esminis transnacionalumo elementas yra transmigrantų (sic) dalyvavimo gimtojoje ir priimančioje visuomenėse daugialypiškumas“ (Linda Basch, Nina Glick Schiller, Cristina Szanton Blanc, Nations Unbound).“^{XLV}

Pabrėžtina, kad mūsų literatūrologiniuose diasporos tyrimuose postkolonijinė teorija vis dar pasirenkama kaip vienintelė organizuojanti ir bandanti aiškinti šiuos, neretai visiškai priešingus diskursus. Išties jau gana seniai literatūrologijoje pripažįstama, kad kolonijinis diskursas yra viena iš problemiškesnių šiuolaikinių kultūros studijų manifestacijų. Postkolonijinė teorija provokuoja aštrius debatus ir skirtingus prieigos bei atskaitos taškus tarp pačios teorijos šalininkų. Ir mums būtina matyti ir naujas koncepcijas bei teorijas, nes Homi K. Bhabhos įtvirtintas „tarpiškumas“ (*in-betweeness*), t. y. buvimas tarpe, „nei čia, nei ten“, šio teoretiko įvestas „pilkosios zonos“, „trečiosios erdvės konceptas“ daugeliu atveju turi mažai ką bendra (arba iš viso neturi nieko bendro) su šiuolaikinių lietuvių autorių kūrinuose fiksuojama personažų tarpine būseną. Pastariesiems labiau tiktų ne hibridinės tapatybės, o Susan Sontag minima „krizės asmenybės“ sąvoka. Išimtis – Dalios Staponkutės naujausia knyga „Iš dviejų renkuosi trečią“ (2014), kurios analizei išties sėkmingai gali būti taikomas Homi K. Bhabhos teorinis hibridizacijos modelis. Apie tai viename pokalbyje yra ištarusi ir pati autorė: „Šioje knygoje turbūt dažniausiai atrodau kaip žmogus be tėvynės – aprašinėju būsenas, kai sunku pasirinkti. Tekstams susidėliojus vienam po kito, suvokiau, kad, rašydama apie Kiprą ir Lietuvą, šeimą ir kalbą, vis dėlto jaučiuosi žmogumi be vietos. Virš manęs nuolatos sklendo trečioji, įsivaizduota erdvė, esu ne ten, kur esu.“^{XLVI}

Naujas metodologines įžvalgas brėžia kitokių teorijų bandymai. Greta postkolonijinės teorijos diasporos tyrimuose sėkmingai taikomos trauminės patirties, trauminės atminties teorinės prieigos – Violetos Davoliūtės ir Tomo Balkelio sudarytas straipsnių rinkinys anglų kalba „Atminties žemėlapiai: trauma, tapatybė ir tremtis Baltijos šalių tremtinių prisiminimuose“^{XLVII}, vis dažniau ne tik istorikai, bet ir literatūrologai įsijungia į sakinę istorijos tyrimus^{XLVIII}.

Inovatyvi, lietuvių literatūrologams dar mažai žinoma teorija – tarpdalykinė daikto teorija, kurią lietuvių etninės tapatybės analizei pritaikė Milda Danytė, teorijos įmanomumą ir veiksmingumą iliustruodama Jo Dereske ir Irenos Mačiulytės-Guilford kūriniais: „Nors daikto teorija išaugo iš antropologų, sociologų, estetikų ir filosofų mąstymų, ją nėra sunku pritaikyti literatūrinio teksto analizei. Tiek Miss Helma Zukas detektyviniame Dereske's romane, tiek Aldona Guilford romane patiria nerimo dėl savo tapatybės, ir šis jausmas labai dažnai yra susietas su tam tikrais fiziniais objektais, daiktais, per kuriuos lietuviška tapatybė, iš dalies bandoma užmiršti, vis tiek skverbiasi.“^{XLIX} Naujesni postkolonijinės kritikos perskaitymai atsispindi Steno P. Moslundo knygoje „Migracijos literatūra ir hibridiškumas. Skirtingi tarpkultūrinės kaitos greičiai“ (Migration Literature and Hybridity. The Different Speeds of Transcultural

Changes, 2010)), „Literatūros jausminga geografija. Postkolonijiniai erdvės klausimai“ (Literature's Sensuous Geographies. Postcolonial Matters of Place, 2015), kur, pasitelkiant erdvę postkolonijiniame kontekste, tiriamas estetinis literatūros matmuo – kvapai, garsai, aptiriamas tylos vaidmuo erdvėje, pristatoma, kaip kūniškai erdvė patiriama, kaip reprezentuojama literatūroje, daug vietos S. P. Moslundas skiria „jausmingai geografijai“ migrantinėje literatūroje. Jis siūlo atsisakyti taip postkolonializmo (ir Homi K. Bhabhos) šalininkų pamėgto dichotominio skirstymo, įvairių opozicijų. „Jis teigia, kad nėra jokio stabilaus tapatumo ir jam priešingo hibridiškumo, yra tik skirtingi tapsmo greičiai.“^L

Paskutiniuoju dešimtmečiu vis populiarėjanti literatūros geografija atveria geokritikos galimybių taikymą lietuviškosios diasporos tyrimams: lietuviškoji ar priešingai – nelietuviškoji tapatybė lemiamą tam tikros geografinės erdvės. „Geokritika išsišakoja į mokyklas – prancūzų-italų ir amerikiečių. Jų teorinės nuostatos išdėstytos knygos: Bertrando Westphalo *Géocritique: Réel, Fiction, Espace* (2007, vertimas į anglų k. 2011) ir Roberto T. Tally Jr. *Spaciality* (2013). Geokritika erdvės reprezentacijų literatūroje tyrimą laiko būdu analizuoti ir suprasti sudėtingus šiuolaikinio pasaulio reiškinius. Geokritika laikosi principinės nuostatos, kad visos erdvės reprezentacijos turi savo referentus gyvenamajame pasaulyje ir kad jos atspindi esminę erdvės heterogeniškumą bei transgresyvumą, reiškiantį tiek vietos, tiek su ja susijusios tapatybės nepastovumą ir takumą. Prancūzai, atiduodami duoklę urbanistikai, turėjusiai lemiamos įtakos šios krypties tyrimams, geokritikai daugiausia dėmesio skiria vienų ar kitų miestų literatūrai, kurios intertekstualią visumą laiko miesto reprezentacijų pasekme tiek pat, kiek ir priežastimi. Amerikiečiai geokritiką sieja su *mapping* praktika, kurią, pirmiausia, reikia suprasti metaforiškai: rašytojų pasakojimai vienaip ar kitaip žymi – žemėlapiuoja erdvę. Literatūros tyrėjai turi išskaityti šių mentalinių žemėlapių prasmes ir susieti jas su gyvenamuoju pasauliu.“^{LI}

Dar vienas svarbus, tačiau labai mažai diasporos tyrimuose aktualizuotas dalykas – kitakalbė (dažniausiai – anglakalbė) lietuvių kilmės rašytojų kūryba, kuriama ir leidžiama ne Lietuvoje (dažniausiai – Amerikoje). Galima būtų retoriškai klausti, ar ta literatūra, kurios autoriai nors tik ir iš dalies sieja save su lietuviškąja tapatybe, priklauso Lietuvos literatūrai? Dalis angliškai kuriančių lietuvių kilmės autorių savo kūryboje fiksuoja autentiškas asmenines patirtis, jausdami poreikį kurti savojo „aš“ pasakojimą, gebantys savojo gyvenimo naratyvą integruoti į platesnį socialinį kontekstą; kita dalis rašytojų renkasi istorinio romano, detektyvo ar mokslinės fantastikos žanrus. Galima būtų minėti šiuos lietuvių kilmės anglų kalba kuriančius autorius ir jų knygas, dar tebelaukiančias tyrėjų žvilgsnio: Linos Zilionytės romanas „Gimusi laisvei“ (Born for Freedom), Algio Ruksėno dokumentinis romanas „Gėdos diena“ (Day of Shame, 1973, liet. k. 2013), Linos Ramonos Vitkauskas poezijos knygos, Jo Dereske detektyvų serija „Miss Zukas Mysteries“, Silvia Foti romanas „Skullduggery“ (2002), Daivos Markelis „Juodos avys, balti laukai“ (White Field, Black Sheep: A Lithuanian-American Life, 2010), Jonas Zdanio, Raymondo Phillipo kūryba anglų kalba, Algio Budrio romanas „Rožinis mėnuo“ (Rogue Moon, 1960), Dalios Janavicius „Bjaurus paveikslas“ (Ugly Painting, mašinraštis), Laimos Vincės „Lenino galva ant padėklo. Amerikietės studentės dienoraštis, rašytas paskutiniais Sovietų Sąjungos gyvavimo metais“ (Lenin's Head on a Platter, 2008), Vydo Gedučio „Laukiant autobuso

iš „Kalėdų slėnio“ (2010), Jurates Vitkunaite-Reilly tremties atsiminimų knyga „Vilkas už mūsų durų“ (A Wolf at Our Door, 2014), Birutės Putrius „Paklydę paukščiai“ (Lost Birds, 2015), Rutos Sepetys „Druska jūrai“ (The Salt to the Sea, 2016) ir daugelis kitų. Tačiau daugelyje angliškai kuriančių autorių tekstuose tapatybės klausimai tiesiogiai jau retai kur besutinkami arba fiksuojami labai fragmentiškai, tik kaip tam tikri ženklai ar nuorodos (Jo Dereske, Silvios Foti lietuvišką personažų kilmę patvirtinantys vardai ar pavardės – Alexandria Vilkas, Helma Zukas).

Pakankamai naujai atsiradęs literatūros apie Lietuvą (bet nebūtinai) fenomenas, vienaip ar kitaip orientuotas į daugiakultūrės (įvairiakultūrės) auditorijos skaitytojų ratą, dar tebelaukia dėmesio, recenzijų ir diskusijų tarp mūsų skaitytojų. Autorius jau sunkiai bepavadinsi išeivijos kūrėjais ar juo labiau emigrantais. Svarbu ne tik nagrinėti temą, apimančią dalį šiuolaikinių lietuvių kilmės rašytojų prozos, sukurtos anglų kalba, bet ir kelti klausimus, ieškant tegul ir labai sąlygiškų atsakymų: kaip ir koks tautos tapatumas atsispindi šių rašytojų kūryboje? Kokį tautos charakterį formuoja išeivių vaikai, kažkada matę tėvų pastangas (ne)pritapti svečioje šalyje? Kitaip nei tėvai, „dypukų“ vaikai dažnu atveju nebenori tapatinti savęs su primestu kančios ir ne-tekties vaizdiniu bei išpirkti kaltės, daugeliui iš jų niekada ir neegzistavusios, tarytum primestos. Anglakalbėje literatūroje ryškinama, kad ta tėvų Lietuva naujai kartai yra svetima, nesuprantama ir dažnai primesta lietuviškosios išeivijos bendruomenės tradicijų. „Tautiškai save įsisąmoninti“ gali būti daug sudėtingiau ir komplikuočiau, nei būnant toli nuo tėvynės ne savo noru, deteritorizuotais emigrantais. Tik analizuojant anglakalbių kūrybą, bus galima atsakyti, ar ir kiek šiandien literatūrai dar tebelieka svarbūs tautinio sąmoningumo klausimai: tapatybės – kaip aš save apibrėžiu, kas iš tiesų esu ir kokių noriu tapti; tautinės tapatybės – kiek aš esu lietuvis; išeivijos problematikos – diasporos kaltės jausmas bei pastangos visomis prasmėmis įžiebtį tautiškumo ugnį ateinančioje kartoje; istorinės atminties kaip tautinės savimonės įprasminimo būdo.

Šių dienų slinktys: anapus lietuvių kalbos

Lietuvių kilmės anglakalbių kuriama literatūra Amerikoje rodo naują poslinkį: kai menksta kalbos, kuria buvo (ir, žinoma, tebėra) kuriama literatūra, vaidmuo. Kita vertus, ši literatūra skaitoma ir reflektuojama pirmiausia anglakalbėse šalyse, Lietuvoje labai mažai žinoma arba visai nežinoma dėl to paties kalbos barjero. Tad kur yra angliškai kuriamos literatūros vieta – Lietuvos literatūros procese ir istorijoje ar tų kitų šalių istorijoje? Nors, pavyzdžiui, Antano Šileikos, Rutos Sepetys romanai-best-seleriai jau įsikorporuoja į lietuvių literatūros istoriją (nebe tik į Šiaurės Amerikos, Kanados ir JAV, literatūrą).

Diasporoje kūrusių ir (ar) kuriančių autorių atspirties tašku dažnai tampa trinarė struktūra: *žemė, kalba, istorija*. Asmuo, atsidūręs kitoje kultūroje, kitą istorinę patirtį turinčioje visuomenėje, tarsi susidvejina. Jo sąmonėje kristalizuojasi vidinė kolizija tarp *Aš–buves* ir *Aš–jau kitas*. Pasak egzilinės tapatybės tyrinėtojų, „dviejų asmenų tame pačiame asmenyje problema mezgasi nuo pirmosios išeivystės dienos,

veikdama žmogaus psichikos struktūrą, jo socialinę ir kultūrinę patirtį. Adaptuotis prieglobstį suteikusioje šalyje sekasi įvairiai. Vieni sugeba savo kūrybinėje veikloje naudotis gimtosios kultūros lobynu. Kitiems, užbraukus praeitį, nepavyksta „išsivaduoti“: jie jau lieka lemtingai praeities „pažymėtais“. Kitaip žvelgiama ir į savo (ar tėvų senelių) gimtąją, paliktąją kraštą. Jiems namų supratimas implikuoja vietą, kuri patyrė nušaknijimą, tad namai konstruojami iš naujo – ne tiek kaip vieta, kiek kaip idėja.⁵⁷ Kai kurių autorių tekstuose gimtoji namų erdvė, savosios šalies istorija, tėvų kalba vis dar yra pagrindiniai tapatybės veiksniai, o ilgesys (arba demonstratyvus jo neigimas, atmetimas) – esminis identifikacijos postūmis, „variklis“. Daivos Markelis memuarų knyga „White Field, Black Sheep“ įsirašo į gausų Amerikoje kuriančių memuarinio pobūdžio prozos tekstus būrį:

Augau lietuviškame kvartale Cicero, Ilinojuje. Lietuviškai kalbėjau su tėvais, lankiau lietuvišką šeštadieninę mokyklą ir skautų stovyklą. Meldžiausi irgi lietuviškai. Jeigu tada, kai mokiausi šeštoje vidurinės mokyklos klasėje, kas nors būtų paklausęs, kokia mano tautybė, nedvejodama būčiau atsakiusi: „Šimtaprocentinė lietuviė.“ Pradėjusi lankyti gimnaziją, suvokiau, kokia esu laiminga, kad gimiau klestinčioje šalyje, kur gerbiama žodžio laisvė. Pasijutau esanti ne tik lietuviė, bet ir amerikietė. Taigi priklausau dviem kultūroms. Dėl savo lietuviškos kilmės esu gerokai dėmesingesnė globaliai politikai, bandau palyginti skirtingas politines sistemas. Susidomėjimą poezija ir menais paskatino anksti jaunystėje patirtas sąlytis su lietuvių poezija ir daile. Mėgstu lietuvišką maistą, netgi žinodama, kad jis nėra labai sveikas kraujui ir arterijoms. Tačiau lygiai taip pat vertinu ir amerikiečių kultūrą – ji atviresnė įvairiems mąstymo būdams, labiau linkusi į avantiūras ir optimistiška⁵⁸.

Panašios po Antrojo pasaulinio karo iš Lietuvos į Ameriką pasitraukusių lietuvių gyvenimo istorijos, sudėliotos į romaną tarsi iš atskirų pasakojimų, užfiksuotos, įjaustos ir kitos autorės Birutės Putrius romane „Lost Birds“, kuris buvo pristatytas ir 2017 metų Vilniaus knygų mugėje. „Man pasidarė labai liūdna. Aš pati iš savo vaikystės ir gyvenimo Marketės (Marquette) parke prisiminiau daugybę dalykų. Supratau, kad apie tai turiu parašyti romaną. Rašiau taip, kad jį galėtų skaityti ir amerikiečiai. Kad jie galėtų suprasti, ką išgyveno mūsų tautiečiai, atvykę į svetimą šalį“, – apie inspiracijas rašyti pasakojo autorė.

Čikagoje gimė jaunesnės kartos rašytojas Karolis Gintaras Žukauskas, romanus rašantis ir leidžiantis slapyvardžiu Gint Aras. Jo romanas „Finding the Moon in Sugar“ („Ieškant mėnulio cukruje“) pateko tarp geriausių 2009-aisiais mažose JAV leidyklose išleistų knygų. 2009 m. pasirodė K. G. Žukausko romanas „Surandant Mėnulį cukruje“ („Finding The Moon In Sugar“), o 2016 m. jau kitas romanas – „Fuga“ („Fugue“). Pirmajame romane neišsilavinęs Čikagos priemiesčio gyventojas netikėtai atsiduria Vilniuje, ieškodamas savo meilužės, o antrojo pagrindinis veikėjas – čikagiškis skulptorius, apkaltintas savo iš Lietuvos kilusios motinos nužudymu. Paklaustas apie lietuviškąją tapatybę, romanų autorius ištaria:

Jei man lietuviška tapatybė būtų nesvarbi, lietuviškai turbūt nekalbėčiau, Lietuvos nelenkyčiau, vaikų lietuvių kalbos nemokyčiau. Bet aš savo tapatybės neskirstau į tokius tautinius

57 Vytis Čiubrinskas, Nostalgijos migrantai: repatriantų identitetas ir socialinis netikrumas pokomunistinėje Lietuvoje // Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos, 2006, 6(15), p. 73–93.

58 Žvilgsnis į baltas išeivijos lankas. „Kultūros barų“ pokalbis su Daiva Markelis // Pasaulio lietuviai, interaktyvi nuoroda: <http://pasauliolietuviai.lt/zvilgsnis-i-baltas-iseivijos-lankas/>.

*sluoksnius. Aš gimęs Amerikoje, gyvenęs Austrijoje, dirbęs Kanadoje ir Kuboje, baigiau universitetą Niujorke. Mano žmona ukrainietė. Per lietuvišką tapatybę savęs neišskiriu iš kitų. Ji man duoda progą pabendrauti su žmonėmis, kurie kitomis sąlygomis man būtų neprieinami. Tai jos tikra vertė*⁵⁹.

Taigi nelietuviškai rašančiųjų tradicinę tautinių vertybių struktūrą, grįsta gimtąją kalbą, keičia naują (dažniausiai – anglų) kalbą, kuri atveria ir naujas kultūrines galimybes.

Apibendrinant galima klausti, kur yra tie lietuvių kilmės (*lithuanian- american*) autorių tekstai, aktualizuojantys dviejų kultūrų, dviejų erdvių, dviejų kalbų prieštarą, dažnai ir traumą, atspindintys hibridinę tapatybę? Kokios šalies literatūrai priklauso tokio pobūdžio kūriniai, kai savo tapatumui ir santykiui su Kitu išreikšti lietuvių kilmės autoriai (beje, savo lietuviškąją kilmę nuolat pabrėžiantys, jos neatsisakantys, neišsižadantys) renkasi ironišką stilistiką, kuria komiškas situacijas ar detektyvinį žaidimą, fantastikos žanrą, kai pasirenka groteskiškai transformuotą santykį su posovietine erdve ir tautiniu tapatumu? Į kurią – lietuviškąją ar amerikietiškąją – tradiciją įsirašo tie tekstai, kuriuose jau beveik nebelikę jokių lietuviškumo apraiškų, išskyrus pačių autorių vardus, pavardes ar pagrindinių personažų vardus, gal dar veiksmo vietą (Lietuva)? Kur yra tokia Lietuvos literatūra? Matyt, kažkur tarp Amerikos ir Lietuvos. O gal vis tik labiau *Ten* nei *Čia*?..

59 Ugnius Antanavičius, Lietuvių kilmės JAV rašytojas: lietuviai Čikagoje gyvena kaip amerikiečiai, tik klausosi M. Mikutavičiaus // 15min.lt, 2016, gegužės 7. Interaktyvi nuoroda: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/lietuviai-kilmes-jav-rasytojas-lietuviai-cikagoje-gyvena-kaip-amerikieciai-tik-klausosi-m-mikutaviciaus-286-620139>.

LITERATŪRA

- Amerikos lietuvių istorija* / Redagavo Antanas Kučas, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971.
- Būtėnas, V. *Pennsylvanijos angliakasių Lietuva*, Chicago, 1977.
- Daugėla J. *Lietuviai Brazilijoje*, Kaunas, 1933.
- Daukantas T. *Pietų Brazilija ir išeivybės perspektyvos*, Kaunas, 1932.
- Fainhauz, D. *Lithuanians in the USA. Aspects of ethnic identity*, Chicago: Lithuanian Library Press, 1991.
- Gineitis K. *Amerika ir Amerikos Lietuviai*, Kaunas, 1925.
- Ivask, I. „Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, *Aidai*, prieiga per internetą: http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63 (žiūrėta 2016-06-06).
- Kučas, A. *Lietuvių Romos katalikų susivienijimas Amerikoje*, Wilkes-Barre: Garsas, 1956.
- Kuizininienė, D. *Lietuvių literatūrinis gyvenimas vakarų Europoje 1945–1950 metais*, Vilnius: Versus aureus, 2003.
- Lietuvių išeivija Amerikoje (1898–1961)* / Parengė Stasius Michelsonas, Boston: „Keleivis“, 1961.
- Lietuvių išeivijos spaudos bibliografija 1945–2000*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, I t. – 2002, II t. – 2005.
- Lietuvių literatūra svetur 1945–1967* [Literatūros kritika] / Redagavo Kazys Bradūnas, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškajai kultūrai ugdyti, 1968, 697 p.
- Matulaitis K. A. *Londono lietuviai. Jų kovos už savo bažnyčių ir jų visuomeniniai darbai*, Marijampolė, 1939.
- Misiūnas, R. *Barakų kultūros knygos: lietuvių DP leidyba 1945–1952*, Vilnius: Versus aureus, 2004.
- Misiūnas, R. *Išeivių knygos leidyba Vakarų Europoje 1945–1952 m.*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997.
- Pasaulio lietuvis*, 1938, nr. 12, p. 51–54; Pakštas K. „Lietuvių emigracija ir jos priežastys“, *Pasaulio lietuvis*, 1938, nr. 12–13, p. 273–275; nr. 16–17, p. 348–350.
- Susivienijimo lietuvių Amerikoje istorija* / Parengė Tomas Astramskas, Domininkas Keliauninkas, Anicetas Strimaitis, Karolis Račkauskas-Vairas, New York, 1916.
- Vileišis V. „Mūsų emigracija“, *Tautos ūkis*, 1930, nr. 2, p. 42–4.
- Vileišis V. „Mūsų emigracija“, *Vairas*, 1930, nr. 8, p. 473–477.
- Vileišis V. „Žiupsnelis statistikos apie U.S.A. lietuvius“.
- Sudieu, kvietkeli tu brangiausias!

LIETUVOS IR AMERIKOS ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI RYŠIAI XIX–XX A.

CHRESTOMATIJA

Šioje dalyje pateikiamos įvairių šaltinių – istorinių dokumentų, grožinės literatūros kūrinių, mokslininkų tyrimų ir kitų darbų ištraukos, reikšmingos Lietuvos ir Amerikos dvišaliams santykiams atskleisti. Atrinktų kūrinių ištraukos siejasi su medžiaga dėstymo dalyje. Laikomasi chronologinio principo. Ne vieną teksto ištrauką lydi iliustracinė medžiaga.

ANTANAS VIENAŽINDYS

Sudieu ir laimė... man biednam!
Matau, paskyrė taip aukščiausias,
Kad vargt ant svieto reiks vienam.

Štai diena jau ir ta adyna,
Kurioj man reikia atsiskirt.
Oi, širdis alpsta – Dievas žino,
Kaip reiks gyvent ir kur numirt!..

Ir dagis ne visur žaliuoja,
Šaka be rasos neprigis,
Ir medis pakirstas svyruoja –
Kaip širdis mano bepagis?

Aušra nepriduos man skaistumo,
Nei ramus vėjas nuramins,
Nei saulė nebatneš linksmumo,
Nei tamsi naktis užmigdins.

Kaip gaili rasa skalsiai krenta,
Taip mano ašaros rietės.
Oi, gailiesiai vien širdį kremta,
Bet nieks kentėti nebpadės...
Jei tikt berželis svyruonėlis,

Pats amžius verkdams, man supras,
Jei tikt prakalbins tas paukštelis,
Kurs savo lizdo nebatras...

Kas dieną ašarinius pietus
Atneš nelaimių debesis;
Ir kryžiai kris kaip smarkus lietus,
Bet meilės nieks nebužgesys.

Mylėjau tave ir mylėsiu,
Pakol man' žemėms neužkas,
Su sparnais mislių greit atlėksiu –
Ir krašte svieto širdis ras.

Jau niekur tavęs nebužmiršiu,
Nes dūšia mano čia paliks.
Tegul mylėdams ir numirsiu –
Tai Dievui tikra meilė tiks.

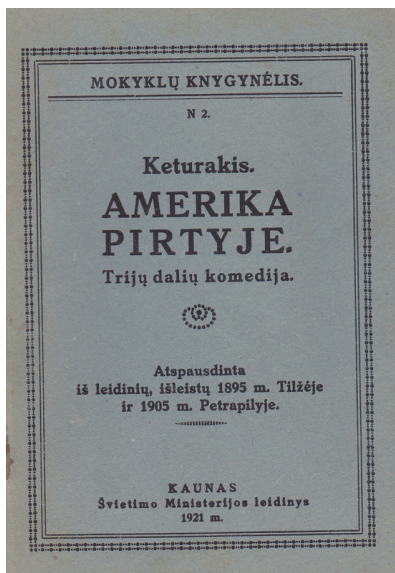
Keturakis. Amerika pirtyje

AGOTA. Jau betgi, tai tik tam Amerike ir gerai: rodos, visiems imti ir išeiti; nei ten, sako, darbo, tik vaikščioja pasirėdę...

Upton Sinclair. Džiunglės, Vilnius: Aukso žuvys, 2012.

Niekam, kas nors kiek išmano literatūrą, nereikia sakyti, kad mačiau vestuvių puotą savo akimis. Buvo apie ketvirta vienos sekmadienio popietės valanda. Buvau nuėjęs patikrinti Tomo Carey'o sąvartyno ir vos išsisukau nuo lazdos policininko rankoje, mat policininkas ten kaip tik buvo specialiai pastatytas su laikyti nuo to, ką ketinau daryti – fotografuoti sąvartyną. Pastebėjau minią prie saliūno, įsmukau vidun, ir prieš akis atsivėrė pradinė mano pasakojimo scena, dievų dovana. Likau ten iki septintos valandos; tada išėjau suvalgyti šiokios tokios vakarienės, vėl grįžau ir išbuvau ten iki antros valandos ryto.

Pasirodo, kad jis dirba toje patalpoje, kur vyrai ruošia konservavimui jautieną, ir ta mėsa mirksta katiluose, pripildytuose chemikalų, o vyrai didelėmis šakėmis ją pasmeigia, suverčia į vežimus ir veža į virimo kambarį. Kada jie viską išgraibsto, ką tik gali šakėmis pasmeigti, jie išverčia katilą ant grindų ir tada

lopetomis sugramdo liekanas ir jas sumeta į vežimą. Grindys tenai nešvarios, o vis dėlto Antaną pastatė su šluota žerti to „marinato“ į skylę, sujungtą vamzdžiu su srutyne, kur jį sugaudavo ir taip naudojo be galo. (P. 81)

Jie turėjo grandinių, kurias artimiausiai kiaulei užnerdavo už kojos, o kitą grandinės galą įkabindavo į vieną žiedą ant rato. Tad, besisukant ratui, kiaulė staigiu kojų truktelėjimu būdavo paverčiama ir iškeliamą į aukštį. Tą pačią akimirką ausį perskrozdavo siaubingiausias žvygtelėjimas; iš sumišimo pašokdavo svečiai, moterys pabaldavo ir traukdavosi atbulos. (P. 46)

Petras Cvirka. Frank Kruk. – Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

I skyrius. Graborius Lietuvoje (p. 8–13)

Netrukus laivas priplaukė molą, kiek pasviro šonu, žydėdamas vėliavomis. Į galą viskas susiliejo į neapsakomą triukšmą: sepetaitės ir net skrybėlės lakstė ore. Prikibę, prisiplakę prie užtvarų, lynų, laivo bokšteliuose stovėjo amerikoniai, laikydami vienoje rankoje Lietuvos, kitoje Amerikos vėliavas, kurias dėliojo kryžmai, kėlė aukštyn. Saliutavo, sveikinosi pro muziką, alasą, ašaras.

Svečiams sutikti komitetas, atvykusiųjų giminės, pažįstami, labdarinių ir kultūrinių draugijų žvejai, pasijudino.

Čia ir pasipylė broliai amerikiečiai, ir prasidėjo sveikinimai su prakalbomis. Kur žingsnį žengė – prakalba, kur skrybėlė nuėmė – sveikinimai, o kuris amerikonas spėjo į kišenę ranką įdėti, ieškodamas skarutės ašarai nubraukti, – tuojau tėvynės meile ir ilgesiu viskas buvo sveriamas.

Pirmas su pasveikinimo žodžiu į didžiąją Amerikos lietuvių ekskursiją kreipėsi komiteto pirmininkas. Iš pradžių jo balsas paėmė tragišką akordą, bet netrukus, perbėgęs visą gamą, jis sustojo ties „sī“ ir, mušdamas kulnu, darydamas didelius ratlankius trumpa ranka, amerikiečiams jau po dviejų žodžių apipiešė nepriklausomą Lietuvą ir spėjo papasakoti apie jūrą. Daugelis sužinojo iš oratoriaus, kad vanduo jūroje esti sūrus, kad joje esą neišsėmiami turtai, kad kraštui trūksta vikrių, sumanių finansistų, kurie iš plačių vandenų gautų druską, kuria galėtų žuvis sūdyti, kad pastatytų laivyną, kuriuo būtų galima vežioti apvynius, grybus ir šeškų kailius, nes tokių prekių visame pasauly nesą. Gelsvus gintarus klojo po amerikiečių kojomis – kaip Bangpūtis svaidėsi putomis kalbėtojas ir taip stipriai, taip įtikinančiai, jog daugelis, jam dar nebaigus, pradėjo šaukti. Baigė jis tokiais žodžiais:

– Didelė mums valanda išmušė. Daugelis jūsų pirmąkart, broliai ir seserys, atvykote į tėvynę. Daugelis iš jūs mus palaikėte prispaudimo ir nelaimės valandose, – dejavo 130 kilogramų veikėjas taip, kad netolimoje pieninėje nuo jo prakalbos tuojau surūgo saldus pienas. – Mes tie nelaimingi, kurie pernešėm visus rūpesčius, iškenčėm, užgydėm visas tautos žaizdes. Jeigu šitame darbe mes reiškėmės idėjomis, jūs, broliai, pagelbėjote doleriais. Ir tas fundamentas, sakytumėm... – oratorius sugniaužė kumštelę, tuo ypatingai pabrėždamas savo minčių svarumą, – fundamentas, ant kurio

padėjom savo valstybės rūmą... tai... vadinasi, kas iš to seka?! O seka, kaip visiems yra žinoma, kad esame laisvi...

Į oratoriaus galvą atėjo mintis, kad gal geriau būtų paimti lyriškai, nupiešt gamtos vaizdą ir vienu kirčiu paklot amerikiečių širdis ties jūra, kiek apsistojus pievose, laukuose ir lygumose.

Kalbėtojas taip ir smogė pagaliau į amerikiečių širdis:

– Štai jums Lietuvos vandenys, štai laukai, štai jūsų broliai artojai. Sustiprėkite mumyse, paguoskite jausmus, susikaupkite rimtam kūrybiniam darbui. Valio!

Krito katutės. Storas, nedidelis jankis prasismelkė pro kitų būrį, apsikaisęs atlapą amerikoniukų žvaigždžių kukarda. Jis neseniai tik buvo išlindęs iš laivo bufeto ir dabar, kaip niekad, išvydo gražią tėvų šalį. Didele šilkinė skarute nusišluostė akis ir savo ranką atidavė komiteto pirmininkui, kuris ją taip ilgai kratė, kol išbyrėjo iš amerikono kišenės palaidi, smulkūs pinigai. Tai verkė Frank Kruk, graborius, labdarys, išlipęs į tėvų žemę, apsuptas visuomenės veikėjų, grosernininkų, muitininkų. Verkė tasai, kurs juoku ir linksmybėmis džiugino Brukliną, kurio nė vienas fotografas nebuvo sučiupęs be jo tradiciško šypsio. Frankas buvo pratęs į visus gyvenimo reiškinius žiūrėti amerikoniškai ir į grabą buvo įpratęs, kaip į savo sūnų, per dešimtį su kaupu metų. <...>

Graboriaus verkšlenimui pritarė keli jo kostiumieriai, salūnininkai ir kelios ponios.

Komiteto pirmininkas prisiartino šitą iškilingą valandą prie graboriaus, ir Krukas vikriai suėmė jį rankomis. Tačiau atrodė, kad amerikonas bus paguldytas ant menčių, bet netrukus žymus bruklinietis išsiritė iš apačios, skrybėlė pasviro šonu.

Kitą dieną šita imtynių scena tilpo laikrašty, patogiu momentu pavogta fotografo, po kuria buvo parašyta: „Jaudinąs, broliškas pasibučiavimas.“

Po šito vadinamo pasibučiavimo Franko veidas vėl pasidarė giedras, išsisklaidė gailaus lietaus debesys, ir vėl, kaip ir užu marių, pakilo jo galvutės pilnatis. Jis nusiėmė skrybėlę ir, skepetaitė vėsindamas įbrinkusį sprandą, atmetęs kairę koją gerokai į priešakį, kaip Frankas mėgdavo šitą iškilingą pozą, nuleidžiant grabą į duobę, dešinę ranką užkišęs už savo petnešėlių, plačiai šyptelėjęs, prabilo į visas keturias puses:

– Helo! Helo! Broliai ir seserys Lietuvos! Ką mes čia galime pasakyti po to, kai jūs daug pasakėte? Pirmiausia visos mūsų ekskursijos vardu – ai donker jums! Labai perprašau, kad mes kitaip šnekame, ba girdėjome, kad jūsų gramatika dar gerai neparašyta, tai ir nesimokome. Yes, bet mano hert, arba jūsiškai – širdis, yra labai daug tėvynės pasiilgus. Aš ir mano kostiumieriai yra satisfaid Lietuva. Štai mano senas pažįstamas į ausį sako, kad pas jus reikia sakyti – patenkinti, bet mes sakom – satisfaid. Šiur, jūs šnekėjote apie Lietuvą, tėvynę mūsų, mes pašnekėsime apie Ameriką. Kaip jūs žinote iš laikraščių ir mūsų laiškų, tarp Amerikos ir mūsų tėvynės yra didelis difrensas arba skirtumas. Pas mus viską daro elektra, o pas jus, girdėjau, važinėja arkliais. Sač iz di biznis! Kaip jūs sakėte, – vis dar nebaigė graborius, paskleidęs prieš saulę auksinių dantų eilę, – Lietuvą turite nepriklausomą. Tą man teko skaityti Bruklino laikraščiuose. Labai gerai padarėte. Šiur! Pas mus Amerikoje viskas kitaip: judės, gatvėkeriai, bet mes neužmirštam tėvynės, leidžiam vaikus į lietuviškas šūles, ir piknikuose mums groja lietuvių muzikantai. Kai jums reikėjo ir labai dejavote, mes surinkome daug dolerių, daug skrybėlių, kelnų, daug kavos ir cukraus, davėm daug sermėgų jūsų karėiviams ir nuliedinom aukso varpą, kad garsiau skambėtų, kai jūs to panorėsite. Mes

su lenkais ir kitais priešais neturime reikalų, tai sakome jiems – gadem polak, dėl to, kad jie nori iš mūsų biznį atimti. Sakau jums visiems čia, prie šitų jūrų, kad jeigu visus mūsų Lietuvos priešus galima būtų padaryti nabašninkais, aš atiduočiau veltui visus savo grabus ir su muzika palaidočiau...

Kalba buvo nutraukta. Ją nutraukė džiaugsmo ovacijos. Tai buvo tikrai nepaprastas atbudimas visų krūtinėse. Graborius stovėjo lyg Laisvės paminklas Naujorko pakrantėje, vieną ranką pakėlęs aukštyn, dar norėdamas pro triukšmą pasakyti baigiamąjį žodį. Bet žodis buvo nereikalingas. Geresnio galo nebūtų sugalvojęs nė patsai Demostenas. Graborių pačiupo keletas rankų, netrukus jis jau skraidė ore, skrybėlės lakstė.

*** (p. 142–144)

Trečias mėnuo Frankas gyveno svečiuose, lankėsi tėviškėje, sutvarkė Zidoriaus žemės popierius, padarė pakankamai daug naujų pažinčių, pabuvojo keletose labdarybės, Lopšelio, Gyvulių globojimo, Kanarėlių auginimo draugijų balių. Pats pirmas traukė įvairių loterijų bilietus našlaičių naudai, o viename baliuje net moterišką sijoną ištraukė.

Iš Amerikos jis tvarkingai gavo laiškus, atskaitomybes. Paliktas graborystės biznio įgaliotinis rašė, kad biznis eina labai gerai, turį daug darbo su nabašninkais. Balzamuotis norinčių daug mažiau, tačiau vaikų mirtingumas žymiai pašokęs. Be to, kliuvę ir stambesnių užsakymų – buvo palaidotas vėl vienas senatorius. Tarp kitko, sudaryta sutartis su keliais dar gyvais kostiumieriais, kurie įnešę pinigų iš anksto už jų patogų pomirtinį pavažinėjimą, nes naujas Bruklino burmistras neišnaikina nieku gyvu banditų.

Krukas gavo keletą laikraščių ir sužinojo, kad Mahanojaus apygardose dažnai vyksta didelės anglių kasyklų katastrofos, nusinešdamos su savimi šimtus gyvybių. Jis parašė laišką savo įgaliotiniui, pavesdamas jam išaiškinti tose vietose biznio ir jo pasisiekimo padėtį, o jei bus reikalas – atidaryti naują grabų krautuvę, su gėlėmis, vainikais ir t. t.

Beveik tuo pačiu laiku Frankas sužinojo liūdną atsitikimą su draugu, socialistu Vaitu, su kuriuo prieš keletą mėnesių išsiskyrė Kaune. Pasirodo, saliušininkui apsuko mergina galvą. Apsuko kvailai ir nepavydėtinais: vargšas norėjo suieškoti gražią ir patogią lietuvaitę, nusivežti į Brukliną, kad toji jam pagimdytų mažą saliušininką. Tačiau išėjo visai kitaip. Vaitas, kaip dienraščiai pranešė, susirado kažkokią Onutę, susižiedavo tą pačią dieną ir, prieš išvažiuojant tuoktis, apsistojo viešbuty su savo būsimąja. Kitą rytą Džoni neberado ne tik merginos, bet ir dviejų tūkstančių dolerių. Frankas, perskaitęs tą naujieną, piestu atsistojo.

– Džoni, aš tau sakiau, kad tik bobos kišenėj dolerius laiko. Dievas galvą davė tam, kad ant jos nešiotumėm Vaito firmos skrybėles, o bankas yra tam, kad jame laikytume pinigų, – suriko graborius, nors prieš jį nebuvo jokio Džoni.

Bet ką gi! Džoni mėgo laikyti kišenėj dolerius ir rodyti juos Lietuvos merginoms. Bomas! Dabar Vaitas, be abejo, už paskutiniuosius grįžo į savo saliuoną, pakankamai, gražiai paviešėjęs tėvynėje...

Ach, kaip Frankas norėjo šią valandėlę būti Bruklina, pereiti ilgas aveniu, užeit į Vaito saliuoną, išsibart, gerai išskalbti jį dėl neatsargumo su merginomis... paskum

suvalgyt šolderio gabalą, žvilgtelt pro langą į savo laidotuvių karietą, į juodomis livrėjomis apsivilkusius palydovus. Visa tai Frankui buvo kaip pavasario pradžia, kaip anais gražiais metais, kada jis įsidėjo savo pirmuosius auksinius dantis.

Bet Frankas turėjo būti čia. Nuspręsta po pasikalbėjimo su vietos biznieriais, po visos eilės pažinčių, po kelionių ir vaišių. Savo įgaliotiniui parašė laišką, sutvarkė per notarą reikalingus įgaliojimo popierius ir pranešė, kad gangreit Bruklinas jo nelauktų. Lietuvoj darysias Ameriką. O kai jis čia atsistos ant kojų, už visus aukščiau, – nuplauks į Brukliną Jurgio Vašingtono laivu, nusiims skrybėlę Union aveniu, savo skvero seniems draugams, ir pasakys:

– Šiur! Aš sveikas ir gyvas. Manau, kad mano grabai jums patarnavo. Very meč!

Apie „Frank Kruk“ redagavimą: http://www.lituanus.org/2013/13_4_03Novikas.html

Benjamino Gorbulskio opera „Frank Kruk“:
<http://www.kaunomuziejus.lt/meile-ir-skar-da-arba-cia-priejo-gorbulskis/>

Algirdas Margeris. „Pirmoji diena anglies požemiuose“ (Romano „Už jūrų marių“ ištrauka) (*Emigranto dalia*. Lietuvių beletristikos rinkinys, Vilnius: Vaga, 1973, p. 159–160)

Gerais metais pataikė Rokas atvažiuoti Amerikon. Masinė gamyba tuomet dar tebebuvo lopšyje, o „genijus“ Fordas rūpinosi jos vystyklais... Beprotiška skuba, kuri vėliau pavirto tarsi karštomis žarijomis, ant kurių turėjo lakstyti ne tik darbininkai, bet ir kone visi Šiaurės Amerikos žmonės, tada dar tiktai mezgėsi augančio ir bręstančio fordizmo gumbe...

O anglių kasyklose, į kurias ruošėsi žygiuoti Rokas, tuomet dar nebuvo išrasta angliai laužyti mašina, kuri knisasi po galingu anglies sluoksniu tarsi kiaulė po ažuolu. Negi tada buvo išrastas elektra varomas grąžtas, kuris eina per akmens anglių kaip per sviestą? Negi buvo išrastas elektra varomas semtuvas, kuris semia anglių ir pila į vagonėlį greičiau, negu penkios dešimtys vyrų?

Didžiausia ir našiausia darbo jėga požeminiuose anglies kasyklų urvuose tada dar tebuvo darbo žmogaus raumenys, prakaitas ir kraujas.

O Šiaurės Amerika pasakiška augo, plėtėsi; visam krašte gausėjo naujų žmonių: jaunų, sveikų, energingų ir kupinų noro dirbti vyrų ir moterų; didėjo naujomis šeimomis, dažniausiai labai gausiomis; krašte daugėjo naujų namų, sodybų, miestų, geležinkelių, milžiniškų dirbtuvių ir tiesiog karališkų rūmų, kuriuos statydavosi anglies, plieno, naftos ir kitokių lobių magnatai. Ir viskas augo ir gausėjo vis sparčiau ir smarkiau, tarytumei pavasarį kylanti upė. Ko nebuvo vakar, atsirado šiandien; ko nebuvo šiandien, atsirado rytoj. Kaip skėstašakis medis auga ir plečiasi, nesutikdamas jokių kliūčių, taip tada augo ir plėtėsi Amerika.

„Manėm, kad greit grįšim. 18 pokalbių apie pasitraukimą į Vakarus“, Vilnius: Aukso žuvys, 2014 (sudarytojos Dalia Stakytė Any sienė, Laima Petrauskaitė VanderStoep, Dalia Cidzikaitė)

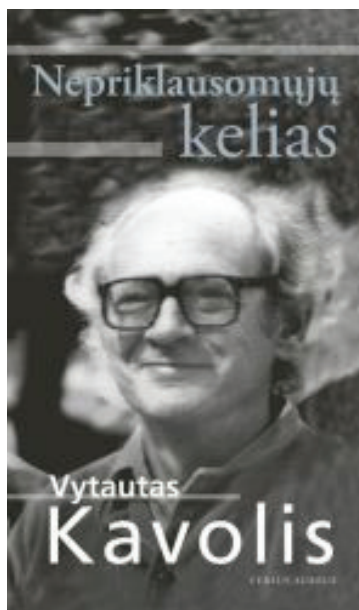
Buvau penkerių, kai 1944 m. rugpjūtį su tėveliais išplaukiau iš Šventosios į Švediją. Kelionė buvo kupina nuotykių: perpildytas laivas audros metu pradėjo skęsti, viską, ką turėjome, teko išmesti, sugedo variklis, kunigas visiems suteikė paskutinį palaiminimą. Negana to, nusken-do gedimą bandęs pataisyti laivo kapitonas švedas. Ir nors Gotlandą šiaip ne taip pasiekėme, kitą dieną laivas nusken-do uoste. Po internavimo ir pabėgėlių stovyklos apsigyve-nome Stokholme, o 1948 m. emigravome į JAV. (Laima Petrauskaitė Vander Stoep)

Mane pakrikštijo dieną po to, kai 1940 m. sovietų ka-riuomenė įžygiavo į Lietuvą. Po ketverių metų, 1944-ai-siais, sovietams vėl artėjant prie Lietuvos, mūsų šeima, kaip ir kelios dešimtys tūkstančių kitų lietuvių, pasitraukė į Vokietiją. Po karo gyvenome DP (perkeltųjų asmenų) stovy-klose. 1949 m. emigravome į JAV. (Dalia Stakytė Any sienė)

Atvykusi studijuoti doktorantūros į Čikagą, Ilinojaus universiteto PLB Lituanistikos katedrą, šiame mieste užsibuvau ilgiau, nei planavau – keturiolika metų. Tačiau tik dirbdama Amerikos lietuvių laikraštyje Draugas turėjau galimybę susipažinti su antrosios lietuvių emigracijos bangos, vadinamąja DP, karta ir iš tikrųjų ją pažinti. (Dalia Cidzikaitė)

Vytautas Kavolis. Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965). – Vilnius: Versus aureus, 2006.

Dėlto ir turime tokį entuziastingą girtuokliavimą, kad šio šimtmečio pradžioje lietuvių laikomų smuklių skaičius Chicagoje ir Pensilvanijoje [Pensilvanija] (tik apie šias vietas turiu statistikų) prašoko visų kitų lietuvių laikomų biznio įstaigų skaičių paėmus drauge.

Dėlto ir tarp į psichiatrines ligonines pakliūnančių lietuvių tikrai alkoholikų, šizofrenikų ir psichoneurotikų procentas žymiai pranešė imigrantų vidurkį. Dėlto ir tarp lietuvių psichinių ligonių tiek vyrų, tiek ypač moterų, alkoholikų procentas yra didesnis, kaip, sakykime, lenkų.

Dėlto ir lietuvių nusikaltimų kreivės yra nepaprastai aukštos, kai kuriuose miestuose pasiekiančios vieną iš pirmųjų vietų. Dėlto pagaliau, ir jaunuolių nusikaltimais Chicagoje (tik apie šį gražų miestą teturiu statistikų) lietuviai, ypač merginos, buvo pranešę tiek lenkus, tiek rusus. Dėl to ir lietuvių komunistų procentas yra, kaip man tvirtino vienas Chicagos ALT'o atstovas, bene didžiausias iš tautinių mažumų Amerikoje... (p. 311)

Rimas Užgiris

Geopoetinis

Gali būt, kad koks nors teroristas susprogdins
mane, kai skrisiu namo ar vaikščiosiu
dabar jau svetimo Niujorko gatvėmis,
bet nežinau – politika tėra dar vienas
pramogų šou. Mano sūnus gali būt
nužudytas ginklu, pagamintu JAV,
dar negimusi dukra, žmona, besilaukianti
savo ketvirtojo, poezijos liepsna,
kuri neužges – židinį dera prižiūrėti,
o žemė susitvarkys pati, skystas
pasiteisinimas, bet ką čia bepasakysi?
Tikiuosi, ji pasveiks nuo mūsų.
Lietuva neturi naftos, jokio kuro ar melo,
slepiano už viso to vargano kasdienio šūdo,
jai puikiai užtenka lašinių ir juodos duonos.

Tame nėra nieko šventa, nes nėra niekur,
mano kitos šalies
pone prezidente, nusikratyk
tais ekstravagantiškais diktatoriais,
kurie apsimeta mūsų draugais,
ir nemesk bombų ant nedorėlių,
kurios nubloškia niekuo dėtas šeimas,
kol aš atsiverčiu knygą,
kol paskiriu save
esantiems šalia, kol namo parnešu
šiek tiek babkių, jų tai gal ir
neišgelbės, bet mes gyvenam
mylėdami tai, ką turim, ir prieš visa kita užmerkiam akis,
iki tol, kol ateis ruskiai,
štai kodėl aš taip vertinu tavo turtus ir ginklus,
Amerika.

(Iš anglų kalbos vertė Dominykas Norkūnas. *Metai*, 2019, Nr. 4)

Algimanto Kezio nuotr.

NUORODOS

- ^I Škiudaitė A. V., *Lietuvių pėdsakai Amerikoje*, Vilnius: JAV lietuvių bendruomenės kultūros taryba, 2006, p. 17.
- ^{II} Petrauskaitė D., *Lietuvių muzikinė kultūra Jungtinėse Amerikos Valstijose 1870–1990. Tautinės tapatybės kontūrai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, p. 20–38.
- ^{III} Aleksandravičius E., *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*, Vilnius: Versus aureus, 2013.
- ^{IV} Grickevičius A., Strumickienė I., Dapkutė D., „Lietuvių tautinės katalikų bažnyčios atsiradimo prielaidos“, *Oikos*, 2015, nr. 1(19), p. 19.
- ^V Michelsonas S., *Lietuvių išeivija Amerikoje*, Boston, 1961, p. 26–28.
- ^{VI} *Ten pat*, p. 26
- ^{VII} *Ten pat*, p. 27.
- ^{VIII} *Ten pat*.
- ^{IX} Michelsonas, *min. veik.*, p. 26–27.
- ^X Dapkutė D., „Tautinės bažnyčios link: pirmieji žingsniai“, *Oikos*, 2015, nr. 1(19), p. 35.
- ^{XI} *Amerikos lietuvių istorija*, red. A. Kučas, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, p. 133.
- ^{XII} Šimutis L., „Amerikos Lietuvių R. K. Federacijos kelias“, *Aidai*, 1956, gruodžio mėn., nr. 10(95), interaktyvi nuoroda: http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=6216:po&catid=375:10-gruodis&Itemid=425 (žiūrėta 2017–07–21).
- ^{XIII} Kučas A., *min. veik.*, p. 163.
- ^{XIV} *Ten pat*, p. 165.
- ^{XV} ALKA. ŠOMD. D. 1. B. 20. P. 3.
- ^{XVI} ALKA. RMD. D. 1. B. 3. P. 3
- ^{XVII} Kučas A., *min. veik.*, p. 277.
- ^{XVIII} ALKA. MDMD. D. 3. P. 3.
- ^{XIX} ALKA. ŠOMD. D. 1. B. 20. P. 3.
- ^{XX} ALKA. ŠMDR. D. 3. P. 3.
- ^{XXI} *Lietuvių enciklopedija*, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953, t. I, p. 146.
- ^{XXII} „Lietuvių katalikų tautinė bažnyčia Amerikoje pasirodė apie 1880 metus. Jos atsiradimo priežastis buvo Romos hierarchijos nusistatymas, kad parapijos turtas turi priklausyti vyskupui. Tokį nutarimą vyskupai yra padarę 1884 metais suvažiavime Baltimorėje, ir nuo to laiko jie griežtai to nusistatymo laikosi“ (Michelsonas S., *min. veik.*, p. 127). Protestuodami prieš airių vyskupų savivalę, prieš jų vykdomas rinkliavas, prieš lietuviškų bažnyčių perdavimą svetimtaučių vyskupijoms, pradeda kurtis tautinės parapijos, atskilusios nuo Amerikos Lietuvių Romos Katalikų Federacijos. Pirmosios didžiausios tautinės parapijos buvo Serantone, Pensilvanijos valstijoje, ir Lawrence, Masačusetso valstijoje. Būta jų ir Čikagoje, Filadelfijoje ir kitur. Pabrėžtina, kad tautinėms parapijoms

ir bažnyčioms simpatizavo ir vadinamieji laisvamaniai; palankiai į jas žiūrėjo ir socialistai. Apie tai daugiau žr. *Oikos: Lietuvių tautinė katalikų bažnyčia: etnoreliginis tapatumas išeivijoje*, 2015, nr. 1(19).

- xxiii *Susivienijimo lietuvių Amerikoje istorija* / Parengė Tomas Astramskas, Domininkas Keliaininkas, Anicetas Strimaitis, Karolis Račkauskas-Vairas, New York, 1916; Antanas Kučas, *Lietuvių Romos katalikų susivienijimas Amerikoje*, Wilkes-Barre: Garsas, 1956.
- xxiv *Lietuvių išeivija Amerikoje (1898–1961)* / Parengė Stasius Michelsonas, Boston: „Keleivis“, 1961; *Amerikos lietuvių istorija* / Redagavo Antanas Kučas, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971; Vladas Būtėnas, *Pennsylvanijos angliakasių Lietuva*, Chicago, 1977; David Fainhauz, *Lithuanians in the USA. Aspects of ethnic identity*, Chicago: Lithuanian Library Press, 1991.
- xxv Gineitis K. *Amerika ir Amerikos Lietuviai*, Kaunas, 1925; Vileišis V. „Žiupsnelis statistikos apie U.S.A. lietuvius“, *Pasaulio lietuvis*, 1938, nr. 12, p. 51–54; Pakštas K. „Lietuvių emigracija ir jos priežastys“, *Pasaulio lietuvis*, 1938, nr. 12–13, p. 273–275; nr. 16–17, p. 348–350; Vileišis V. „Mūsų emigracija“, *Tautos ūkis*, 1930, nr. 2, p. 42–44; Vileišis V. „Mūsų emigracija“, *Vairas*, 1930, nr. 8, p. 473–477.
- xxvi Daugėla J. *Lietuviai Brazilijoje*, Kaunas, 1933; Daukantas T. *Pietų Brazilija ir išeivybės perspektyvos*, Kaunas, 1932; Matulaitis K. A. *Londono lietuviai. Jų kovos už savo bažnyčią ir jų visuomeniniai darbai*, Marijampolė, 1939.
- xxvii Daugiau žr.: Dalia Kuizininė, *Lietuvių literatūrinis gyvenimas vakarų Europoje 1945–1950 metais*, Vilnius: Versus aureus, 2003; Remigijus Misiūnas, *Išeivių knygos leidyba Vakarų Europoje 1945–1952 m.*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997; Remigijus Misiūnas, *Barakų kultūros knygos: lietuvių DP leidyba 1945–1952*, Vilnius: Versus aureus, 2004.
- xxviii Daugiau žr.: *Lietuvių išeivijos spaudos bibliografija 1945–2000*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, I t. – 2002, II t. – 2005.
- xxix Ivar Ivask, „Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, *Aidai*, prieiga per internetą: http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63 (žiūrėta 2016–06–06).
- xxx *Ten pat.*
- xxxi Violeta Kelertienė, „Literatūros lankai: penkiasdešimtųjų metų „Enfant Terrible“ šiandieniniu žvilgsniu“, in: Violeta Kelertienė, *Kita vertus... Straipsniai apie lietuvių literatūrą*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 270.
- xxxii *Ten pat.*
- xxxiii *Lietuvių literatūra svetur 1945–1967* [Literatūros kritika] /Redagavo Kazys Bradūnas, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškajai kultūrai ugdyti, 1968, 697 p.
- xxxiv Bronys Raila, *Paguoda* [Literatūros ir meno kritika], London: Nida, 1974; Bronys Raila, *Raibos agavos* [Literatūros kritika], London: Nida, 1983; Rimvydas Šilbajoris, *Žodžiai ir prasmė: Literatūra šiandien Lietuvoje*, Chicago: Akademinės skautijos leidykla, 1982; Tomas Venclova, *Tekstai apie tekstus* [Literatūros kritika], Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1985.
- xxxv Violeta Kelertienė, „Feminizmo daigai lietuvių literatūroje“, *min. veik.*, p. 13–71; Ilona Gražytė-Maziliauskienė, *Idėjų inventorių* / Sudarė Solveiga Daugirdaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 45–66.

- xxxvi Daugiau žr.: Žydrone Kolevinskienė, „Apie atsivėrimo Kitam būtinybę“, *Žmogus ir žodis. Literatūrologija. Mokslo darbai*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009, t. 2, nr. 11, p. 83–86.
- xxxvii The green oak: selected Lithuanian poetry / Ed. Algirdas Landsbergis and Clark Mills, New York: Voyages Press, 1962; Rimvydas Šilbajoris, *Perfection of Exile: Fourteen Contemporary Lithuanian Writers*, Norman: University of Oklahoma Press, 1970; *Books Abroad: A Look at Baltic Letters Today*, Board of Regents of the University of Oklahoma, 1973, Vol. 47, No. 4, Autumn, prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/i40003862> (žiūrėta 2016-06-08); *Selected Post-War Lithuanian Poetry*, New York: Manyland Books, 1978; „Come into my time“: Lithuania in prose fiction, 1970–1990 / Ed. Violeta Kelertas, Urbana: University of Illinois Press, 1992.
- xxxviii Kazys Bradūnas, „Įvadiniai žvilgsniai“, in: *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990* / Redagavo Kazys Bradūnas ir Rimvydas Šilbajoris, Čikaga, Lituanistikos institutas, 1992, p. 12.
- xxxix Albertas Zalatorius, *XX amžiaus lietuvių novelė (iki 1940 m.): semantinis aspektas*, Vilnius: Vaga, 1980.
- xl Transmigrantas šiuolaikiniuose diasporų tyrimuose apibrėžiamas kaip tas, kuris palaiko ryšį su daugiau nei viena valstybe.
- xli Dalia Satkauskytė, „Egzilinė (ne)tapatybė naujausioje lietuvių emigrantų literatūroje“, *Oikos*, 2011, nr. 2 (12), p. 122.
- xlII *Ten pat.*
- xlIII Eglė Kačkutė, „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Šiaurės Atėnai*, 2013-12-13, prieiga per internetą: <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2013/01/Nr.47-1161-2013-12-13.pdf> (žiūrėta 2016-06-06).
- xlIV *Ten pat.*
- xlV *Ten pat.*
- xlvi Dalia Staponkutė: „Kur esi – ten ir tavo kapas“ / D. Staponkutė kalbina Ieva Krivickaitė, *Literatūra ir menas*, 2015-03-06, prieiga per internetą: <http://literaturairmenas.lt/2015-03-06-nr-3511/2392-pokalbiai/3779-dalia-staponkute-kur-esi-ten-ir-tavo-kapas> (žiūrėta 2016-06-09).
- xlVII *Maps of Memory: Trauma, Identity and Exile in Deportation Memoirs from the Baltic States* / Ed. Violeta Davoliūtė, Tomas Balkelis, London: Routledge, 2013.
- xlVIII *Manėm, kad greit grįšim: 18 pokalbių apie pasitraukimą į Vakarus 1940–1944* / Sud. Dalia Stakytė Anysienė, Laima Petrauskaitė VanderStoep ir Dalia Cidzikaitė, Vilnius: Aukso žuvis, 2014.
- xlIX Milda Danytė, „Šiuolaikinė tarpdalykinė daikto teorija ir jos taikymas analizuojant lietuvių etninę tapatybę literatūriniuose tekstuose“, *Oikos*, 2011, nr. 2 (12), p. 49.
- L Cit. iš: Satkauskytė, *min. veik.*, p. 123.
- LI Projektas „Literatūros geografija: tekstų teritorijos ir vaizduotės žemėlapiai“, Literatūros geografija, prieiga per internetą: http://www.vilniusliterature.flf.vu.lt/?page_id=54 (žiūrėta 2016-06-09).